

Kd 9253

Ph.D. disszertáció

Güntner Péter

**A városi társadalom rétegződése Sopronban a
századfordulón**

R 15253/2002

2000

ELTE BTK

Társadalomtörténeti Doktori Iskola

Témavezető: Prof. Bácskai Vera

Köszönetnyilvánítások

Köszönettel tartozom a Társadalomtörténeti Doktori Iskola vezetőjének, Bácskai Verának, aki mint a kutatás témavezetője hasznos tanácsokat adott a disszertáció megírásához. Szeretnék köszönetet mondani Benda Gyulának is, aki mind az elméleti, mind a módszertani kérdésekben sok segítséget nyújtott. Benda Gyulával közösen alakítottuk ki a számítógépes adatfelvétel struktúráját, mellyel az értekezés adatbázisa készült el. Meg kell említenem, hogy Benda Gyula indíttatására kezdtem el foglalkozni a disszertáció témájával, s ez a dolgozat a sok éves közös munka terméke.

A disszertáció egyes fejezeteinek megírásában mások is segítségemre voltak. A lakáskultúrát bemutató fejezet Askercz Éva irányító segítségével készült el. A vagyoni viszonyokkal foglalkozó fejezet megírásához az osztrák kutatásokkal és szakirodalommal Hannes Stekl, az Universität Wien (Institut für Wirtschaft- und Sozialgeschichte) professzora ismertetett meg. A VI. fejezet kialakításához Mátay Mónika és Bódy Zsombor adtak értékes tanácsokat.

A hagyatéki leltárakban előforduló német kifejezések feloldásában és elolvasásában Mollay Károly nyújtott segítséget. A disszertáció végső változatának elkészítésében Szende Katalin és Tóth Árpád tanácsai is segítségemre voltak. Feltétlenül meg kell említenem Csorba Lászlót, aki szakmai tanácsokkal látott el.

Köszönet illeti az ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszéket, különösen annak tanszékvezetőit, Bácskai Verát, majd Gerő Andrást, akik a disszertáció megírásához szükséges infrastrukturális feltételeket biztosították.

A kutatásban, a levéltári feltárómunkában a Soproni Levéltár munkatársai voltak segítségemre. Turbuly Éva, az intézmény igazgatója, Dominkovits Péter, Németh Ildikó, Varga Imréné és Polgár Tamás a kutatómunkához minden segítséget megadtak.

A disszertáció megírását a SOROS Alapítvány, a Research Support Scheme kutatói ösztöndíja (Prága), a Pro Renovanda Culturae Alapítvány és a Soproni Szemle Alapítvány támogatta.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	6
I. A dualizmus-kori társadalom vizsgálatának módszerei	9
II. Sopron a 19. század második felében	14
1. Sopron helye a magyar városhálózatban	14
2. Gazdasági és közlekedési fejlődés	15
3. Demográfia folyamatok	24
4. Etnikai és nyelvi megoszlás	26
5. Városi modernizáció	28
6. Sopron társadalma	37
Módszertan és források	
III. A vagyon kutatásának forrásai a századfordulón	40
1. Házassági szerződések	42
2. Hagyatéki iratok	51
2.1. Végrendeletek	51
2.2. Hagyatéki leltárak	54
3. A források felhasználhatósága	55
IV. Hagyatéki leltárak - kutatások és forráskritika	58
1. Nemzetközi kutatások, összehasonlítási lehetőségek (osztrák kutatások)	58
2. Magyar kutatások	62
3. A hagyatéki leltárak forrásértéke	65
V. A statisztikai reprezentáció vizsgálata	68
A vagyon szerkezete és összetétele	
VI. A társadalmi rétegződés vizsgálata a vagyonszerkezet alapján	74

1. A vagyon összetevői	76
2. Az összes leltár feldolgozása foglalkozáskategóriák figyelembe vétele nélkül	79
3. Vagyonnagyság szerinti elemzés	80
4. Foglalkozáskategóriák szerinti elemzés	83
5. Férfi és női vagyon közti különbségek	90
6. A vagyonszerkezet változásai a 19. században	92
7. Vagyon szerkezet és társadalmi rétegződés	94

VII. A soproni polgárság vagyonfelhalmozása: betétkönyv, követelés és értékpapír

1. Betétek	98
2. Követelések	100
3. Értékpapírok	101

Vagyon és státus összefüggései

VIII. A soproni polgári lakáskultúra a századfordulón

1. A polgári lakáskultúra vitatott kérdései	106
2. A lakáskultúra vizsgálatának korlátai	108
3. Lakásnagyság és lakáshasználat	112
3.1. Ház típusok és lakásnagyságok	112
3.2. A szobák funkcionális meghatározása a lakásalaprajzok alapján	115
3.3. Lakáshasználat: a funkcionális szobahasználatról a leltárak alapján	116
4. Tárgyi világ	123
4.1. Foglalkozási csoportokra jellemző bútorok, lakásfelszerelési tárgyak, ékszerek	123
4.2. Vagyon, foglalkozás és tárgyi világ összefüggései	132
5. Esettanulmány- Wälder József és Schuster Ernő lakásainak berendezése és lakói	139
5.1. Wälder József életútja	139

5.2. Családtagok és lakóhelyek	143
5.3. A család vagyona	146
5.4. A Wälder és a Schuster család lakáshasználata és tárgyi világa	148

IX. A soproni temetkezések a századfordulón	152
1. Bürokratikus szabályozás és kommercializáció a temetkezésben	152
2. A soproni temetkezések vizsgálatának forrásai	155
3. A temetési költségek főbb összetevői	157
4. Soproni temetések költségei nem, vallás, életkor, vagyon- és foglalkozáskategóriák szerint	159

Vagyon és lakóhely

X. Vagyoni és foglalkozási lakóhelyi elkülönülés	165
1. A foglalkozási és lakóhelyi elkülönülés összefüggései	167
2. A vagyoni és lakóhelyi elkülönülés összefüggései	170

XI. Összefoglalás: A városi társadalom rétegződése Sopronban a századfordulón	174
--	------------

XII. Függelék	180
----------------------	------------

XIII. Módszertani melléklet	204
1. Az elemzésben használt definíciók	204
2. A foglalkozási kategorizálásról	205
2.1. A leltárakban előforduló foglalkozások kategorizálásának problémái	205
2.2. Foglalkozáskategóriák	207
3. A hagyatéki leltárak számítógépes feldolgozásáról	212

Táblázatok jegyzéke	216
----------------------------	------------

Felhasznált irodalom	218
-----------------------------	------------

Bevezetés

A társadalmi rétegződés, a polgári vagyon, a mindennapi élet számos írott, tárgyi és képi forrás alapján is vizsgálható. Mégis kiemelkedik ezek közül a hagyatéki leltárak csoportja, amely alapján ezen területek mindegyike elemezhető. A különféle témák feltárása azonban eltérő megközelítéseket, módszereket igényel. Kvantitatív történetírás és "Alltagsgeschichte": a társadalomtörténet eme irányzatai együttesen jellemzik a disszertációt.

A kvantitatív módszertant követő társadalomtudományos történetírás az Annales első két nemzedékére volt jellemző, különösen a Labrousse és Braudel nevével fémjelezhető második generációra. Az irányzat fénykora az 1960-as évekre esett, de már a hetvenes évektől komoly kritikák érték. Ezek többek között kiemelték, hogy a csökkenő hozadék, a kizárólagos makromegközelítés jellemezte a kvantifikációt. Jacques Revel szerint a kvantitatív társadalomtudományos történetírás "erőszakot" tesz a forrásokon, olyan kategóriákat, fogalmakat használ, melyek a forrásokban eredetileg nincsenek meg. A statisztikai leírások és a magyarázati hipotézisek közötti kapcsolat nem megalapozott.¹ A kritika mellett fontos kiemelni, hogy a kvantitatív kutatások imponáló mennyiségű tudást halmoztak fel az árak és a bérek idősorairól, a demográfiai jelenségekről, vagy éppen a kora-újkori végrendeleteket és hagyatéki leltárakat illetően. Magyarországon kvantitatív kutatásokra néhány területen szintén sor került: ezek közül Bácskai Vera és Nagy Lajos úttörő feldolgozását lehet kiemelni, akik az 1828. évi országos összeírást a faktoranalízis segítségével elemezték.² A jelenlegi kvantitatív kutatásokról a TÁRKI adatbázisa nyújt áttekintést.³

¹ Revel, 1996. 219.

² Bácskai, 1984.

³ Ld. a TÁRKI adatbázisát: www.tarki.hu.

A hétköznapi, mindennapi élet kutatására az 1980-as években az Alltagsgeschichte irányzat hívta fel a figyelmet. A kutatások középpontjába a hétköznapi világ került, többek között a lakásviszonyok, a táplálkozás, a házasság és a halál vizsgálata. Az átlagemberek, a kisemberek világa, például anyagi kultúrája és lakáskörülményei tárulnak fel a különféle kutatások alapján. Az antropológia-orientált Alltagsgeschichte a mikrotörténelem színtereire koncentrált: például egy emberre, egy társadalmi csoportra, egy falura, vagy akár egy városrészre.⁴

A disszertáció a hagyatéki leltárak kvalitatív és elsősorban kvantitatív elemzésére épül. A leltárak kutatását egyetemistaként kezdtem el, s szakdolgozatomban lényegében még egyetlen szempontot, a foglalkozási csoportok és vagyonszerkezet összefüggését vizsgáltam.⁵ A disszertációban a korábbi témát teljesen átdolgozva és bővítve egyetlen forrástípus elemzését hajtom végre. Ezt a tényt a forrás feldolgozásának rendkívüli munkaigénye, például a számítógépes adatfelvitel megtervezése és megvalósítása, a szükséges módszertan kidolgozása, és a forráskritika elvégzése, valamint a statisztikai elemzések elkészítése indokolja.

Mivel az inventáriumok természetüknél fogva adatokban nagyon gazdagok, a tömeges feldolgozás, az adatok felhasználása és értékelése csak számítógépes módon képzelhető el. A kvantifikációra jellemző csökkenő hozadék elve munkámon is érzékelhető volt. Egyes összefüggések leírására - a minta foglalkozási összetétele és az egyének vagyoni struktúrája miatt - a leíró statisztika eszközei nem voltak használhatóak.⁶ Többváltozós elemzések viszont elengedhetetlennek bizonyultak a vagyonszerkezet összefüggéseinek feltárására. A foglalkozási kategorizálásra - éppen Revel

⁴ Fónagy, 1994, 369-377.

⁵ Güntner, 1995.

⁶ A magas szóródás miatt egyes esetekben az átlagokat nem használtam fel az elemzésben.

kritikájától ösztönözve - különös gonddal ügyeltem, ennek módszertani leírását a mellékletben közreadom.

A disszertációt meghatározó kvantitatív szemlélet mellett a leltárak kvalitatív jellemzőit is igyekeztem felhasználni. A hagyatéki aktákban többek között az árvaszékhez írott levelek, örökösödési tárgyalások jegyzőkönyvei, gyámok elszámolásai, különböző kérelmek (például gyermekek elhelyezéséről szóló) jelennek meg.⁷ A hosszú éveken át gyűjtött árvaszéki dokumentumok és más források bevonása (például anyakönyvek) a kutatásba egyes családok történetének feldolgozását teszik lehetővé. Ezzel a módszerrel dolgoztam fel Wälder József, soproni főmérnök életútját és családjának történetét a család bútor- és lakáshasználatára koncentrálva. Másrészt - a dualizmus-kori hagyatéki leltárak jellege⁸ - miatt a tárgyi kultúra vizsgálatakor az elemzésben a kvantitatív szempontok mellett a bútorok közötti kvalitatív különbségeket is figyelembe vettem.⁹

Mindezek alapján elmondható, hogy a leltárakkal foglalkozó kutató a vizsgálat léptékét a kutatás célja szerint változtathatja.¹⁰ A fókusz egy emberre, egy családra, egy foglalkozási csoportra, vagy akár a város társadalmát reprezentáló mintára is helyezhető. A mikrotörténelmi megközelítés az előbb említett összes fókuszban megmarad, de a fókusz tágulásával a leltárak esetében a kvantitatív megközelítés is szükségessé válik. Mikrotörténelmi megközelítés és kvantifikáció, ha együtt nem is fordul elő gyakran, azért nem zárják ki feltétlenül egymást.

⁷ A forrásokat részletesen ismerteti Csipes, 1973. és Tóth, 1989/2.

⁸ A hagyatéki leltár, mint forrás vizsgálatára a IV. fejezetben térek ki. A tárgyi kultúra elemzési lehetőségeit a VIII/2. fejezetben tárgyalom.

⁹ A kvantitatív elemzések például az egyéneknél előforduló tárgyak darabszámát vizsgálják. (Benda 1989/1.; Granasztói, 1998.) A kvalitatív vizsgálatok pedig a tárgytípusok közti eltérések meghatározására koncentrálnak.

¹⁰ A francia mikrotörténelmi irányzat használja leginkább a lépték változtatását. Az irányzat szerint a módszerrel újabb ismeretek birtokába jutunk, miközben a léptékek egyenrangúak. (Lepetit, 1996. 145-148.)

I. A dualizmus-kori társadalom vizsgálatának módszerei

Az utóbbi években a hazai társadalomtörténészek a dualizmus-kori társadalmi rétegződésnek három tengelyét különböztetik meg.¹¹ Az egyének társadalmi helyzetét a tevékenység ágazati jellege és a foglalkozási viszony, a vagyon- és jövedelemmegoszlásban elfoglalt hely, valamint a rang és presztízs összessége jelölte ki.¹² Hanák Péter szerint az első két tengely határozta meg az egyén státusát - a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely és a termelőeszközökhöz való viszony -, a harmadik alatt pedig az öröklött és szerzett pozíciókat értette. Hanák kifejtette, hogy a közép-kelet-európai társadalomfejlődésben a státus és a pozíció nem esett egybe.¹³ Hozzá kell tenni, hogy a legújabb kutatások megmutatták, hogy ez a nyugat-európai országokban is többnyire így volt. Németországban a "Wirtschaftsbürgertum" csekély politikai és társadalmi szerepe köztudott. Angliában a kutatók véleménye megosztott aszerint, hogy a nemesség mennyire tudta megtartani gazdasági és politikai vezető szerepét.¹⁴ Az első két tengely a társadalmi rétegződést általában osztálykategóriákban írja le. Magyarországon az 1960-70-es évek szociológiájában a dualizmus-kori társadalmat az első tengely mentén határozták meg. A tevékenységszerkezet meghatározására a makrostatistikai források a legalkalmasabbak, mint például a népszámlálások.¹⁵ Míg az 1857-es népszámlálás kategóriarendszere a társadalmat a tulajdon alapján csoportosította,¹⁶ addig az 1900-as a kereső tevékenység

¹¹ A legutóbbi példa Gyáni-Kövé, 1998.

¹² Uo. 72.

¹³ Hanák, 1983. 426-427. A szociológiai rétegződés-kutatásokban klasszikusnak számító státus-inkonzisztencia fogalom interpretálásáról van szó. (Lenski, 1955.)

¹⁴ A kérdés bő irodalma közül ld. Mayer, 1992.; Stone, 1993.; Press, 1993.; Crouzet, 1981.; Kaelbe, 1995.; Gyáni, 1991.

¹⁵ Tóth Zoltán a népszámlálások kategória-rendszerének áttekintése alapján dolgozta fel a besorolások változásainak szempontjait. (Tóth, 1987.)

¹⁶ Gyáni-Kövé, 1998. 71.

ágazati jellege szerint foglalkozási csoportokba osztotta.

A vagyon- és jövedelemviszonyok az 1970-as évektől foglalkoztatják a kutatókat. Ennek a vizsgálata Vörös Károly elemzése után vált elterjedtté a társadalomtörténészek körében. Vörös Károly virilis-jegyzékeket tanulmányozva azt vizsgálta, **hogyan** Budapesten az iparosodás során végbement változások hogyan alakították, formálták át a főváros társadalmi elitjét, a polgárság mely csoportjai tettek szert vezető szerepre.¹⁷ Vörös Károly kutatásai nyomán az 1980-as, majd az 1990-es években országszerte elindult a virilis-jegyzékek elemzése, mely a helyi elit változásaira irányult. Vörös Károly a kereseti viszonyok, jövedelem tekintetében a kispolgári lét alsó határaként évi 2000 koronás jövedelemszintet definiált az 1890-es évek végére.¹⁸ Az értelmiségi jövedelemviszonyokat vizsgálva Mazsu János szintén 2000 koronás minimumszintet állapított meg.¹⁹ A virilis-jegyzékek mellett a hagyatéki leltárak, amelyek alapján többek között Tóth Zoltán, Bácskai Vera és Benda Gyula folytatott vizsgálatot, képezik a fő forrástípust a városi társadalom vagyoni viszonyainak elemzésére.²⁰

Az előbb leírt tengelyek alapján leginkább nagyobb makrokategóriákat, például osztályokat lehet elkülöníteni. Ezek alapján a társadalmi rétegződést azonban kevésbé lehet leírni. Az 1980-90-es években előtérbe került a polgárság kulturális jellemzők mentén való elhatárolása. Az osztálykategóriákon belüli választóvonalak meghúzásához a kulturális dimenziókat is elkezdtek tanulmányozni, a művelődéstörténeti megközelítést alkalmazni. Ezt nemcsak a polgárság, hanem a többi osztály esetében is vizsgálják. Ezért a következő lépésként nézzük a társadalmi rétegződés harmadik dimenzióját, a rangtengelyt.

¹⁷ Vörös, 1979.

¹⁸ Vörös, 1978. 436.

¹⁹ Mazsu, 1988. 35.

²⁰ A tanulmányokat a IV. fejezetben ismertetem. (Bácskai, 1993.; Tóth, 1989/1.; Benda, 1997/1.)

Max Weber a rendiséget viselkedésszociológiai értelemben definiálta, és ebben olyan tényezőket talált meghatározónak, mint például a mindennapi élet, a nevelés, a származás és a foglalkozás. Weber ezt nem állította szembe a történeti-jogi rendiség fogalmával.²¹ A dualizmus idején a nemesi kiváltságok eltűnésével a történeti-jogi alapon definiált társadalmi rétegződés megszűnt. A létrejött polgári társadalomban a nemesek, mint feudális rendi csoport, mégis számtalan előnnyel bírtak származásuk és kapcsolataik révén. A mai napig meghatározó az az Erdei Ferenc által megfogalmazott vélemény, amely azt hangsúlyozza, hogy a történeti nemzeti társadalom és a modern polgári társadalom 1848 után egymás mellett élt.²² Ha Erdei hatásos elmélete több szempontból kritizálható is, az nem vitatható, hogy a dualizmus idején a viselkedésszociológiai értelemben vett rang és presztízs számtalan módon érvényesült. Többek között a származás (például nemesi cím), a foglalkozással járó megszólítás, az életvitel, az egyesületek tagsága és a párbajképesség is az egyén rangjáról és presztízsről árulkodott. Kövér György legújabb tanulmányában a rangot és a presztízst, mint viszonylag önálló státuselemet a titulusok alapján vizsgálta.²³ A korabeli társadalmi rétegződés a kulturális dimenziók figyelembe vétele nélkül nem tárható fel, mert az életforma jegyei rétegekvalifikálóak voltak. A lakás nagyságában, bútorzatában, öltözködésben, cselédtartásban, utazási szokásokban, a szabadidő eltöltésében, a kultúra támogatásában szintén jelentős különbségek mutatkoztak a polgárságon belül. Az utóbbi években a kulturális jellemzők feltárását illetően öröndetesen megnőtt a tanulmányok száma. A polgári életforma számos területén - a lakáskörülményektől a kávéházi életig - folynak a kutatások.²⁴

²¹ Weber, 1987. 303-308.

²² Erdei, 1980.

²³ Kövér, 1999.

²⁴ A teljesség igénye nélkül ld. F. Dózsa, 1989.; Hanák, 1992.; Lakner, 1993.; Gyáni, 1996.; Budapesti Negyed, 1996.; Güntner, 1998/1.; Kósa, 1998.

A megindult kutatások ellenére a társadalmi rétegződés vizsgálata azért ütközik nagy nehézségbe, mert a szempontok kombinálását a források szűkössége gátolja. Mazsu János a tisztviselők fizetési beosztása és az 1906. évi lakásfelvétel adatai alapján a budapesti értelmiség kereseti viszonyait és lakáshelyzetét vizsgálta a századelőn.²⁵ A társadalmi rétegződés vizsgálatának mára már elismert forrásainak számító hagyatéki leltárak alapján végzett kutatásokat Tóth Zoltán, Benda Gyula és Granasztói Péter.²⁶ Tóth Zoltán a szekszárdi leltárak alapján a vagyon szerkezetének különbségeit figyelembe véve állította fel a "mezővárosi blokkot" jellemző ingó-ingatlan szerinti arányt,²⁷ valamint a vagyon és lakásbelső összefüggéseit is görcső alá vette. Benda Gyula Keszthely lakásfelszereltsége alapján határozta meg az egyes társadalmi rétegekre jellemző bútorvilágot 1790-1848 között.²⁸ Granasztói Péter a tárgyi világ struktúrájának elemzésével a kiskunhalasi társadalom rétegződését tárta fel 1760 és 1850 között.²⁹

A jelen disszertáció is a hagyatéki leltárakra alapozott kutatásokat folytatja. A soproni hagyatéki leltárak teljes körű számítógépes feldolgozásával kísérletet tesz - a három tengely együttes tanulmányozásával - a társadalmi rétegződés vizsgálatára. Mivel hasonló kutatás korábban nem zajlott le, a szükséges módszertan kidolgozása, a korábbi makrokutatások operacionalizálása okozott komoly nehézségeket. A disszertációban először Sopron 19. századi második felében lezajlott gazdasági, közlekedési és demográfiai fejlődését tekintem át. Meghatározom Sopron helyét a magyar városhálózatban és a városi modernizációra is kitérek. A módszertan és források című fejezetben a vagyon kutatásának forrásait mutatom be az adójegyzékek, a házassági szerződések, a végrendeletek és

²⁵ Mazsu, 1992.

²⁶ A leltárakra alapozott más kutatásokat a IV. fejezetben ismertetem.

²⁷ Tóth, 1989/1. 95.

²⁸ Benda, 1989/1.

²⁹ Granasztói, 1998.

a hagyatéki leltárak segítségével, és az inventáriumok forráskritikáját is elvégzem. A vagyon szerepét a rétegeképződésben a vagyon szerkezetének és összetételének elemzése alapján kutatom. A vizsgálatok középpontjába annak a megállapítása került, hogy egyedül a vagyon, mint viszonylag önálló rétegződési elem figyelembe vételével meg lehet-e határozni az egyének társadalmi helyzetét. A disszertáció választ keres arra a kérdésre, **hog**y egyes befektetések, mint például az értékpapírok birtoklása, réteghatárnak bizonyulnak-e a kis- és középpolgárság között.

A kulturális jellemzők és a társadalmi rétegződés kapcsolatának vizsgálatára a lakásnagyság, a lakás- és tárgykultúra, valamint a temetkezés esetében nyílt lehetőség. Ezek az elhunyt személy vagyoni állapotát, valós vagy áhított státusát tükrözték. A státust a weberi értelemben használok, rangot és presztízst értek alatta. Gyáni Gábor szerint az otthonkultúra a polgári identitás kialakításának eszközeül szolgált.³⁰ Ennek megfelelően az egyes foglalkozási csoportok bútorainak, személyes és lakásfelszerelési tárgyainak a vizsgálata, és az ingóságainak közti különbségek a társadalmi rétegződésre és identitásra mutatnak rá. A disszertációban azt is tanulmányozom, **hog**y a korabeli temetkezések mennyire bizonyultak rétegekvalifikálónak. A korábbi kutatások alapján feltételezhető, hogy a temetők a korabeli társadalom tükörképei voltak, az egyes rétegek közötti különbségeket reprezentálták. Vagyon, foglalkozás és temetkezés összefüggései az egyes foglalkozási csoportok különböző státusára mutatnak rá. A foglalkozási és a vagyoni lakóhelyi elkülönülés a társadalmi rétegek városbeli elhelyezkedését tárja fel. A foglalkozás, a vagyon és a lakóhely együttes elemzése megmutatja, hogy előbbi szempontok milyen szerepet játszottak az utóbbi megválasztásában.

³⁰ Gyáni, 1999. 151-152.

II. Sopron a 19. század második felében

1. Sopron helye a magyar városhálózatban

A városokat a mai társadalomtudományok különböző szempontok alapján sorolják be egymástól teljesen eltérő kategóriákba, és állítanak fel városhierarchiákat.³¹ Bácskai Vera a városi alapfunkciókat, elsősorban a piacközponti funkciót, vette figyelembe vizsgálatánál, és a faktoranalízis segítségével megalkotta a városok 1828. évi rangsorát. Míg a város lakosainak száma alapján Sopron nem került be az első 20 közé, addig vizsgálata alapján előrébb sorolható.³² Négy rangsor - az első és harmadik faktor értékei, valamint a tiszta és megosztott körzet népességének nagysága - alapján mérte az egyes települések piacközponti funkcióinak erősségét.³³ Az első faktor - a központ belső fejlettségét kifejező összetett mutatószám (például népességszám, városok központi funkciói, mesterségek száma) - szerinti sorrendben Sopron a 12. helyet kapta.³⁴ A harmadik faktor, a tiszta körzet kézművesipari fejlettsége, szerinti elemzés jobb helyezést, a negyediket adta a városnak.³⁵ A tiszta körzet nagysága szerint pedig Sopron az országban a hatodik volt 123 267 lakossal, megosztott körzetének azonban ennél jóval kisebb lakossága volt: 35 370 fő.³⁶ A négy rangsorban elfoglalt hely összesített rangszáma alapján Sopron kiemelkedő piacközponti funkciót töltött be. Kereskedelmi funkcióját tekintve kettős szerepkörű központ, egyrészt regionális, másrészt régióján túlnyúló,

³¹ A kritériumok szempontjai fejlődésen mentek keresztül, manapság a funkcionális városszemlélet a legelfogadottabb. A funkcionális szemléletre legjobb példa Bácskai, 1984. A kritériumok egymásra vetítésének hiányosságára a figyelmet Gyáni Gábor hívta fel (Gyáni, 1997.).

³² Thirring, 1911. 481.

³³ A faktoranalízis a változókat ugyanis öt faktorba osztotta, amelyek közül két faktort használt fel a végső sorrend megalkotásában.

³⁴ Bácskai, 1984. 106.

³⁵ Uo. 114.

³⁶ Uo. 45.

az országos kereskedelemben is részt vevő, szabad királyi város volt.³⁷

Beluszky Pál a századforduló magyarországi városhálózatát hierarchia szempontjából elemezte, szerinte a "városok hierarchikus rangját a városi alapfunkciók ("központi helyi" funkciók) mennyisége és sokfélesége határozza meg".³⁸ A Beluszky Pál által felállított rangsorban Sopron fejlett teljes értékű megyeszékhelyként 1900-ban csak az ország 15. városa volt.³⁹ Beluszky Budapest után, melyet kiemelt a városhálózatból, regionális központokat, fejlett megyeszékhelyeket, megyeszékhely-szintű városokat, közép- és kisvárosokat különített el. Így Sopron a korábbi helyéhez képest jelentős visszaesést mutatott. A népességszámot figyelembe vevő besorolásban is hátrébb került a város: míg a 19. század végére bekerült az első 20 közé, addig 1910-ben már csak a 25. hely illette meg.⁴⁰ Arra, hogy mi okozta a jelentős visszaesést, a következő fejezet ad magyarázatot.

2. Gazdasági és közlekedési fejlődés

Sopron gazdasági fejlődését és növekedését évszázadokig Bécs közelsége (mindössze 65 km) biztosította, valamint az tény, hogy kereskedelmi utak találkozásánál fekszik. Sopronon keresztül volt Bécs összeköttetésben Zágrábbal és Fiumével (Fiume, Zágráb, Varasd, Körmend, Szombathely, Sopron, Wiener Neustadt, Bécs) elsőrendű útvonallal. Pozsony felé is vezetett útvonal Fehéregyházon, Feketevároson, Nyulason, Köpcsényen keresztül Rusztot elkerülve.⁴¹ Sopron az 1840-es évekig az ország állatkivitelének kulcsfontosságú elosztóhelye volt. Sopron különböző vásárai mindig is híresek voltak, kereskedői nemcsak a Dunántúl, hanem

³⁷ Uo. 130.

³⁸ Beluszky, 1990. 16.

³⁹ Uo. 31-32.

⁴⁰ Thirring, 1912. 52-54.

⁴¹ Bácskai, 1984. 71.

Horvátország szarvasmarháit is felvásárolták. A város a középkortól neves szőlőtermelő vidéknek számított, borai Európa szerte ismertek voltak. Az 1830-as évek közepére Sopron számára kedvezőtlenül változtak a gazdasági fejlődés lehetőségei. A soproni bortermelők számára saját termelésű exportcikkük, a bor eladása jelentett növekvő gondot. Az 1834-ben létrejött német vámunió magas tarifáival kizárta a soproni bort Bajor- és Poroszországból, majd 1838-ban az osztrák kormány által kivetett fogyasztási adó Ausztria piacától is megfosztotta a soproni bortermelőket.⁴² Az állatkereskedelem mellett Sopron a gabonakereskedelemben is szerepet játszott. Az 1840-es években a bécsi Kaiser-Ferdinand-Nordbahn megépülése azonban értékesítési problémát okozott. A vasúton olcsó lengyel gabona áramlott Bécsbe Olmützön keresztül,⁴³ megszűrve ezzel Sopron gabonakereskedelmi közvetítő szerepét.⁴⁴

A közlekedés fejlődése, a vasútvonalak megépülése Sopron számára kedvezőtlen helyzetet teremtett. A város pedig idejében felismerte a vasút adta lehetőségeket, a Sopron-Wiener Neustadt vasútvonalat 1847. augusztus 20-án nyitották meg.⁴⁵ Az 1840-es években napirendre került Bécs és Buda, illetve Pest vasúti összeköttetése. Sopron földrajzi fekvése miatt a Budát és Bécset összekötő vasút Duna-jobbparti terve mellett foglalt állást, mely mögött a Széchenyi István támogatását élvező bécsi Sina bankház állt (Sina volt a Lánchíd finanszírozója is).⁴⁶ Sopronnak létérdeke volt, hogy a Duna-jobbparti vasutat Sopronon keresztül vezessék, azonban a 1840-es évek elején az

⁴² Horváth, 1989. 103.

⁴³ Horváth, 1988. 217.

⁴⁴ Sopron az elveszített piacok helyett a gyapjúkereskedelemben látta a fellendülés lehetőségét. A gyapjú reformkori külkereskedelmünk fő kiviteli cikke volt, az országban Pesten kívül azonban nem volt igazán jelentős gyapjúvásár. A soproniak a vásárok hiányából adódó helyzetet akarták kihasználni, s a Dunántúl gyapjúkereskedelmének központjává szerették volna a várost fejleszteni. Ezért 1843-ban kérelmezték a gyapjúvásár megtartásának jogát Bécstől, melyet 1846-ban meg is kaptak. A vásárok azonban a gyér forgalom miatt nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. (Horváth, 1970. 311.)

⁴⁵ Kubinszky, 1957. 59.

⁴⁶ Kubinszky, 1960. 103.

országgyűlés a Duna-balparti vasúttervet fogadta el. Ekkor fogott hozzá Széchenyi vasúttársaság alapításával a Sopron-Bécsújhelyi vasút megépítéséhez, melynek kettős célja volt: egyrészt a már megépült Bécs-Gloggnitz vonalon keresztül Sopron közvetlen vasúti összeköttetését Béccsel biztosítani, másrészt a vonal Soprontól délre, Nagykanizsa felé való továbbépítésével, Trieszt Béccsel való összekötése az akkori technikai szinten nehezen megoldható semmeringi vonalvezetés helyett Magyarországon keresztül. Ehhez a problémához a reformkorban egy gazdaságpolitikai alternatíva kapcsolódott.⁴⁷ Béccsel ugyan az összeköttetés megvalósult, *"mégsem hozta elő azon eredményeket, melyeket vártak vala"* írta Hunfalvy János 1863-ban.⁴⁸ Egyrészt a magánkézben levő vasút - alacsony számú kocsiparkja miatt - nem oldotta meg a szállítmányozás gondját, másrészt Bécs jó minőségű iparcikkei gátolták a helyi iparfejlődést.⁴⁹

A tervezett Bécs-Trieszt vasút végül a Semmeringen keresztül valósult meg 1853-ban (Európa első hegyi vasútjaként), mely elvette a szállítmányozás bevételeinek lehetőségét Soprontól. Sopron fuvarosai korábban évi egymillió forintot is megkerestek a szállításon.⁵⁰ A Sopron-Kanizsa vonalat végül 1865-ben átadták, de ez is csak annak az ösztönzésére született meg, hogy az 1859-ben a Győr-Kanizsa vonal megépülésével Győr elragadta a horvátországi és szlavóniai sertéskereskedelem közvetítését.⁵¹ Korábban a bécs-bruck-győri (1855) és a győr-újszónyi (1856) vasutak Győrt megerősítették már addig is jelentős gabona- és állatkereskedelmi pozíciójában.⁵² Győr jelentős előnye volt Sopronnal szemben, hogy vízi úttal is rendelkezett. Az 1873-ben megépült Szombathely-Graz vasútvonal szintén rontott Sopron kereskedelmi pozícióin.⁵³

⁴⁷ Gergely, 1982.

⁴⁸ Hunfalvy, 1863. 368.

⁴⁹ Horváth, 1970. 315.

⁵⁰ Horváth, 1989. 102.

⁵¹ Uo. 103.

⁵² Uo. 101.

⁵³ Kalocsai, 1997. 622.

Sopron az 1850-es években mégis fellendülésnek indult. Mindazonáltal a fejlődés nem gazdasági teljesítménynek köszönhető, hanem a közigazgatási feladatok növekedésében kereshető. A város közigazgatási és bíraskodási központtá vált, az abszolutizmus-kori öt kerület egyikének székhelye volt 1849-től 1861-ig. A fejlődés a házak számának növekedésében is jól tükröződik:⁵⁴ a Várkerület övének több lakóháza a középületek kivételével ekkor nyerte el mai arculatát.⁵⁵ A kerületi központ megszűntével azonban Sopron közigazgatási szerepe lassan visszaesett. A központi hivatalok sorra elköltöztek, a századfordulóra már csak egy-kettő maradt közülük. Ekkor az 1850-es évek hivatalai közül Sopronban már csak a postaigazgatóság székelte. Győr már 1868-ban perelte Soprontól az Ipar és Kereskedelmi Kamara székhelyét, mely alá kilenc megye tartozott. A soproni iparkamara még egy ideig megőrizte a megyék feletti felügyeletei jogát, de az 1890-es években megalakult a győri és a pécsi kerület is. 1890-ben a királyi táblát Győrben állították fel, ugyanekkor Szombathely tanfelügyelői és csendőrkerületet kapott.⁵⁶

Az adminisztratív funkciók elvesztése mellett, az 1880-as évek elején Sopron kereskedelmét is súlyos csapás érte. 1882-ben Sopronból a közeli Wiener Neustadtba került a sertés piac. A vásár azért került el a városból, mert a város vezetősége nem volt hajlandó megoldani a Déli Vasúttársaság szállítási gondjait. A Nagykanizsa felől vasúton érkező sertéseket a Déli Vasúttársaság pályaudvarától ugyanis a másik vasúttársaság, a Győr-Sopron-Ebenfurti (GYSEV), szállította a sertés piacához igen magas viteldíjért. Mivel a Déli Vasúttársaság a viteldíjat meg akarta takarítani, saját vágányait áthelyeztette a sertés piac közelébe, s a várost kérte, hogy egy fogadóépületet építsen a sertések számára. A város azonban nem volt hajlandó az építés költségeihez

⁵⁴ Az elővárosokban fekvő házak száma 145-ről 237-re emelkedett. (Horváth, 1985. 127.)

⁵⁵ Uo. 145.

⁵⁶ Horváth, 1988. 218.

hozzájárulni, így a fogadóépület nem készült el. A Déli Vasúttársaság megunva a költséges soproni huzavonát, 1882-től egyenesen az 1877-ben megnyílt wiener neustadti piacra szállította a sertéseket.⁵⁷ Az eredmény a soproni forgalomra nézve katasztrofális volt: míg 1881-ben 610 626, addig 1884-ben már csak 12 062 sertést adtak el a soproni állatvásárokon.⁵⁸

Wiener Neustadt fejlődésére Sopronban is felfigyeltek. 1899-ben a Soproni Napló írta, hogy Bécsújhelyen "százezreken" modern vágóhidat létesítettek, s a vásárteret is újra berendezték. A költséges munkálatoknak az volt a célja, hogy Soprontól még a szarvasmarhaforgalmat is elvegyék, mely lényegében a századfordulóra egyetlen jelentős állatvására maradt a városnak. A szarvasmarhaforgalom a vasúttól függetlenül zajlott, nem úgy mint a sertésforgalom, a soproni piacra a megye déli és keleti részéből, továbbá Vas megyéből lábon hajtották fel az állatokat, s az osztrák mészárosok és kereskedők Sopronba jöttek vásárolni. Így a szarvasmarhavásárok nem kerültek át a sertésvásárral együtt Wiener Neustadtba 1882-ben. Mindazonáltal a szarvasmarhavásárok megtartására sürgős intézkedéseket javasolt az újság: a marhavásártér rendezését és az állatorvosi állás rendszeresítését követelte. Módosítást igényelt volna a vásáron való részvétel utáni adó kivetése is. A helypénzt az állat eladása esetén, csak az átírás megtörténte után, s nem a vásáron való részvételért lett volna szabad szedni.⁵⁹

A sertésvásár elvesztése mellett a gabonapiac már az 1850-es években összeszűkült és jelentőségét elvesztette.⁶⁰ 1893-ban 1000 kat. hold szőlő esett áldozatul a peronoszpóra járványnak, melynek következtében tönkrement a borkereskedelem.⁶¹ A bor értékesítési problémáiban azonban nemcsak a járvány

⁵⁷ Horváth, 1984. 174-175.

⁵⁸ Uo. 162.

⁵⁹ Soproni Napló, 1899. október 15.

⁶⁰ Horváth, 1995. 64-65.

⁶¹ Winkler, 1988. 18.

játszott szerepet: az okok a fogyasztói szokások megváltozásában is keresendők. Roman Sandgruber Ausztria esetében például kimutatta, hogy a bor helyett a sör fogyasztása vált uralkodóvá Bécsben a 19. század folyamán. Míg az igényelt bor mennyisége folyamatosan csökkent, addig a söré egyre emelkedett.⁶²

Ki kell emelnem, hogy az ipar terén jelentős fejlődés nem következett be Sopronban a 19. század második felében. 1848-1918 között 29 olyan gyáralapítási szándékról tudunk, mely nem valósult meg.⁶³ A városi tanács sorra vetette el a gyáralapítási kérelmeket. A századfordulón a városban hat ipari vállalatnak volt száznál több alkalmazottja. Ezeket és a kisebb létszámmal működő gyárakat, üzemeket még döntően a 19. század második harmadában alapították.⁶⁴ Az új alapításúak közé tartozott a Világítási és Erőátviteli Rt. (1898), a Sopron-Graz Vasárugyár Rt. Lágymas és Acélsütőde (1909), a Haas-féle Szőnyeg és Bútorszövetgyár (1909), a Soproni Serfőzde és Malátagyár (1885), valamint a szipka- és dohánygyár (1904) és egy gumikötőgyár (1901).⁶⁵ Sopron nem követte a szomszédos Győr példáját, ahol az iparpártolással és az infrastruktúra fejlesztésével befektetőket csábítottak a városba.⁶⁶ Az ipari fejlődés elégtelenségét a foglalkozási struktúra is megmutatja.⁶⁷ Sopronban az iparban, a kereskedelemben és a közlekedésben dolgozók a város lakosságának 38,5 százalékát tették ki 1900-ban, ami több dunántúli városhoz képest alacsonynak mondható.⁶⁸

Sopron az 1890-es években vesztette el az utolsó lehetőséget, hogy vasúti csomóponttá váljon. A város vezetősége látván a megépült vasútvonalak kedvezőtlen

⁶² Sandgruber, 1982. 186-187.

⁶³ Horváth, 1988. 215.

⁶⁴ Ezek közé például téglagyárak (Lenk, Friedrich), nyomdák (Romwalter, Röttig), likőr, szesz és ecetgyárak (Zettl, Hillebrand) tartoztak.

⁶⁵ Thirring, 1912. 304.

⁶⁶ Szakál, 1997. 97-98.

⁶⁷ Sopron foglalkozási szerkezetére ld. az V. fejezetet.

⁶⁸ Ugyanez az arány Győrben 55,8%, Pécsen 44,2%, Szombathelyen pedig 56% volt. (Thirring, 1912. 132.)

hatásait, a kedvező fordulatot Sopron és Pozsony összeköttetésében remélték. Sopron és Pozsony vasúti összeköttetése lehetővé tette volna - a többi szükséges vonal megépülésével - a felvidéki (a Vág völgyi vasút révén), esetleg orosz vagy lengyel termékeknek a szállítását egészen az Adriáig. Az Észak-Déli vasút megvalósítását mindkét város érdeke diktálta. A Kanizsa-Fiumei vasút megépülte Pozsony és Fiume vasúti kapcsolatát jelentette volna (a Sopron-Pozsony szakasz létrejötte esetén), amely vonalat lényegében a drága Bécs-Trieszt vasút versenytársává szándékoztak fejleszteni. A Sopron-Pozsony vasutat az 1860-as években álmodták meg: a vasútra az első előmunkálati engedélyt 1866-ban Gróf Esterházy Antal kapta.⁶⁹ 1872-ben az országgyűlés elfogadta a Sopron-Pozsony-Nagyszombat-Trencsén-Zsolna vasút tervezetét, de a szükséges tőke hiányában az 1870-es és az 1880-as években csak a Vág völgyi vasút valósult meg (Pozsony-Nagyszombat-Trencsén-Zsolna).⁷⁰

A vonal komoly alternatívájaként lépett fel a Szombathely-Pozsony vasút terve. A 19. század utolsó évtizedeire Szombathely a Dunántúl egyik vezető városává vált. Jelentős vasúti csomópontként Szombathely a Pozsony felől érkező áruforgalmat meg akarta szerezni Soprontól. A város jó érzékkel ragadta meg a kínálkozó lehetőséget, s fel tudta venni a vonal megteremtéséért folytatott harcot a különböző érdekcsoportokkal. Szombathely a Pozsony-Sopron vonalvezetés bizonytalanságait, a lassú kivitelezést használta ki. A vasúti pálya vezetése ugyanis évekig tartó konfliktust okozott. A ruszti, illetve a kismartoni vonalvezetést két különböző érdekcsoport támogatta, ezek nem tudtak megegyezésre jutni a két lehetséges alternatívában. A szombathelyiek gyorsabbnak bizonyultak a lobbizásban és a szükséges tőke előteremtésében: 1891-ben nyitották meg a konkurens vasútvonalat. A Pozsony-Szombathely vasutat

⁶⁹ Tóth S., 1998. 5.

⁷⁰ Újhelyi, 1910. 188-191.

Mosonmagyaróváron és Csornán keresztül vezették. Ezzel a Pozsony-Sopron vonal megbukott, ahogy ezt Finck János polgármester kijelentette.⁷¹

Ennek ellenére a vonal megépítése az 1890-es években mégis elindult. Két bankcsoport is jelentkezett ugyanis a Pozsony-Sopron vonal megépítésére. Míg a német érdekeltségű Localbahn AG a ruszti, addig a bécsi Länderbank a kismartoni vonalvezetést pártolta.⁷² Végül az ellentétes érdekcsoportok közül a herceg Esterházy Pál által támogatott kismartoni vonalvezetés győzedelmeskedett. A Sopron - Vulkapordány (Wulkaprodersdorf) - Kismarton (Eisenstadt) - Pándorf (Parndorf) - Pozsony vonal épült meg.⁷³ Ruszt hat kilométeres szárnyvonallal csatlakozott a vonalhoz. A vasutat végül 1897. december 18-án nyitották meg. A vicinális szárnyvonal azonban nem valósíthatta meg az eredeti elképzeléseket. Nem bonyolított le jelentős áruszállítói forgalmat, így a város gazdasági jelentőségén sem változtathatott. Ezzel Sopron utolsó próbálkozása, hogy a város jelentős vasúti kereszteződéssé, csomóponttá váljon, nem valósult meg: a városon egyetlen jelentős vasútvonal sem ment keresztül. A város még a vasúti áruszállítást is megnehezítette, mivel teherforgalmiilletéket vetett ki az áthaladó vagonokra.⁷⁴ Igaz, a közeli városok, így Szombathely is követte az adókivetés tekintetében Sopron példáját.

A kereskedelem válsága mellett a bankszféra is problémákkal küzdött. Az első pénzintézet, a Soproni Takarékpénztár, még 1842-ben alakult,⁷⁵ a századfordulón három bank, egy takarékpénztár, öt egylet és szövetkezet működött a városban. A hiteléletet alapjaiban rázta meg a Soproni Építő- és Földhitelbank bukása 1901-ben. A bank csődjével 400 soproni károsult négymillió koronát veszített el.⁷⁶ Sopron másodlagos pénzügyi központ

⁷¹ Tóth S., 1998. 16.

⁷² Uo. 17-19.

⁷³ Uo. 30.

⁷⁴ Iparkamara, 1895. VI.

⁷⁵ Berényi, 1892. 4.

⁷⁶ Hárs, 1961. 317.

szerepére Gál Zoltán mutatott rá. Gál az 1909-es betétforgalmi adatok felhasználásával készítette el a városok hierarchiáját. Ennek alapján Sopron a városok között a 28. helyet foglalta el, mint másodrendű centrum.⁷⁷ Kiemelendő, hogy Bécsnek a gazdasági szívóhatása a századfordulón már nem érvényesült Sopronban. A város már nem termelt és nem szállított a bécsi piacra. A városban úgy érezték, hogy a Bécsből Sopronba áramlott termékek megfojtják a soproni ipart. Ezért a várost elárasztó bécsi iparcikkek felbukkanása az üzletekben az 1900-as években állandó panasszá vált.⁷⁸ A soproni városvezetőség nem kellő ipartámogató politikája miatt Sopron felhalmozott tőkéjét kulturális intézmények és laktanyák építésére használta fel. Mindezen tényezők hatására Sopron iskola- és katonavárossá nőtte ki magát a századfordulóra. Az állami, egyházi és városi iskolák mellett két magániskola is a diákok rendelkezésére állt.⁷⁹

Összefoglalásként elmondható, hogy Sopronnak a városhálózatban elfoglalt helye a népességszám, a városi alapfunkciók és a központi helyi funkciók alapján nagymértékben eltért. Az utóbbiak alapján a különböző városhierarchiai vizsgálatok a várost mindig sokkal előrébb sorolták. A századvégen Sopron pozíciói fokozatosan gyengültek és a városhierarchiában egyre hátrébb került. Ez a csökkenő igazgatási és kereskedelmi szerepnek tulajdonítható, valamint annak, hogy nem tudott ipari várossá és közlekedési csomóponttá fejlődni. A századfordulón Sopron lemaradása egyes dunántúli városokhoz képest nyilvánvalóvá vált. Győr, Kaposvár, Székesfehérvár, Szombathely és Pécs látványos fejlődést mutatott - gazdasági, közlekedési és infrastrukturális tekintetben is -, melyekkel Sopron a versenyt nem tudta felvenni.

⁷⁷ Gál, 1997. 61.

⁷⁸ Horváth, 1997. 39.

⁷⁹ A Lähne intézet és Csöndes Ferenc magániskolájának történetére ld. Németh, 1996/.1, Németh, 1996/2, Németh, 1997.

Sopron lelassult városfejlődésének mérhető következménye, hogy Sopron a két világháború között a középvárosok szintjére süllyedt le, már csak részleges regionális szerepkörrel rendelkezett.⁸⁰ Sopronnak ebben az időszakban elfoglalt gyengébb pozíciójához azonban nem kismértékben hozzájárult az is, hogy Trianon után határváros lett, s ebben az újfajta minőségben számára még inkább kedvezőtlenül alakultak a gazdasági fejlődés lehetőségei.

2. Demográfiai folyamatok

Sopron lakossága 1850 és 1900 között közel megkétszereződött. A dualizmus idején, 1869-től számítva, a népességnövekedés 62 százalékos volt, ami országos összehasonlításban szerénynek mondható: egyes magyarországi városok lakossága ennél jóval jelentősebben emelkedett.⁸¹ Ha Sopron lakosságának a gyarapodását összehasonlítjuk a nagyobb dunántúli településekkel: mind a régi szabad királyi (Pécs, Győr, Székesfehérvár), mind az "új" feltörekvő városokkal (Kaposvár, Nagykanizsa, Szombathely), akkor Sopron az utolsó helyre kerül.⁸² A város növekedését figyelve az 1880-as évek tűntek ki, ekkor a polgári lakosság 3991 fővel gyarapodott.⁸³

1. táblázat⁸⁴

Sopron népességének fejlődése 1850-1910 között						
Év	1850	1869	1880	1890	1900	1910
Sopron	16726	21108	23222	27213	30628	31597

⁸⁰ Timár, 1993. 45.

⁸¹ Nem a természetes szaporodást, hanem a városok népességszámbeli növekedését figyelembe véve.

⁸² 1869 és 1910 között Kaposvár népessége 361 százalékkal, Budapesté 325 százalékkal (a környékbeli falvak és Újpest nélkül) Szombathelyé 320 százalékkal, Pécsé 208 százalékkal, Győré pedig 118 százalékkal nőtt. (Thirring, 1911, 484-485.)

⁸³ Thirring, 1931. 414.

⁸⁴ Forrás: Thirring, 1931. 412.; Thirring, 1912. 52.; Népszámlálás, 1910. 46.

A természetes szaporodás a halálozási és a születési ráta alakulásától függött. Ezek az 1870-es évektől folyamatosan csökkentek Sopronban. A halálozási ráta 1876-tól 1910-ig 26,8 ezrelékről 19,6-ra, a születési ráta ugyanebben az időszakban 32,2-ről 27,7-re esett le. A természetes szaporodás mérsékeltnak mondható, a vizsgált időszakban 5-8 ezrelék közé esett,⁸⁵ és sohasem emelkedett 10 ezrelék fölé, ami Budapesten 1890-es években megfigyelhető volt.⁸⁶ Sopronban a demográfiai olló kinyílásáról 1880-1910 között lehet beszélni. Ekkor a születési ráta egy ideig egyáltalán nem csökkent (1880-1900), aztán a halálozási ráta süllyedése gyorsabb ütemű volt, mint a születési rátáé. A 20. század első évtizedében érte el a természetes szaporodás a legnagyobb értéket (8,1 ezreléket). A demográfiai olló azonban az 1910-es években nagyon gyorsan becsukódott, a születési ráta süllyedése ugyanis felgyorsult.⁸⁷ A magyarországi viszonyokat figyelembe véve a születési és halálozási ráta már eleve alacsony szintről indult süllyedésnek, s az 1910-es évekre a városok között Sopron a legkisebb mutatószámokkal bírt. A születési ráta átlagban 1901-1908 között 28,2:1000 volt, aminél alacsonyabb rátával a törvényhatósági jogú városok közül csak öt (Budapest, Komárom, Marosvásárhely, Pécs, Temesvár) rendelkezett.⁸⁸ A halandóságról (19,8:1000) hasonlóké mondhatók el: csak négy városban volt kisebb, mint Sopronban.⁸⁹ Az iparosodott városok halálozási rátája a soproninál sokkal magasabb volt.⁹⁰

A természetes szaporodásnak - alacsony értékei ellenére - a népességnövekedésben egyre kizárólagosabb szerepe volt Sopronban. A bevándorlás jelentősége 1880 után egyre inkább csökkent a népességgyarapodásában, s a természetes szaporodás vette át a helyét. Ezt jól

⁸⁵ Thirring, 1931. 414-416.

⁸⁶ Katus, 1991. 27-28.

⁸⁷ A demográfiai átmenetről ld. Katus, 1980.

⁸⁸ Thirring, 1912. 167.

⁸⁹ Budapest, Besztercebánya, Kismarton és Százsebes. (Uo. 183-185.)

⁹⁰ Az egyik legiparosodottabb dunántúli város, Pécs, halálozási rátája például 27:1000 volt. (Katus, 1995. 44.)

mutatja, hogy 1880-1900 között a bevándorlás szerepe 11 százalékról 5 százalékra csökkent ebben.⁹¹ A 20. század elején pedig már éppen a kivándorlás miatt a város még a természetes szaporodás mértékével sem gyarapodott.⁹²

2. táblázat⁹³

Születési és halálozási ráta Sopronban 1876-1910				
Év	1876-1880	1881-1890	1891-1900	1901-1910
Születési	32,2	29,5	29,5	27,7
Halálozási	26,8	24,9	21,9	19,6
Természetes szaporodás	5,4	4,6	7,6	8,1

4. Etnikai és nyelvi megoszlás

Sopron lakosságának nemzetiségi összetételét elemezve megállapítható, hogy a 19. század közepén a várost főleg németek lakták. Az 1850. évi - a németek irányában elfogult - népszámlálás Sopronban például magyar elemnek csak 2,2 százalékot tüntetett fel!⁹⁴ A városban 1880-ban a magyar anyanyelvűek száma 21% volt, az asszimiláció és a bevándorlás következtében 1910-ben már 44,2%. Az I. világháború idején a német lakosság még többségben volt: a magyar elem (48,7%) a németet (48%) először 1920-ban haladta meg.⁹⁵ A magyarosodás hatására 1900-ban a magyar nyelvet beszélők majdnem elérték a város lakosságának 65 százalékát.⁹⁶ A német és magyar lakosság mellett a horvát anyanyelvűek jelenléte figyelhető meg. Számuk 1900-ban volt a legnagyobb: ekkor a lakosság 2,8 százalékát tették ki (946 fő).⁹⁷

⁹¹ Fischer, 1903. 5.

⁹² 1901-1910 között 2742 gyermek született a városban és 2288 fő vándorolt el a városból, így a növekedés 454 fő volt. (Thirring, 1931. 415.)

⁹³ Forrás: Thirring, 1931. 416.

⁹⁴ Thirring, 1931. 427.

⁹⁵ Uo. 429.

⁹⁶ Fischer, 1903. 12.

⁹⁷ Thirring, 1931. 429.

Sopronban a németiség sok tekintetben megőrizte kultúráját és nyelvét, mindazonáltal a város gyorsan magyarosodott: például csak egy német nyelvű újságra volt igény szemben a két magyarral. Igaz, időben a német nyelvű jelent meg először, és sokáig az egyetlen maradt.⁹⁸ A színházban a századfordulón az előadások többsége már magyar nyelven folyt, s a német nyelvű előadások kerültek kisebbségbe. Korábban ezek domináltak, s a magyar társulatoknak az előadások megtartásához a német színigazgatókhoz kellett fordulniuk.⁹⁹ Az első magyar színházi negyedévet 1885-ben, az első félévet pedig 1905-ben tartották meg.¹⁰⁰

Az írott jogi szövegek: a végrendeletek, az adásvételi és a házassági szerződések nyelve is fokozatosan magyarra vált.¹⁰¹ A magyarosodás olyan gyors volt, hogy a város 1921-ben Magyarországot választotta a hovatartozás kérdésében. A népszavazást Sopronban és nyolc város környéki községben tartották meg (Ágfalva, Balf, Fertőboz, Fertőrákos, Harka, Kópháza, Nagycenk, Sopronbánfalva). A szavazás eredménye jó példa arra, hogy a falvakban az asszimiláció nem volt annyira meghatározó. A nyolc községben a szavazók Ausztria mellett döntöttek (55% szavazott Ausztriára), s csak Sopron város szavazataival maradtak Magyarország fennhatósága alatt. Sopronban ugyanis a szavazók 75 százaléka a magyar közösséghez való tartozást támogatta, így a magyar szavazatok nagy aránya ellensúlyozta a falvak osztrák voksait.¹⁰² Sopron magyarosodásra a városba utazó németek és osztrákok is felfigyeltek. 1915-ben például a Balfra látogató Max Kupelwieser, balfi fürdővendég leírta, hogy a város sokkal "csinosabb lett, de nagyon megmagyarosodott".¹⁰³

Meg kell jegyezni, hogy a gyors soproni magyarosodás gazdasági okokkal is magyarázható. A város 1900 után

⁹⁸ A soproni német nyelvű sajtóra ld. Bertalan, 1996.

⁹⁹ Berecz, 1957. 293.

¹⁰⁰ Csatkai, 1960. 45. és 63.

¹⁰¹ Erre ld. a következő fejezetet.

¹⁰² Horváth, 1997. 45-47.

¹⁰³ Moess, 1969. 263-264.

jórészt elvesztette korábbi osztrák gazdasági kapcsolatait, s a soproniak Bécs szomszédságát már kifejezetten károsnak vélték.¹⁰⁴ Így Sopron kénytelen volt mind gazdaságilag, mind kulturálisan Magyarország felé fordulni, nem maradt más választása, mint hogy az "ország szíve" felé tendáljon és magyarrá váljon.

5. Városi modernizáció

A gazdasági folyamatok áttekintése után érdemes a városiasodást is megvizsgálni. Ez ugyanis sok mindenről árulkodik: a városok gazdasági helyzetéről, modernitásáról és a polgárok mentalitásáról is. A 19. században a soproni városkép, mint ahogy Európa többi városában, gyökeresen átalakult. A városok számbeli növekedése és lakosságszámának emelkedése különböző okokra vezethető vissza. Angliában az urbanizáció és az iparosodás között szoros összefüggést figyeltek meg,¹⁰⁵ melyet Magyarország esetében kevésbé lehet kimutatni. A modern gyárpar például csak Budapesten jött létre, a vidéki városokat nem jellemezte.¹⁰⁶ Annak ellenére, hogy az európai urbanizáció időben és nagyságrendben rendkívül eltérő volt, a városi tér átalakulásának folyamata sok hasonlóságot mutat. Az egyik követendő példa Párizs volt, ahol a középkori térszerkezetet radikálisan alakították át. Sugárutak nyitásával, csatornák, vízvezeték és terek építésével egy modern metropolis alapjait tették le.¹⁰⁷ A "Haussmannizálás" Budapestet is elérte, ahol báró Podmaniczky Frigyes vezetésével a Fővárosi Közmunkák Tanácsa irányította a munkálatokat.

Sopronban a városi tér szintén jelentősen átalakult a századfordulóra. A középkori városfalakat érdekes módon a város beszívta magába (kívülről és belülről házsorok épültek köré), s nem kerültek lebontásra, mint például Bécsben és Budapesten. A középkori város körül körgyűrű

¹⁰⁴ Horváth, 1997. 39.

¹⁰⁵ Waller, 1991. 69.

¹⁰⁶ Gyáni, 1995/2. 11-16.

¹⁰⁷ Benevolo, 1994. 183-204.

(a Várkerület), ún. Ring, alakult ki. A belváros megőrizte középkori szerkezetét és sok esetben házait is. A középkori városmag felszámolása nem történt meg, mely még Nyugat-Európában is csak a nagyobb iparvárosokban valósult meg. A belváros térszerkezete szinte semmit nem változott (kivételt jelent az új városháza építése, ami miatt több házat leromboltak): így a belváros nem nyílt meg a közlekedés előtt, nehezen átjárható maradt. A belváros megnyitására, egy korszerű városszerkezet kialakítására ugyan készültek tervek, de az elégtelen pénzügyi források miatt ezek megvalósítására nem került sor.¹⁰⁸ A városi tér átalakulásához hozzátartozott a temetők áthelyezése, illetve bővítése is, amiről a későbbiekben lesz részletesen szó.

A soproni városi térben sok új épület is megjelent vagy a régieket modernizálták, melyek többek között reprezentációs-igazgatási (város- és megyeháza, törvényszék), kereskedelmi-gazdasági (bankok, gyárak, üzletek és piacok), szolgáltatási (postapalota és kórház), katonai (laktanyák), kulturális (színház és oktatási épületek), közlekedési (vasútállomások és kocsiszínek), sportolási (tenisz- és korcsolyapálya, uszoda és tornacsarnok) és társaséleti-szabadidős (kaszinó, kávéház és mozi) célokat szolgáltak. Az új épületek, utcák, negyedek megjelenésével a város szépült is: parkosítás, fásítás, szobrok emelése jellemezte ezt a folyamatot.

Német, osztrák és angol¹⁰⁹ példák nyomán a polgári élet nem egy nyilvános színtere már a 19. század előtt kialakult Sopronban. A városi kaszinó a Petőfi téren épült fel, és már 1789-ben elkezdte működését.¹¹⁰ Az épületben kávéház, bál- és biliárdtermek álltak a közönség rendelkezésére. A kaszinót, ahol neves művészek is megfordultak fényűzően átépítették 1835-ben. A

¹⁰⁸ Winkler, 1968. 351-352.

¹⁰⁹ Az angol városok infrastrukturális fejlődésének a híre is korán eljutott Sopronba. A londoni gázvilágítás bevezetésének hatására például 1817-ben a város vezetősége megvizsgáltatta a vezetékes gázvilágítás kiépítésének lehetőségeit Sopronban. (Baumann, 1981. 3.)

¹¹⁰ Deszkásy, 1944. 5.

nagyteremben például Liszt Ferenc kétszer is adott hangversenyt.¹¹¹ A Soproni Kaszinó-Egyesület, mely 1943-ban ünnepelte a 100. születésnapját, új épületet emeltetett 1872-ben,¹¹² amiben könyvtár, vendéglő és kávéház is működött; az utóbbiak a város legelőkelőbb és legdrágább helyeinek számítottak. A kaszinó a századfordulón nemcsak az úri középosztály társaséleti igényeit elégítette ki, de tagjai közé számos polgári származású személyt is beválasztottak. Így az úri középosztály és a polgárság együttes társasági életének volt intézményes színtere.

Sopronban az iskolai színjátszás hagyományai a 17. századig nyúlnak vissza, de az első színházépületet 1769-ben emelték. A szárazmalomból kialakított, kőből épült színház az ország első kőszínháza lehetett.¹¹³ A szerény befogadóképességű színház 1834-ben leégett, s az új színház 1841-ben készült el.¹¹⁴ A színház mai, szecessziós formáját átépítésekor, 1909-ben nyerte el.¹¹⁵

Egyes soproni vendégfogadók múltja a 16-17. századig nyúlik vissza, s a századfordulón a szállodákat tekintve még többségben voltak a nagy múltú vendégfogadók. 1900-ban még működött például a Magyar Király (volt Vörös Ökör), a Fehér Ló, a Magyar Korona, a Zöld Fa, a Fehér Rózsa és a Rókalyuk, melyek azonban nem feleltek meg a kor modern követelményeinek.¹¹⁶ A turizmus elterjedése előtt a soproni vendégforgalom a kereskedelemről származott: csak a vásárok idején teltek meg a szállodák szobái.¹¹⁷ A 19. század végén azonban Sopron vásárai nagyrészt elvesztették korábbi jelentőségüket, így Sopron egyáltalán nem tűnt ki szállodáinak a számával és minőségével. A tarthatatlan helyzet javítására a város végül 1893-ban saját vállalkozás keretében építette fel az Arany Szarvas helyére az első igazi hotelt, a

¹¹¹ Csatkai, 1966. 210.

¹¹² Deszkásy, 1944. 33.

¹¹³ Kugler, 1909. 11.

¹¹⁴ Uo. 25-30.

¹¹⁵ Boronkai, 1966. 174-175.

¹¹⁶ Csatkai, 1966. 201-217.

¹¹⁷ SVL IV.1403/c. XXV. 24 643.

Pannóniát, melyet bérbeadással üzemeltetett.¹¹⁸ A bérlőkkel való folytonos pereskedések, a szálloda üzemeltetése közben felmerült hibák kijavításának a költségei miatt a vállalkozás nem hozott nyereséget. A Pannónia szállodát, mely ma is a város ékessége, a város vezetősége 1918-ban végül eladta.¹¹⁹

A századfordulón a városvezetés, a Városszépítő Egyesület (alapítva 1869-ben) nagy gondot fordított a parkosításra, fásításra, és a meglévő parkok szépítésére. Sopronban a városszépítés hagyományának kezdete a 19. század első felére nyúlik vissza, elsősorban német példák hatására vert gyökeret. Az első tíz évben az egyesület például 3761 fát telepített és 35 hidat épített.¹²⁰ A városszépítők közreműködésével a parkosított Deák és Széchenyi tér a polgárság kedvelt sétálóhelyévé vált, utóbbi a Várkerülettel együtt a korzó szerepét töltötte be. A város legnagyobb parkja az Erzsébet-kert volt. Az Erzsébet-kert (régi nevén Neuhof), mely már 1763¹²¹ óta közkert, a 19. század során állandóan szépült, s a francia parkot - a kor divatjának megfelelően - fokozatosan angol parkká alakították át.¹²² A mellette lévő Vághy kert megvásárlásával 1899-ben kibővítették, mely sokféle szórakozást nyújtott; tenispálya, zenepavilon és étkezési lehetőségek tették vonzóvá.

Sopronban a sportpályák is korán megjelentek, melyek lehetőséget teremtettek például az úszásra, korcsolyázásra, tornára és teniszre. A századfordulón a városban már több uszoda is létezett: 1845 után elsőként a Nagyuszoda épült meg a Káposztás dűlőn, a Kíszuszodát 1868-ban adták át, s végül 1908-ban a Lövésekben nyílt meg az "Erdei Fürdő".¹²³ Az uszodák és a Fertő a gyógyfürdőktől eltérő funkcióval bírtak: az akkortájt fellendülő újfajta, lényegében a mai vízi szórakozással megegyező igényeket tudták kielégíteni. Így teljesen más

¹¹⁸ Winkler, 1988. 133.

¹¹⁹ Hárs, 1966. 318.

¹²⁰ Szabó, 1984. 10.

¹²¹ Boronkai, 1969. 145.

¹²² Winkler, 1968. 365.

¹²³ Schneider, 1966. 56.

igényű fürdőközönséget csábítottak, akik természetesen már nem a gyógyulást keresték. Vitorlázásra a Fertő adott lehetőséget, bár az ingadozó vízszint miatt erre gyakran nem volt mód; 1867-ben például a tó ki is száradt.¹²⁴ A Fertőn a vitorlázást még Széchenyi kezdeményezte. 1884-ben, amikor a vízszint újra lehetővé tette, vitorlásversenyt is rendeztek rajta.¹²⁵ A korcsolyázás szerelmesei először csak az uszodák befagyott vízén hódolhattak kedvenc időtöltésüknek, de 1889-ben a Nádor fasoron, a vasút mellett, önálló pályát alakítottak ki számukra.¹²⁶ A soproni tornacsarnok is az elsők egyike volt az országban, 1867-ben nyílt meg a Papréten.¹²⁷ Füves teniszpálya már több is volt a városban, például az Erzsébet kertben is; Sopron teniszcsapata 1900-ban játszott először Bécs teniszezőivel.

A városiasodás fontos eleme volt a modern infrastruktúra megteremtése. Az infrastruktúra kiépítésében az angol városok jártak élen. Az urbanizáció és iparosodás hirtelen koncentrációja miatt Angliában jelentkeztek először megdöbbenően a városi problémák. A közművek hiánya és az egészségtelen környezet járványokat és más jellegzetes városi betegségeket (például tuberkulózis) generált.¹²⁸ Sopronban az elégtelen közművek ugyan nem okoztak súlyos egészségügyi problémákat, hiányuk a város életében mégis érzékelhető volt. A rossz ivóvíz és a hiányos csatornázás járványokat (heveny bélhurut) okozott 1898-ban és 1900-ban. Egy királyi vizsgálóbizottság próbált a soproni járványok okaira fényt deríteni. A jelentés több hiányosságot feltárt, például a vízművek kútjait nem takarták le, amelyek így fertőzések forrásaivá váltak.¹²⁹

Sopronban a közművek többnyire csak a századvégen épültek meg: vízvezeték 1892-ben, villanyvilágítás 1898-ban, villamosközlekedés 1900-ban, az általános

¹²⁴ Garád, 1981. 252.

¹²⁵ Uo. 253.

¹²⁶ Schneider, 1978. 15.

¹²⁷ Keresztény, 1969. 364.

¹²⁸ A kérdéskör talán legjobb feldolgozása: Woods- Woodward, 1984.

¹²⁹ SVL IV.1403/d. VIII. 6788.

csatornázás pedig elmaradt. Kivételt a gázművek jelentettek, mely már 1866-ban elkezdett működni. A magáncégek által üzemeltetett közműveket nem fejlesztették eléggé, s a szolgáltatások meglehetősen drágák maradtak.¹³⁰ A hiányosságok ellenére Sopronban az infrastruktúra kiépítése a többi magyar városhoz képest előrehaladott volt: 1908-ban csak a városok 13 százaléka (18) rendelkezett általános csatornázással, 33 százalékaiban (46) vízművek, és 20 százalékaiban (27) gázművek működtek.¹³¹

Első látásra a városi aktivitás döntő szerepet játszott az infrastruktúra megteremtésében. Annak ellenére, hogy a gáz- és vízműveket a privát tőke építette meg, az első világháború előtt a város a vízműveket, majd utána a gáz- és elektromos műveket is megváltotta. A város kezdeményezője volt a vízművek alapításának, és részvényeket is vásárolt. A közművek közül a villamosközlekedés is városi tulajdonba került 1920-ban, ez azonban 1923-ban a veszteséges működés miatt megszűnt.¹³²

Megfogalmazható, hogy Sopron az infrastruktúra építése terén a klasszikus angol modellt követte. Először a magántőke szerepe volt domináns, aztán községecsítés zajlottak le. Közelebbről vizsgálva a kérdést, azonban nem kérdőjelezhető meg, hogy a városi feladatvállalás elégtelen volt. A századvégen Angliában, Németországban vagy az Ausztriához tartozó Csehországban és lengyel területeken is a közművek nagy részét már megváltották, sőt új az beruházásokat többnyire a városok saját maguk valósították meg. A 25 000 feletti népességű cseh és lengyel városokban, egy-két kivételtől eltekintve, a gázműveket eleve a város építette fel vagy az 1890-es évektől kezdve megvásárolták.¹³³ Hasonlóan a gáziparhoz,

¹³⁰ Güntner, 1999/2. 104-109.

¹³¹ Thirring, 1912. 429-436.

¹³² Lovas, 1966. 117-118.

¹³³ Feith, 1913. 256-257.

az elektromos műveket az 1890-es évektől kezdve döntően a városok alakították ki.¹³⁴

Ebben a kontextusban Sopronnak Szombathely példáját kellett volna követnie, ahol az erős városi aktivitás révén épült meg az infrastruktúra számos eleme. A szombathelyi fejlesztésekben Éhen Gyulának, a város polgármesterének volt kiemelkedő szerepe, aki a városi modernizációt hirdető propagandista volt. Éhen nézeteit A modern város című könyvében összegezte. Kifejtette, hogy a csatornázás hiánya miatt a városok szennyel és piszokkal teltek meg, melyek a járványos betegségek fő forrásai voltak, mint például a kolera és a tífusz.¹³⁵ Éppen ezért sürgette a csatornázás megvalósítását, az egészséges ivóvíz biztosítását, a lakások építését, a nyílt terek, például a parkok számának növelését, az utcák kövezését, a közvilágítás megteremtését, a közfürdők felállítását, a szegénygondozást, a tűzvédelmet és a városok tisztaságának javítását.¹³⁶ Modernizációs programjában a városok játszottak döntő szerepet, és hangsúlyozta, hogy városainknak saját erőforrásaik felhasználásával kell a fejlesztéseket megvalósítaniuk. Éhen a város anyagi forrásait felhasználva végrehajtotta annak modernizációját. Erőfeszítéseinek köszönhetően, Szombathelyen 1895 és 1902 között vízvezeték, csatornahálózatot, parkokat alakítottak ki, és utcákat köveztek.¹³⁷ Éhen elképzelései nemcsak Magyarországon találtak komoly visszhangra, hanem külföldön is, például Olaszországban is felfigyeltek azokra.¹³⁸

Sopronban a város vezetősége nem fordított megfelelő figyelmet a csatornázásra, alig költött valamit kialakítására. A városi tanács a vízművek kivételével nem is gondolt az infrastruktúra saját erőből való kiépítésére, még a közművek fejlesztésére is kevésbé hajlott az 1890-es években. Ez megnyilvánult a

¹³⁴ Uo. 262-263.

¹³⁵ Éhen, 1897. 71.

¹³⁶ Uo. 52-118.

¹³⁷ Kalocsai, 1997. 623-626.

¹³⁸ Tokaji, 1995. 224.

csatornázási perekben és a közutak számáról folytatott vitában. A város ugyan 1905-ben megvásárolta a vízműveket, a vásárlás körülményei azonban botrányosnak mondhatóak. Feltételezhető, hogy a tulajdonosok a felmerülő problémák és a szerény profit miatt mindenképpen el akarták adni. A város vezetősége nem figyelt fel az elektromos áramban rejlő lehetőségekre, az elektromos műveket nem akarta saját kezelésben felépíteni. Sőt az engedélyt ugyanannak a cégnek adta ki, mely már a gázszolgáltatást is biztosította, így a céget monopolhelyzetbe hozta.

A város pedig a századfordulón milliókat ruházott be más építkezésekbe, például laktanyák építésébe. A városi pótlódó városaink között az egyik legmagasabb, 77% volt, melyből alig költöttek az infrastruktúra fejlesztésére: a város ezen beruházásoktól távol tartotta magát.¹³⁹ Közelebbről megvizsgálva a fejlesztéseket azonban kiderül, hogy a város vezetősége sok esetben csak akkor kezdett ezekbe, ha már életveszély állt fent (várostorony) vagy ha polgárai (például Deák tér boltozása) és más országos hatóságok kényszerítették rá.

Jó példa erre a várostorony renoválásának kérdése. A várostorony az új városháza építése során sérült meg, s vált életveszélyessé. A renoválás kérdése mégis évekig, 1893-tól egészen 1899-ig húzódott. Ez idő alatt a kérdés országos jelentőségűvé vált, melyet jól jelez a különböző minisztériumok és országos hivatalok bekapcsolódása a vitába. A városi tanács és a szakbizottságok némi késedelemmel szükségesnek tartották a javítást, de az ellentétes szakvélemények között nem volt könnyen megtalálható a legjobb megoldás.¹⁴⁰ A törvényhatósági bizottságnak nem volt koncepciója a torony sorsát illetően, és csak az országos hivatalok kemény fellépése vezetett a torony renoválását kimondó közgyűlési határozathoz. Hat évig hullottak kövek a toronyból a város lakosságának életét veszélyeztetve, s a torony e

¹³⁹ A közeli Szombathelyen például a pótlódó 56% volt. (Thirring, 1912. 602.)

¹⁴⁰ SVL IV.1403/c. XXV. 26 845.

miatt sokszor nem töltötte be fontos közlekedési funkcióját: például az átjárón keresztüli kocsiközlekedést be is tiltották. A törvényhatósági bizottság egy csoportja ellenezte a renoválást, sőt a lebontást is el akarta érni. Ebben egyéni érdekek játszottak szerepet (Róth Gyula), de a többség is elutasította a torony felújítását.¹⁴¹ A közgyűlés dicstelen szerepe az ügyben mindenképpen hangsúlyt érdemel. A bizottság más ügyekben is negatív szerepet játszott, mint például a balfi fürdő kérdésében.¹⁴² A közgyűlés nem ismerte fel, hogy a város történelmi folytonosságát képviselő jelkép került veszélybe. Nem használta fel az alkalmat, hogy saját történelmi legitimitását és identitását a torony által megteremtette volna. A közeli német, osztrák városok pedig hasonló jelképeket próbáltak találni legitimitásuk, történelmi helyük és küldetésük igazolására.¹⁴³

Sopronban a községektől elmaradásának, az infrastruktúra nem kellő fejlesztésének - ügy tűnik - ideológiai okai is voltak. A város pedig olyan német városokkal állt kapcsolatban (Bamberg, Bonn, Nürnberg és Lipcse), ahol az ilyen fejlesztéseknek prioritása volt. Az infrastruktúra kiépítésére Sopronban azonban alacsony volt a hajlandóság, így a város vezető rétegének szellemisége a némettől vagy az osztráktól erősen különbözött. Ez azonban nem magyarázható teljes mértékben a gazdaság stagnálásával, hanem a város mentalitását is tükrözi. Mindezek alapján elmondható, hogy a

¹⁴¹ Róth Gyula a vita kezdete óta következetesen a torony mindennemű javítását elutasította. Véleménye mögött az a félelem állt, hogy ha a torony renoválása megtörténik, akkor a toronyórház és talán még saját házának a lebontására is - a közlekedés biztosítása végett - sor kerül. Róth közvetlenül a torony mellett lakott, s pékségének kemencéi állítólag az órház falába voltak beépítve. Róth félelmében odáig ment, hogy a végleges megoldásnak a torony lebontását tekintette, mert annak megvalósulása esetén biztosan nem került volna sor házának kisajátítására. Róth a törvényhatósági bizottságot sikeresen manipulálta, így a renoválás helyett sokan már a lebontást támogatták. (SVL IV.1403/c. XXV. 26 845.)

¹⁴² Güntner, 1998/2. 239-240.

¹⁴³ A témára általánosságban ld. Uhl, 1996. A bécsújhelyi identitásépítésre ld. Stekl, 1998.

századfordulón Sopronban a fejlesztések kevésnek bizonyultak; Sopron a közművek kiépítésében, a városiasodás folyamatában betöltött magyarországi vezető szerepét elvesztette. Ebben a város gazdasági stagnálása, a városvezetés hibás politikája, valamint a polgárok mentalitása is szerepet játszott.

6. Sopron társadalma¹⁴⁴

Sopron a középkortól kezdve döntően németek által lakott polgárváros volt, ami megmutatkozott lakosainak foglalkozási összetételében és a polgárjogot nyertek nagy számában. 1848-at megelőzően a polgárság rendi értelemben definiálható: azokat a városi lakosokat nevezték így, akik polgárjogot nyertek. Soproni polgár bizonyos összeg befizetése és két kezes ajánlásával az lehetett, aki például háztulajdonos, földbirtokos, hivatalnok, iparos vagy kereskedő volt.¹⁴⁵ Sopron megyében a latifundiumok domináltak, így a megyének a köznemessége vékony réteget alkotott. A városban lakó nemesek száma ennek megfelelően alacsony volt.¹⁴⁶ A dualizmus idején a város vezető tisztségviselői, közéleti alakjai polgári származásúak voltak, mint például Storno Ferenc,¹⁴⁷ Flandorffer Ignác¹⁴⁸ és Braun Nándor,¹⁴⁹ de a neveket még hosszan lehetne sorolni.

Nehéz lenne cáfolni, hogy az eredendően német származású polgárság németes polgári világot, életmódot teremtett magának. A város polgársága németes kultúráját sokáig megőrizte: például az Oedenburger Zeitungot 1868-tól egészen 1944-ig adták ki. Mégis: a társadalmi rétegződés szempontjai Sopron esetében nem különböznek más magyar városétól. Ha a foglalkozások társadalmi rangja az ország területén nem is volt azonos, a vagyoni

¹⁴⁴ A város foglalkozási és felekezeti összetételére ld. az V. fejezetet.

¹⁴⁵ Thirring, 1939. 104.

¹⁴⁶ 1784-ben 175 nemes férfi élt a városban. (Uo. 150.)

¹⁴⁷ Storno Ferenc életére ld. Askercz, 1994.

¹⁴⁸ Flandorffer Ignác életére ld. Horváth, 1994.

¹⁴⁹ Braun Nándor életére ld. Dávidházy, 1994.

és jövedelemviszonyok hasonló életmódra adtak lehetőséget. Sopron németes polgári életmódját nehéz elkülöníteni a századforduló többi magyar városának polgári életmódjától. Ennek az az oka, **hogya** városaink nagy részében éltek német bevándoroltak (Budapesten is), másrészt az, hogy a polgári élet számos elemét külföldről "importálták", melyek viszonylag hamar elterjedtek országszerte.

Minden városnak külön történelme van, és a helyi társadalmi és gazdasági sajátosságok eltérő városi és társadalmi fejlődést eredményeztek. Ezért az egyes városok vizsgálatánál olyan kérdések, problémák és jelenségek is szóba kerülnek, melyek más városok esetében nem vetődnének fel. Sopron társadalmának különleges csoportját alkották a poncichterek, akik német evangélikus földművesek voltak. A szőlőtermeléssel foglalkozók polgárjogot nyertek, amire másik elnevezésük utal is (gazdapolgárok).¹⁵⁰ Hozzá kell tenni, **hogya** több magyar városban is léteztek hasonló földműves-csoportok, melyek a parasztságtól élesen elhatárolták magukat. A gazdapolgárok társadalmi helyzetének vizsgálatakor a következő kérdések kerülnek szóba: tükröződik-e a gazdapolgárok régi, különleges státusa a századfordulón? Mennyire tudtak a dualizmus-kori polgárosodás folyamatába bekapcsolódni?

A 18. századi városi polgárság megélhetése alapvetően három részből épült fel: a foglalkozásból, az iparból és kereskedelemből származó kereset, valamint a ház- és földbirtokból származó jövedelem.¹⁵¹ Sopronban 1784/85-ben a társadalom minden rétege a nemesektől a polgárokig termőföldet, elsősorban szőlőt birtokolt.¹⁵² Egyesek a földet is maguk művelték meg, míg mások bérmunkásokat vettek fel. Vajon több mint 100 évvel később a soproni polgárságra mennyire volt jellemző ez a fajta vagyonfelhalmozás? Mennyire változott meg a földbirtoklás a városban különösen a filoxéra járvány

¹⁵⁰ Thirring, 1939. 153.

¹⁵¹ Tóth, 1992. 165-166.

¹⁵² Thirring, 1939. 226-230.

után? Ezekre a kérdésekre a választ az alábbi fejezetekben keresem.

III. A vagyon kutatásának forrásai a századfordulón

A városi társadalom vagyoni helyzetének vizsgálatára a dualizmus idején már sokféle forrással rendelkezünk. A bürokratikus állam kiépülésével minden állampolgárt aprólékosan regisztráltak a születéstől az elhalálozásig. Az egyén egyes adatait már a kora-újkortól feljegyezték a születési (korábban keresztelési), iskolai, házassági és a halálozási anyakönyvekbe.¹⁵³ A polgári anyakönyvezést 1895. október elsején vezették be, s az addig sokszor eltérő tartalmú anyakönyvek adatai egységesültek. Levéltáraink az egyházi anyakönyvek másodpéldányait 1827-től, a polgári anyakönyveket pedig 1895-től őrzik.

A polgári közigazgatás kiépülésével a századfordulón már 16 féle adónemet tartottak számon Magyarországon, s a dualizmus idején a különféle adók száma folyamatosan nőtt.¹⁵⁴ A sokféle adójegyzék alapján azonban egy személy vagyonát nem lehet rekonstruálni. Némely adóösszegek ugyan árulkodnak a vagyon bizonyos összetevőiről, de ezek alapján a vagyon nagyságáról és szerkezetéről nem lehet teljes képet kapni. A különböző jegyzékek nem tartalmazták az ingóságok közül a személyes tárgyakat (például az ékszereket, a bútort és a ruházatot), melyek együttesen komoly értéket képviselhettek. A bürokrácia nem regisztrálhatta a magánszemélyek pénzkölcsönadásait, pedig sokaknak a kamatokból keletkezett nyereség nyújtott megélhetést. A pénzkölcsönzéséből származó jövedelem láthatatlan maradt az állam előtt, s a kutatók sem tudják ennek volumenét felmérni.

Az adójegyzékek közül a társadalomtörténet kutatói a mai napig főleg a virilis-jegyzékeket használják.¹⁵⁵ A

¹⁵³ Az anyakönyvezés használatára Nyugat-Európában már a XVI. század első feléből található példa. Magyarországon az anyakönyvezés meghonosodása csak a 18. századra tehető. Városainkban ez az időpont korábbra datálható: az első anyakönyv például Sopronban maradt fent 1624-ből. (Levéltári ismeretek, 1980. 286.)

¹⁵⁴ Vörös, 1979. 11.

¹⁵⁵ Az adólisták alapján készültek a virilis-jegyzékek, melyek egy adott helység vagy megye legnagyobb egyenes adófizetőit tartalmazták. A virilizmust az 1870:XLII. tc. vezette be Magyarországon, s egészen

virilis-jegyzékekkel foglalkozó tanulmányok alapján meg lehet állapítani, hogy a kutatók világosan ismerik forrásaik korlátait.¹⁵⁶ Egyetértés alakult ki abban a kérdésben, hogy a jegyzékek rendkívüli forrásértéke ellenére a listán szereplők vagyonának pontos nagysága és szerkezete nem ismerhető meg: így a virilis-kutatások főleg az elit összetételének változására koncentráltak.¹⁵⁷ A nagyszámú vizsgálatok ellenére a

a második világháború végéig meghatározója volt az önkormányzati testületek (törvényhatósági bizottságok, képviselőtestületek) összetételének. A dualizmus idején a testületek felét választották, másik felét pedig a legnagyobb egyenes állami adófizetés jogán töltötték be az állampolgárok. A diplomások és a kamarai tagok adóját kétszeresen vették figyelembe. A két világháború között a korporatív szervezetek is bekerültek a képviselőtestületekbe. Emiatt a virilis képviselők száma 40 százalékra csökkent. (1929:XXX tc. 3. paragrafus. Magyar Törvénytár. Bp., 1930.)

¹⁵⁶ A teljesség igénye nélkül a következő kritikák fogalmazhatók meg. A jegyzékek csak egy adott közigazgatási egységen belül (például megye, város) fekvő vagyon után fizetett adót tartalmazták. Ha egy személynek máshol is előfordult adóköteles vagyona, akkor az adóját nem összegezték, hanem az adófizetés alapján több helység virilis-jegyzékére is felvették. Egy személy azonban csak egy törvényhatósági bizottságnak, 1886 után pedig megbízottak útján több községi képviselőtestületnek lehetett tagja (1886:XXI. tc. 26. paragrafus és 1886:XXII. tc. 33. paragrafus. Magyar Törvénytár. Bp., 1887.). A jegyzékek csak az egyenes állami adó évi összegéről tájékoztatnak. A többi adót, így például a részvények birtoklása után kivetett osztalékadót, nem vették figyelembe a lista összeállításakor (Vörös, 1979. 10.). Problémát jelent továbbá, hogy az adómentességben részesülők szintén kimaradtak a jegyzékekből (például bizonyos pesti bérházak építése után járt adómentesség). A listák az adók összegét összegezve adják meg, így nem lehet különválasztani a vagyon, a jövedelem, illetve a kereset után kivetett adókat, s emiatt nem lehet következtetni az egyes adók nagyságára sem. Kivételt jelent az 1873. évi pesti lista, melyen a telek-, házbér- és jövedelemadót, valamint a személyes kereseti adót külön tüntették fel (Vörös, 1979. 14.). Az értelmiségiek által fizetett adó kétszeres beszámítása torzította a listák összetételét, melyek így nem a tényleges vagyoni sorrendet tükrözték. Sokszor gondot okoz a listán szereplő személyek foglalkozásának meghatározása, mivel sok esetben pontatlanul adták meg azt: csupán azt a minőségét határozták meg, mely alapján az adót fizették (Kosján, 1993. 156.), vagy néha presztízs okokból birtokosként tüntették fel a személyeket (Hegedűs, 1995. 9.).

¹⁵⁷ A jegyzékek tanulmányozása Vörös Károly kutatásai nyomán kezdődött el, s ma már több publikáció is rendelkezésünkre áll. Az 1970-es években Gyáni Gábor Hódmezővásárhely (Gyáni, 1977.), M. Tóvári Judit Miskolc virilis-jegyzékeit vizsgálta (M. Tóvári, 1980.). A városokra koncentráló kutatások után az 1980-as években Feiszt György és Kosján László a megyei virilizmust kezdte el elemezni déldunántúli, illetve Nógrád és Zemplén megyékben (Kosján, 1993. 153.). Az 1990-es években már országsszerte folytak az ez irányú kutatások: az eddigi eredményekről összképet az 1997-ben, Veszprémben

virilis-kutatások többféle problémával küzdenek. Az eredmények összehasonlítását például gátolja az egységes foglalkozási nomenklatúra hiánya.

A vagyon vizsgálatának további lehetséges forrásai, a házassági szerződések, melyek általában a feleség által a házasságba bevitt vagyonról tájékoztatnak, s a férj különböző felhasználási jogosítványait fogalmazták meg. A feleség vagyona általában két markánsan elkülönülő részből, a hozományból és a kelengyéből állt. A hagyatéki iratok, mint ahogy az adólisták is, többféle iratot tartalmaznak. A végrendeletekből és főleg a hagyatéki leltárakból az elhunyt személy hátrahagyott vagyona ismerhető meg. A következőkben a különböző források csoportosításával áttekintjük, hogy melyek alkalmasak a vagyon vizsgálatára, s milyen szempontok kiaknázását teszik lehetővé.

1. Házassági szerződések

A házassági szerződéseket a dualizmus idején a közjegyzők vették fel.¹⁵⁸ A polgári szerződések a kevésbé feltárt források közé számítanak, melyek F. Dózsa Katalint, Gyáni Gábort és Sarusi Kiss Bélát kivéve eddig elkerülték a társadalomtörténet kutatóinak figyelmét. A források tartalma mellett a készítettők foglalkozási köre, társadalmi háttere sem tisztázott. A dokumentumok a kor mentalitásáról és a házasságon belüli férfi-női kapcsolatról is árulkodnak. A szerződések a női hozományról, a házasság megszűnte vagy az egyik fél halála utáni helyzetről rendelkeztek. A szerződések pontosan leírták a férj jogait a hozomány felett, valamint a házasság megszűnése esetén a nőknek esetlegesen felajánlott hitbért. Válásakor a hitbér volt a

megrendezett konferencia adott. Itt többek között Szekszárd, Kőszeg, Szombathely, Kaposvár legnagyobb adófizetőinek elemzését mutatták be. Egy korábbi veszprémi konferencián Sopron virilistáit Horváth Zoltán vizsgálta (Horváth, 1995.).

¹⁵⁸ A közjegyzői intézményt az 1874:XXXV. tc. hozta létre Magyarországon. A Nyugat-Európában a középkortól létező közjegyzők munkáját előtte a hiteleshelyek bonyolították le.

nő végkielégítése, a nő "díja", melyet a hozomány kötelező visszaadása mellett juttattak a volt feleségnek. Mivel ismereteink a házassági szerződésekről meglehetősen hiányosak, ezért érdemes megismerni a Sopronban kötött szerződéseket.

Sopronban két közjegyző látta el a teendőket 1875-től. Az egyik közjegyző Geiszler József,¹⁵⁹ a másik Gallus Sándor és Pósfai Sándor volt.¹⁶⁰ Míg Geiszler folyamatosan működött, addig Gallus és Pósfai váltották egymást a közjegyzői tisztségben. A városi levéltár sajnálatos módon Geiszler József anyagát nem őrizte meg, kivéve a végrendeletek sorozatát, melyet külön kezeltek a közjegyzők. Gallus Sándor és Pósfai Sándor anyagát átnézve megállapítható, hogy a Sopronban felvett házassági szerződéseket kevés kivétellel nem a soproniak, hanem a város környéken lakó német falusiak kötötték.¹⁶¹ Többek között Borbolya (Walbersdorf), Doborján (Raiding), Harka, Kabold (Kobersdorf), Kismarton (Eisenstadt), Kópháza, Küllő (Girm), Lajtaszentmiklós (Neudorf), Lánzsér (Landsee), Lók (U-frauenhaid), Márcfalva (Marz), Nagycenk, Nagymarton (Mattersburg), Nyék (Neckenmarkt), Pereszteg és Siklósd (Siegless) lakói utaztak Sopronba a szerződések írásba foglalásáért. A települések nagy része az első világháború előtt Sopron megyéhez tartozott, ma pedig Ausztriában található. A bevezető és a záró szakasz kivételével a legtöbb szerződést német nyelven fogalmazták meg, a szerződők valószínűleg a lakóhelyükhöz legközelebb eső közjegyzőt keresték fel. Érdekes, hogy a Sopron környéki falvakon kívül például bécsi, szombathelyi, zalaegerszegi és cinkotai (Budapest) lakosok szerződéseit is meg lehet találni a soproni közjegyzői anyagban.

¹⁵⁹ Geiszler József 1875-1912 között működött.

¹⁶⁰ Gallus Sándor 1875-1886 és 1905-1931 között látta el a közjegyzői teendőket. A két Gallus éra között Pósfai Sándor (1887-1904) volt Geiszler József mellett a másik közjegyző.

¹⁶¹ A német földművesek házassági szerződése a paraszti környezetben már a kora-újkortól elterjedt móríng továbbélését mutatják. A mórínglevelek legújabb feldolgozására ld. Dominkovits, 1992.

3. táblázat

Pósfai Sándor és Gallus Sándor soproni közjegyzők által felvett házassági szerződések száma, nyelve 1890-1911				
Év	Házassági szerződések száma	Német nyelvű száma	Magyar nyelvű száma	Soproni szerződések száma
1890	50	45	5	3
1895	50	46	4	5
1900	64	61	3	9
1905	56	52	4	7
1910	42	30	12	7
1911	38	27	11	3

A táblázat alapján látható, hogy 1900-ig a szerződések száma stagnált vagy kismértékben növekedett, azután csökkent. A magyar nyelvű szerződések aránya emelkedett: 1911-ben csaknem elérte a szerződések közel 30 százalékát. A növekedés ellenére a magyar nyelvű szerződések száma csekély maradt, alig lépte át a tízet. Arányuk csak úgy tudott növekedni, hogy a német nyelvű dokumentumok száma folyamatosan visszaesett (körülbelül felére, 60-ról 30-ra) - köszönhetően a német ajkú földművelő lakosság elmaradásának -, a magyar nyelvűek pedig kis mértékben emelkedtek (3-5-ről 10-12-re).

Mivel a táblázat egy közjegyzőség dokumentumait tartalmazza, feltételezve, hogy a másik közjegyző is hasonló számú iratot állított ki, a soproni lakosok (nem a Sopronban szerződést kötők!) évente körülbelül 10-20 házassági szerződést köthettek. Ez a házasságkötések számához képest, mely évente meghaladta a 200-at is (például 1900-ban 231, 1910-ben pedig 258)¹⁶² csekélynek mondható: a jegyespárok körülbelül 5-10 százaléka tarthatta szükségesnek a közjegyző által írásba foglalt szerződés létrejöttét. Geiszler József iratanyaga nélkül persze ez a szám csak becslés lehet. Hasonló számítást az

¹⁶² Polgármester, 1910. 39. és Polgármester, 1900. 43.

adatok hiánya miatt csak Budapest esetében lehet elvégezni. Sarusi Kiss Béla közölte az 1876-ban Budapesten kötött házassági szerződések számát (a vidékieket is beleértve), mely mintegy 209 volt. A számadat nem pontos, mivel a 12 budapesti közjegyző anyaga közül egy nem maradt fenn.¹⁶³ Sarusi szóbeli közlése alapján azonban tudható, hogy a szerződők néhány kivételtől eltekintve fővárosiak által kötettek. Mivel 1876-ban Budapesten 2412 házasságot kötöttek,¹⁶⁴ a házasulók körülbelül nyolc százaléka kötött szerződést, ami a soproni adattal nagyjából megegyezik.

A házassági szerződések csökkenő száma ellenére a többi közjegyzői irattípus növekvő számban fordult elő Sopronban. A közjegyzői iratanyag 1890-1910 között ugyanis két-háromszorosára duzzadt fel, és elmagyarosodott. A házassági szerződések azonban kevésbé tükrözik a magyarosodó tendenciát, hiszen azoknak csak 30 százaléka fogalmazódott meg magyar nyelven. Ez azért is lehetséges, mert a házassági szerződéseket a német nyelvű falusi lakosság, a többi dokumentumot pedig főleg a magyarosodó városiak foglaltatták írásba.

A soproni szerződéseket kereskedők, egy-két gyáros, ügyvéd, iparos, tisztviselő és gazdapolgár kötötte. A hozomány felhasználásáról minden esetben a férj szabadon rendelkezhetett; a házaspárok nem együtt intézték a hozomány kezelését, de minden megkötés nélküli szerződéssel nem találkoztam. A jövődóbeli feleségek megtartották a hozomány tulajdonjogát, és a visszakövetelés lehetőségét is. Így a feleségek ellenőrző funkciót, biztosítékot kaptak. Fontos kitétel volt, hogy ha a feleség a férjnél a hozományt "...veszélyeztetve látna, bármikori kívánatára, azonnal, kamat nélkül az visszafizeti".¹⁶⁵ Sok szerződés még pontosabban fogalmazott: a feleség "...fenntartja magának a jogot,

¹⁶³ Egy közjegyző által felvett házassági szerződések száma egy és 60 között mozgott 1876-ban. (Sarusi Kiss, 1998. 54.)

¹⁶⁴ Thirring, 1925. 24. táblázat, 29. oldal.

¹⁶⁵ SVL VII. 152. Kertész Ede és Kohn Margit házassági szerződése. 1910. szeptember 24. 473/1910.; SVL VII. 152. Weisz Vilmos és Klein Margit házassági szerződése. 1910. október 16. 515/1910.

hogy mihelyt a tényleg átadott készpénzhozományát férjénél házasságuk alatt bármikor a saját nézete szerint veszélyeztetve látná, azt veszély igazolása nélkül is előrebocsátandó három (3) napi felmondás után, férjétől lejárt követeléseként, a tőle sommás eljárásban kieszközlendő, s alább körülírt végrehajtás útján behajtassa".¹⁶⁶

A szerződésekben a felek a házasság során szerzett vagyona vagyontöredéket hoznak létre. Ha a házasságból gyermek születik, akkor a törvényes öröklés rendje áll fenn. Ha a házasságból nem születne gyermek, s a házaspárok közül a férj előbb halna meg, akkor a hozomány az özvegynek természetesen visszajár,¹⁶⁷ és a megígért hitbért is ki kellett fizetni. Kramer Emil soproni ügyvéd például 24 000 korona hitbért ígért, igaz, a hozomány 45 000 koronát tett ki.¹⁶⁸ Egy másik esetben Weisz Vilmos szombathelyi kereskedő feleségének 15 000 korona hitbért ajánlott fel, ha előbb halna meg, mint a felesége. Ebben a szerződésben a feleség viszonthitbért ígért, ha a házasságkötés után öt éven belül halna meg, melyet a hozományból kell levonni, illetve kifizetni.¹⁶⁹ A feleség halála esetén a hozományt ugyanis a volt férj, a hozomány addigi kezelője, a felesége családjának (szülőknek, rokonoknak) a házasságban eltöltött esztendőik száma függvényében visszaadta. A Sopronban kötött szerződésekben a hitbér nem volt gyakori. Csak nagyobb hozomány esetén adtak hitbért, így közép- és nagypolgári szokásként lehet értelmezni. A hitbérnél sokkal gyakoribb volt az ún. nőtartás megajánlása.

Válás esetén, a hozomány kifizetése mellett, a férfiak nőtartást helyeztek kilátásba. A feleség a válás kimondásáig vagy az újbóli férjhezmenetelig kapta a

¹⁶⁶ SVL VII. 152. Ficho Dávid és Schiller Roza házassági szerződése. 1910. szeptember 4. 421/1910.; SVL VII. 152. Krausz Vilmos és Weisz Franciska házassági szerződése. 1911. november 5. 552/1911.

¹⁶⁷ Rendszerint kamat nélkül.

¹⁶⁸ SVL VII. 152. dr. Kramer Emil és Fellner Kamilla házassági szerződése. 1906. szeptember 19. 507/1906.

¹⁶⁹ SVL VII. 152. Weisz Vilmos és Klein Margit házassági szerződése. 1910. október 16. 515/1910.

nőtartást. Ezek éles határnak bizonyultak, s az előbbi volt a gyakoribb. A kevés kivétel közé tartozott Weisz Vilmos és Kertész Ede győri gyáros, akik a feleségüknek a következő férjhezmenetelig (nem a válásig!) 300 és 200 korona nőtartást ajánlottak fel.¹⁷⁰ Az előbbi a nőtartáson kívül az esetleges gyermekenként plusz 60 koronát helyezett kilátásba. E nagyvonalú gesztusokon kívül a többi házassági szerződés a házasság felbontásáig 60-100 korona nőtartást biztosított.¹⁷¹ Kramer Emil "...azon nem várt esetre, ha a feleség a közös háztartást a férj hibájából **elhagyni** kényszerülne" a válás kimondásáig 300 korona ideiglenes tartásdíj fizetését vállalta magára.¹⁷²

Arról az esetről, ha a feleség halna meg a házastársa előtt, szinte minden szerződés megemlékezett. A szerződésekben tipikusnak mondható az öt-tíz, illetve a három-hat-kilenc éves kategóriák. Ha a feleség a házasságkötés után három vagy öt éven belül hal meg, és a házaspár gyermektelen maradt, akkor a hozomány teljesen visszaszállt a családra. Ha a haláleset az 5-10 év között következik be, a hozomány felét, vagy a másik kategória esetében 3-6 év között a kétharmadát kellett csak visszaszolgáltatni. 10 éven túl semmi, 6-9 év között a hozomány egyharmada járt a családnak. Az utóbbi esetben a rokonság 9 év után nem kapta vissza a hozományt. Ezen kategóriák mellett még többféle szerződés előfordult, más variációk is felbukkantak.

4. táblázat

Variációk a hozomány visszaadásáról a feleség halála esetén a soproni házassági szerződések alapján	
a feleség halálának időpontja a házasságkötés után (év)	a férj hozomány visszaadási kötelezettsége a feleség családjának

¹⁷⁰ SVL VII. 152. Kertész Ede és Kohn Margit házassági szerződése. 1910. szeptember 24. 473/1910.

¹⁷¹ SVL VII. 152. Ficho Dávid és Schiller Roza házassági szerződése. 1910. szeptember 4. 421/1910.

¹⁷² SVL VII. 152. dr. Kramer Emil és Fellner Kamilla házassági szerződése. 1906. szeptember 19. 507/1906.

1. variáció	
0-5 5-10 10-	teljes 1/2 rész semmi ¹⁷³
2. variáció	
0-3 3-6 6-9 9-	teljes 2/3 rész 1/3 rész semmi ¹⁷⁴
3. variáció	
0-3 3-5 5-10 10-15 15-	teljes 3/4 rész 1/2 rész 1/4 rész semmi ¹⁷⁵

A fentiektől eltérőnek, különlegesnek két szerződés mondható. Az egyikben a férj hozományt nem kapott, sőt ő ajándékozta oda jövőendőbeli anyai örökségét (ingatlanokat) a feleségének. Az ingatlanok értékében viszontajándékozásra kötelezte magát a feleség is: "...azok értékének erejéig viszonzásul megfelelő értéket fogok ellenajándékképpen átszolgáltatni". Tehát mindkét fél ugyanannyit ígért a másiknak. A vőlegény királyi törvényszéki albíró volt Pécsen, míg a menyasszony "kisasszony" magánzó volt Sopronban.¹⁷⁶

Egy másik esetben a hozomány kifizetését a menyasszony szülei három százalékos kamatra vállalták legfeljebb 15 éven belül, 1920-ig. Itt a szülők nem tudtak azonnal hozományt biztosítani, de a házasság megkötéséért vállalták a későbbi kifizetést. A kamat a

¹⁷³ SVL VII. 152. Fűredi József és Kohn Eugénia házassági szerződése. 1910. augusztus 21. 407/1910.; SVL VII. 152. Krausz Vilmos és Weisz Franciska házassági szerződése. 1911. november 5. 552/1911.; SVL VII. 152. Weisz Vilmos és Klein Margit házassági szerződése. 1910. október 16. 515/1910.

¹⁷⁴ SVL VII. 152. Ficho Dávid és Schiller Roza házassági szerződése. 1910. szeptember 4. 421/1910.

¹⁷⁵ SVL VII. 152. Kertész Ede és Kohn Margit házassági szerződése. 1910. szeptember 24. 473/1910.

¹⁷⁶ SVL VII. 152. Bajnovits Armin és Geiszler Emma házassági szerződése. 1895. május 13. 163/1895.

banki kamatoknál alacsonyabban volt megállapítva, valamint a szerződés a kamatok kifizetést egy összegben, a lejáratkor is megengedte. Látható, hogy rendkívül kedvező szerződés jött létre, a házasságot a vőlegény valószínűleg nagyon akarhatta, mert a bizonytalan hozomány ellenére is vállalta az esküvőt.¹⁷⁷

A hozomány külön része volt a kelengye, melynek értéke a Sopronban készült szerződésekben akár elérte a 15 000-20 000 koronát is. A kelengye többek között bútorból, ágyneműből, ékszerekből, evőeszközökből és ruházatból állt. Több tucat női ruha, ágynemű, két ágy, de nem volt ritka a teljes szobaberendezés sem. F. Dózsa Katalin korabeli divatlapok összeállításai és fehérneműcégek ajánlatai alapján 1867-1914 között vizsgálta a kelengye összetételét a városi rétegeknél.¹⁷⁸ Egy Gyáni Gábor által bemutatott budapesti házassági szerződésből kiderült, hogy például Gerber Klára egy négyszobás lakás teljes bútortatát és felszerelését (20 000 korona értékben) vitte a házasságba csupán a kelengye egy részeként.¹⁷⁹ Sopronban is előfordult hasonló eset: Geiszler Emma kelengyéje "mindennemű ruházatot, fehér- és ágyneműket, bútortatot és egyéb szükségleteket, szóval az összes teljes lakásberendezést" tartalmazta.¹⁸⁰ A soproni házassági szerződésekhez sok esetben a kelengyét tételesen felsoroló külön listát csatoltak. Ezek általában nem tüntették fel az egyes tárgyak értékét, csak a kelengye összértéke tudható. Mégis sok esetben minden tétel becsült értéke is felkerült a listára. A kelengye, hasonlóan a hozományhoz, a feleség kizárólagos tulajdona maradt. Annak ellenére, hogy a hozomány és kelengye visszaadási kötelezettségei megegyeztek, közöttük mégis fontos felhasználási különbséget lehet felfedezni. A kelengye sokszor nem is

¹⁷⁷ SVL VII. 152. Csigó István és Pete Varga Mária házassági szerződése. 1905. január 23. 66/1895.

¹⁷⁸ F. Dózsa, 1975. Ebben a tanulmányában a szerző egy 1878-as házassági szerződés kelengye listáját is közreadta.

¹⁷⁹ Gyáni, 1995/1. 19.

¹⁸⁰ SVL VII. 152. Bajnovits Ármin és Geiszler Emma házassági szerződése. 1895. május 13. 163/1895.

került átadásra, így a férjnek semmilyen joga nem volt azt kezelni. Néhány esetben a kelengye is teljesen a férj rendelkezésére lett bocsátva.¹⁸¹ Legtöbbször a kelengye egy részét közös használatra rendelték, például Fellner Kamilla tekintélyes 16 200 koronás kelengyéből 900 koronát tett ki a közös használatra átadott tárgyak értéke.¹⁸² Más esetben ez a rész nagyobb volt: például Klein Margit 15 000 koronás kelengyéből 3000 korona.¹⁸³ A közös rendelkezésű tárgyak általában a bútorok és az ágyneműk, a saját használatra megtartottak pedig a személyes ruhadarabok és ékszerek voltak. A kelengyét magában foglaló jegyzéken néha külön tüntették fel a közös használatra rendelt, és a feleség által kezelt tárgyakat. Így történt Kohn József és Krausz Paula házasságkötése esetében is. A német nyelvű szerződés végén az A. pont alá írták össze a közös használatra utalt tárgyakat. Ezek közé különféle ruhaneműk (többek között 24 törülköző, 30 szalvéta, ágynemű) és például egy komplett cselédágy ágyneművel tartozott. A saját használatban megtartott tárgyak kivétel nélkül női ruhaneműk voltak.¹⁸⁴ Így a kelengye egy tekintélyes hányadáról, elsősorban értékes ékszerekről és női ruháról legtöbbször kizárólagosan a feleségek rendelkezhetek, a férjeknek semmilyen joguk vagy igényük nem lehetett azokra.¹⁸⁵

Egy közjegyző anyagának áttekintése után elmondható, hogy a soproniak csak elvétve kötöttek házassági szerződést, az inkább a város körüli német földművelőkre volt jellemző. A kevés számú szerződés a női különvagyonról tájékoztat, melyet a szülők vagy gyámok bocsátottak gyermekük, nevelt lányuk rendelkezésre. A hozomány általában készpénzből és kelengyéből állt. A

¹⁸¹ SVL VII. 152. Huszár Jenő és Schwarz Mária házassági szerződése. 1907. június 20. 400/1907.

¹⁸² SVL VII. 152. dr. Kramer Emil és Fellner Kamilla házassági szerződése. 1906. szeptember 19. 507/1906.

¹⁸³ SVL VII. 152. Weisz Vilmos és Klein Margit házassági szerződése. 1910. október 16. 515/1910.

¹⁸⁴ SVL VII. 152. Kohn József és Krausz Paula házassági szerződése. 1906. március 6. 161/1906.

¹⁸⁵ Egy kelengye teljes jegyzékére ld. a függelék I. táblázatát.

dokumentumok a feleség javairól adnak részletes leírást, így a közösen szerzett vagyonról, s annak összetételéről - a forrás jellege miatt - nem nyerünk tájékoztatást. Ennél fogva a szerződések a női vagyon egy különleges szegmenséről árulkodnak, melyek azonban így is fontos társadalmi különbségeket mutatnak.

2. Hagyatéki iratok

A hagyatéki iratok, melyek a vagyon vizsgálatának fontos forrásai, különféle fondokban találhatók: közjegyzők készítették el a közvégrendeleteket, kivételes esetekben az inventáriumokat. Bíróságok (általában járásiak) folytatták le a hagyatéki tárgyalásokat, de ebben közjegyzők is közreműködhettek.¹⁸⁶ Az árvaszékeknél főleg hátramaradt kiskorú gyermek esetén találhatók hagyatéki iratok, melyek között a hagyatéki leltárak mellett többféle dokumentumok - például számlák, családtagok levelezése és gyámok elszámoltatása - is fennmaradtak. Annak ellenére, hogy a hagyatéki iratok több évtizede foglalkoztatják a kutatókat, a forráscsoportot feldolgozó elemzések - a dualizmus időszakát tekintve - Tóth Zoltán tanulmánya kivételével nem születettek.¹⁸⁷

2.1. Végrendeletek

A hagyatéki iratok közé sorolhatók a végrendeletek, hiszen az egyén halála után kerültek nyilvánosságra. A végrendeletek a társadalomtörténeti vizsgálatok egyik legismertebb, s a legtöbbet használt forrásai. A végrendeletek kutatása Magyarországon több évtizede kezdődött, s a fókuszban a középkori és kora-újkorai feltáró munkák kerültek. Magyarországon 1945 után sokáig egyedül Tárkány Szűcs Ernő foglalkozott a végrendeletekkel, aki a magyar jogi népszokásokat

¹⁸⁶ Az 1848 előtti hagyatéki forrásanyagra ld. Gajáry, 1989.

¹⁸⁷ Tóth, 1989/1.

vizsgálta a paraszti öröklésben és temetkezésben.¹⁸⁸ A jelenlegi kutatások közül ki kell emelni Kubinyi András, Szende Katalin és Horváth József tanulmányait, melyek megközelítései a hasonló vizsgálatoknak is mintát adnak.¹⁸⁹ Míg Kubinyi középkori nemesi,¹⁹⁰ addig Szende Katalin a városi polgárság (Sopron, Pozsony, Eperjes) végrendeleteit elemzi.¹⁹¹ Szende Katalin legújabb tanulmányában a polgári végrendeletek kialakulásának középkori folyamatát is bemutatta.¹⁹²

A kora-újkori végrendeletek annyira voltak bőbeszédűek, amennyire a vagyon átadásához feltétlenül szükség volt. Ha a családi helyzet úgy kívánta meg (például sok gyermek, várhatóan bonyolult örökösödési helyzet), a végrendelet rendkívül részletes volt. Ekkor nemcsak az összes vagyontárgyat sorolták fel, hanem azok pontos leírását is rögzítették. Általánosságban elmondható, hogy a végrendeletekben rendszerint mind a nagyobb vagyontételek, például az ingatlanok és a készpénz, mind az értékesebb bútorok, ékszerek, könyvek, ruházat, valamint konyha- és evőeszközök megjelentek. Ennek ellenére csak a legritkább esetben kapunk teljes képet a végrendelező vagyontárgyaitól. A kisebb bútorok, értéktárgyak ugyanis nem kerültek be a végrendeletekbe.¹⁹³ Szende Katalin szerint az értéktárgyak bekerülése a végrendeletbe elsősorban azok értékétől függött. Az alsó értékhatár örökhagyóként az "illető vagyonossága és az igény szintje szerint változott".¹⁹⁴ A kiterjedt kutatások ellenére - Molnár

¹⁸⁸ Tárkány, 1961.; Tárkány, 1980/1.; Tárkány, 1980/2.; Tárkány, 1981.

¹⁸⁹ A feldolgozások mellett már több forráspublikáció is megjelent. A teljesség igénye nélkül a következők emelhetők ki. Rácz, 1983.; Kocsis, 1993/1.; Bencsik, 1993. Bencsik a végrendeletek mellett leltárakat is közölt.

¹⁹⁰ Kubinyi, 1999.

¹⁹¹ Meg kell említeni Mátay Mónika kutatásait, aki 1700-1875 között készült 1000 debreceni végrendeletet vizsgált. Kutatásának középpontjában a korabeli mentalitás, a személyek közötti viszony és a családon belüli örökösítési stratégiák vizsgálata áll.

¹⁹² Szende, 1999.

¹⁹³ Horváth J., 1995. 439-442.

¹⁹⁴ Szende, 1990. 74.

Attiláné¹⁹⁵ tanulmányán kívül - a vagyon mégsem került az érdeklődés középpontjába. A kutatások fő iránya a kor anyagi kultúrájának feldolgozása.¹⁹⁶ A tárgykultúra vizsgálatának egyik területe például a luxuscikkek feltárása, hiszen éppen a középkori végrendeletek gazdag tárgyfelsorolásaiából tudható, hogy bizonyos tárgyaknak komoly presztízsjellege volt, mint például a velencei üvegeknek, melyek a kor státusszimbólumai közé tartoztak.¹⁹⁷ A végrendeletek alkalmasak továbbá a kor szokásainak, rituáléinak (például házasságkötés, keresztelés és temetkezés)¹⁹⁸ és a demográfia tanulmányozására,¹⁹⁹ valamint a nők korabeli helyzetének megismerésére.²⁰⁰

A dualizmus korában a végrendeletek sem a vagyon, sem a tárgykultúra kutatásának szempontjából nem elégséges források. A vagyon egy része ugyan megismerhető belőlük (melyet a végrendelkező említ): például egyes tárgyak, értékpapírok, sőt ingatlanok is, de azok értékéről csak ritkán nyerhető információ. Csak kivételes esetekben tájékoztatnak a vagyon minden eleméről. Fontos szempont továbbá, ami növeli a bizonytalanságot, hogy a végrendelet keletkezése és a halál időpontja között sokszor akár több év telt el, s e közben változás állhatott be a vagyoni állapotban. Így a végrendelet a halál beálltakor sok esetben nem a valós vagyoni helyzetet tükrözte, ezért a kutatásoknak elsősorban a korabeli mentalitás történetének feltárása felé kellene fordulniuk. A családi kapcsolatok vizsgálata például a férj-feleség, a szülők és gyerekek közti viszony és a nők társadalmi pozíciójának feldolgozása is várat magára. A kiterjedt középkori és kora-újkorai kutatások ellenére egy-két családtörténeti tanulmányon kívül a dualizmus-kori végrendeletek módszeres társadalomtörténeti feldolgozása még nem kezdődött el.

¹⁹⁵ Molnár, 1989.

¹⁹⁶ Erre a legjobb példa Szende Katalin előbb említett tanulmánya.

¹⁹⁷ Szende, 1997/1. 18.

¹⁹⁸ Horváth J., 1997.

¹⁹⁹ Szende, 1997/2.

²⁰⁰ Szende, 1996; Szende, 1993.

2.2. Hagyatéki leltárak

A hagyatéki leltárak - hála az elmúlt évtizedekben folytatott külföldi és itthoni kutatásoknak - ma már közismerten elfogadott, s nagyra értékelt forrásai a gazdaság- és társadalomtörténetnek. A leltárak 1848 után, de sokszor már korábban is, alapvetően mérlegszerűen mutatják meg a vagyont; egyik oldalon az elhunyt személy összes, vagyis bruttó vagyona (aktívum), másik oldalon viszont az általa felhalmozott adósságállomány áll (passzívum). A kettő különbsége adja az örökölhető, a tiszta (nettó) vagyon értékét. A leltárakban a hátrahagyott vagyon felvétele szigorú sorrendben történt, először az aktívum, aztán a passzívum került összeírásra.

Az inventáriumokban a 19. század végén a vagyon felsorolása mindig az ingósággal kezdődött. Elsőként a készpénz és az ékszerek, majd a bútorkészlet, a ruha- és fehérnemű került felvételre. Az őstermeléssel foglalkozók esetében a lakásban található ingósághoz hozzáírták még a ház külső tartozékait is: az udvarban és az istállóban lévő gazdasági eszközöket, az állatokat és a bort is. A ház belső és külső berendezése felvétele után az értékpapírok, a követelések és a betétkönyvek következtek. A kereskedőknél, az iparosoknál és a szolgáltatóknál az áruraktár, mely alatt egy kereskedő, iparos vagy például egy kocsmáros bolti berendezése és árukészlete értendő, az ingóság részeként jelent meg. A leltárakban ezek után az ingatlan felvétele következett, mely alapvetően háztulajdon (ház és részház) és mezőgazdasági földterület (szántó, szőlő, legelő, rét és kert) lehetett.

Az aktívum után a passzívum került felvételre, amely az elhunyt hátrahagyott adósságait sorolja fel részletesen. A betegápolási és a temetési költségek szinte minden leltárban előfordulnak, de sokszor ezekkel le is zárul az adósság felsorolása. E két legáltalánosabb tartozási forma után - melyek összegükben elenyészőek a

többihez képest - még a következők fordulnak elő: az államnak és a városnak való tartozás (például adóhátralékok), magánszemélyeknek, üzleti vállalkozásoknak és pénzügyintézeteknek való tartozások (váltó, jelzálogadósságok).²⁰¹

3. A források felhasználhatósága

A források alapos áttekintése után megállapítható, hogy bár minden forrás a vagyonhoz kapcsolódik, az egyes források vizsgálata teljesen más kérdésekre ad választ. A leginkább elemzett virilis-jegyzékek az elit változásának megfigyelésére alkalmazhatók, s az adóösszegek alapján az egyes városok elitjeinek gazdasági ereje is összehasonlítható. A házassági szerződések a hozomány nagyságáról és sokszor a kelengye összetételéről árulkodnak, de a segítségükkel a férfi-női kapcsolat is görcső alá vehető. A végrendeletek eltekintve egy-két kivételtől, melyek tételesen felsorolják a hátrahagyott vagyont, a századfordulón elsősorban a mentalitás szempontjából vizsgálhatók. A férfi-női viszonyról, a családi kapcsolatokról, de a temetkezés lebonyolításáról is fontos információ nyerhető belőlük. A hagyatéki leltárak viszont egyedülálló módon - kivételes esetektől eltekintve - a teljes vagyonról tájékoztatnak, legyen szó az értékpapírokról vagy a lakásberendezésről.

A források között bizonyos átfedések persze elképzelhetők és tapasztalhatók is. Egy házassági szerződésben szereplő hozomány és kelengye például pontosan megegyezhet a halál bekövetkezte után a hagyatéki leltárban felvett vagyonnal, ha a házasság során nem következett be vagyongyarapodás vagy eladósodás. E szélsőséges eset mellett az viszont könnyen előfordulhat, hogy a kelengye leírásában rögzített tárgyak a nő tulajdonában maradván a hagyatéki leltárban is felvételre kerültek. A feleség hozománya az elhunyt férjek leltáraiban gyakran felbukkant követelésként,

²⁰¹ Ezeket tételesen a mellékletben ismertetem.

melyet a hátramaradt özvegy részére kellett visszaszolgáltatni az elhunyt vagyonából. A végrendeletekben is megemlítésre kerülhettek olyan vagyontételek vagy tárgyak, amelyeket a leltárakban természetesen feltüntettek. Az elhunyt ingatlan vagyona nemcsak az inventáriumokból tudható meg, hanem meg lehet találni azokat a telekkönyvekben is.

Mindezek alapján az összes forrás együttes használata lenne kívánatos. A források egymás mellé tétele a vagyon nagyságáról, összetételéről és a vagyonosodás vagy az eladósodás folyamatáról is a legteljesebb képet adná. Ez azonban a források szűkösége és feltáratlansága, de elsősorban munkaigényessége miatt majdnem lehetetlen feladat. Horváth József például a 17. századi győri végrendeleteket és hagyatéki leltárakat próbálta összehasonlítani. Míg végrendeletekből több száz állt rendelkezésére, addig leltárakból viszont csak öt. Mindazonáltal az öt végrendelet és leltár összevetése is fontos tanulságokkal szolgált.²⁰² Más esetben egy család történetének megírásakor használtak fel egyszerre sokféle forrást, mint például végrendeletet és hagyatéki árverési jegyzőkönyvet.²⁰³ A 19. század második felére azonban a források nem olyan szűkösek, mint a 17. és a 18. századra, így a különböző források összehasonlítása is több sikert sejtet. Az összehasonlítás véghezvitelét jelen disszertáció keretei sem engedik meg. A további kutatásokat tekintve célként lehet kitűzni több forrás együttes vizsgálatát. Mindegyik forrásra vonatkozik, hogy alapos kvantitatív elemzés csak számítógépes adatbázis létrehozásával kivitelezhető.

A hagyatéki leltárakkal kapcsolatban elhangzott állítások alátámasztására az inventáriumok forrásértékének vizsgálatát feltétlenül el kell végezni, melyet a következő fejezetben ismertetek. Mielőtt ezzel foglalkoznánk, tekintsük át az eddig lefolyt, és a

²⁰² Horváth J., 1995. 441.

²⁰³ Horváth D., 1993.

IV. Hagyatéki leltárak: kutatások és forráskritika

1. Nemzetközi kutatások, összehasonlítási lehetőségek (osztrák kutatások)

A hagyatéki leltárak a történeti feldolgozás szempontjából számos lehetőséget kínálnak. A külföldi szakirodalom három feldolgozási irányt emel ki a sok közül: a vagyon, az életmód és a gazdasági aktivitás vizsgálatát.²⁰⁴ A hagyatéki forrásanyag feldolgozásának legismertebb műhelyei között tartják számon Wageningent (Hollandia), Münstert (Németország), és emellett több francia, angol és amerikai kutatócsoport is foglalkozik ezzel a témával.²⁰⁵ A leltárak kutatása külföldön az 1970-es, 1980-as években új lendületet vett, mely a számítógépes feldolgozás terjedésével magyarázható. Ebben a német kutatások jártak elől.²⁰⁶ A kutatások eredményeit három kötet foglalja össze.²⁰⁷ Az első kötet 1980-ban jelent meg, a Wageningenben rendezett konferencia előadásait ismerteti. Külföldön nagyrészt az ipari forradalom előtti forrásanyag került az érdeklődés középpontjába, így a soproni kutatás eredményeit egyelőre nemzetközi kontextusba nem lehet helyezni.²⁰⁸ A kora-újkor feltáró munkák közül ki kell emelni a német Mohrmann²⁰⁹ és az angol Weatherhill munkáit.²¹⁰

A nemzetközi kutatások áttekintésében kiemelt figyelmet kell szentelni az osztrák eredményeknek, mert Magyarországon és Ausztriában a kutatók csaknem azonos forrásbázist használhatnak. A dualizmus idején mindkét országban külön törvényalkotás működött, de sok tekintetben a törvények és a rendeletek, melyek a

²⁰⁴ Schurmann, 1980. 19-31.

²⁰⁵ A külföldi eredményekre ld. Benda, 1990.

²⁰⁶ Itt elsősorban a következő tanulmányok emelhetők ki: Roth, 1980/1; Meiners, 1985.

²⁰⁷ Probate inventories. A.A.G. Bijdragen 23. 1980.; Inventaires après-décès et ventes de meubles. Louvain-la-Neuve, 1988.; Nouvelles approches concernant la culture de l'habitat. Turnhout, Brepols 1991.

²⁰⁸ Kivételt jelent Niethammer, 1979; Kamermans, 1999.

²⁰⁹ Mohrmann, 1995.; Mohrmann, 1984.

²¹⁰ Weatherhill, 1988.

forrásokat létrehozták, azonosak voltak. Ausztriában hasonló adókat szedtek, a virilis-jegyzékek és a hagyatéki forrásanyag is ugyanúgy kutatható. Még a források nyelve is sok esetben megegyezett: Sopronban például 1895-ig a hagyatéki leltárakat egy-két kivételtől eltekintve kizárólag németül vették fel, de a német nyelvű házassági szerződések, végrendeletek és leltárak az első világháborúig Magyarország más városaiban is gyakoriak voltak.

Ausztriában az 1960-as és 1970-es években négy Ph.D. disszertáció is foglalkozott a polgári vagyon vizsgálatával. A disszertációk egy sorozatot alkottak, melyet Alfred Hoffmann indított el, aki a bécsi Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte igazgatója volt az 1960-as években. A sorozat a "*Beiträge zur Sozialstruktur Wiens 1785-1848*" címet kapta. A disszertációk forrásbázisa közös: a különböző bíróságoknál felvett hagyatéki iratokra, ún. "aktákra" támaszkodnak. Az akták az egy elhunyttra vonatkozó összes iratot, feljegyzést és a hátrahagyott vagyon leírását tartalmazták. A disszertációk egy év aktáit dolgozták fel, egy évnél egyik sem vizsgált hosszabb időszakot. Azonos forrásbázis mellett a vizsgálati kérdések is hasonlóak voltak: vagyon nagyság és vagyon összetételének (például ingóságok fajtái: készpénz, értékpapírok, ékszerek, könyvek, bútortárgyak és gazdasági eszközök) elemzése. A tanulmányok egyik központi témája volt a lakóhely, a vagyon és a foglalkozás összefüggéseinek kutatása.

A sorozat első két része Birgit Friebe²¹¹ és Winfried Bammer²¹² munkái, akik 1815-ben és 1830-ban vizsgálták Bécs lakosságának vagyoni viszonyait. Birgit Friebe 3827 aktát használt fel az elemzésben. Az adott évben 5500 akta található, de a hiányosságok miatt a mintát szűkíteni kellett. A belvároson kívül a Gürtelen belüli (2-9. kerület) elővárosok lakosságának a vagyoni viszonyait vizsgálta. Winfried Bammer 5508 hagyatéki

²¹¹ Friebe, 1966.

²¹² Bammer, 1968.

aktát dolgozott fel, főleg a belváros lakosai kerültek bele a mintába. A két disszertáció közül Bammeré az alaposabb. Több figyelmet szentel a foglalkozási kategorizálásra, egészen részletesen közli az általa kialakított rendszert. Bammer táblázatai viszont nehézkesebbek, és értelmezésük sem egyszerű. A dolgozatok leginkább százalékos arányokat közölnek, például az elhunytaknak hány százaléka birtokolt ruházatot vagy ékszereket. A dolgozatok legsikeresebb része a vagyon és lakóhely elemzése. Táblázatok alapján nyomon lehet követni a különböző városrészekben elhunytak vagyoni helyzetét. Az elemzések szépséghibája, hogy a nettó vagyont veszik figyelembe. Az újabb kutatások a bruttó vagyon vizsgálatát részesítik előnyben, mert a nettó vagyon sok tekintetben megtévesztő lehet.²¹³ Az azonosságok ellenére az eredmények összehasonlításának komoly akadálya, hogy a foglalkozási besorolást különböző módszerek alapján végezték el. A több ezer leltár miatt a számítógépes feldolgozás hiánya eleve behatárolja a dolgozatok mozgásterét. Az elemzés helyére sokszor csak kiragadott példák kerülnek, melyek összképet nem alakítanak ki.

A sorozat utolsó két darabja Erika Silber²¹⁴ és Josef Bucek²¹⁵ munkái, melyek feldolgozási módszere eltér a többitől. Mindkét dolgozat alaposan ismerteti magát a forrást, a hagyatéki aktákat, melyre Bammer és Friebe nem szentelt figyelmet. Kiemelendő a számítógépes feldolgozás alkalmazása (lyukkártya módszer), és a hasonló foglalkozási kategorizálás.²¹⁶ A két szerző a ma is használatos statisztikai besorolás alapján végezte el a foglalkozási kategorizálást.²¹⁷ Erika Silber disszertációja Bécs társadalmát 1840-ben vizsgálta. A

²¹³ Güntner, 1995. 251.

²¹⁴ Silber, 1977. (A kutatás összefoglalása megjelent a Probate inventories című kötetben. (Silber, 1980.))

²¹⁵ Bucek, 1974.

²¹⁶ Silber FORTRAN programnyelvet és SELCOM statisztikai programot használt.

²¹⁷ A foglalkozási besorolásról ld. a melléklet 2. fejezetét.

7868 átnézett aktából 4695-öt dolgozott fel.²¹⁸ A tanulmány érdeme, hogy a hagyatéki akták mellett halotti anyakönyveket is felhasznált. A két forrás elemzését azonban nem kombinálta, a halotti anyakönyveket a korabeli társadalmi viszonyok leírásához használta. A hasonlóságok ellenére Josef Bucek munkája inkább elméleti jellegű: a hagyatéki iratok módszertani feldolgozását adja. A disszertáció a hagyatéki eljárás fejlődésével, a foglalkozási kategorizálás és a forrás számítógépes feldolgozásnak problematikájával foglalkozott. A módszertani problémák mellett 69 kérdés alapján 1785-ben felvett aktákat elemzett.

Mindkét dolgozatról elmondható, hogy alkalmaznak számítógépes módszereket, adatfelvitelt, elemzést azonban nem igazán adnak. A tanulmányok sajnos kimerülnek a számítógépes eljárás és a munkamódszerek leírásában, a foglalkozási kategorizálás ismertetésében. Az egész sorozat problematikája a reprezentativitás vizsgálatának hiánya. A reprezentativitást például olyan kérdések alapján lehet elemezni, hogy a disszertációk mintáinak foglalkozási, vallási, életkori összetétele mennyiben egyezik meg a város társadalmával. Érdekes lehet továbbá a vizsgált évben elhunytak és az akták számának összehasonlítása. A tanulmányok közül Bammer, Bucek és Silber érezte az utóbbi vizsgálatnak a szükségességét, de az akták számát Bécs akkori élő népességének nagyságához hasonlították. Silber a reprezentativitás elemzésének terén is többet nyújtott társainál. A minta vallási és családi állapotát, a nemek arányát és életkori összetételét hasonlította össze Bécs városéval.

Az előbb ismertetett sorozat mellett Vera Streller tanulmánya foglalkozott hasonló kutatással.²¹⁹ A nem publikált szakdolgozat szintén hagyatéki akták alapján vizsgálta a polgári vagyon- és családszerkezetet és az életmódot. A disszertáció forrásbázisa a bécsi kereskedelmi bíróságon 1906-ban felvett 139 hagyatéki

²¹⁸ Silber, 1980. 267.

²¹⁹ Streller, 1988.

akta. A korabeli cégeket a kereskedelmi bíróságokon jegyezték be, s a tulajdonos halála után az elhunyt hagyatékát is e bíróság tárgyalta. A minta így a vállalkozói réteget tartalmazza, mint például textil-, cukor- és selyemgyárosok, bankárok és különféle kereskedők.²²⁰ A mintában a hagyatékok rendkívül különbözők: előfordult 33 millió koronás vagyonú és jócskán mínuszban lévő is. A vagyonok egynegyede adóssággal volt terhelve, de 15 darab 1-33 millió korona közé esett.

A szakdolgozat sajnálatos módon a fentebb taglalt disszertációk minden hibáját magán viseli. A kevesebb esetszám ellenére sem történt számítógépes feldolgozás, az elemzés kiragadott példákon alapul, s nem az összes akta figyelembe vételével készült. Egy-két területen, például az értékpapírokat illetően, az elemzés mégis érdekesnek és reprezentatívnak számít. A kevés esetszám, a csekély előfordulás a hagyatéki iratokban (például részvények és az ún. luxusbútorzat estében) mégis átfogó vizsgálatot tett lehetővé. A fentebb leírt tanulmányok ellenére Ausztriában a polgári vagyon vizsgálata nem került a kutatások középpontjába, így a virilis-jegyzékek alapján egyáltalán nem, a dualizmus-kori hagyatéki leltárak²²¹ alapján elvétve készültek és készülnek tanulmányok.²²²

2. Magyar kutatások

A külföldi eredmények hatására az 1980-as években Magyarországon is elkezdődött az inventáriumok gyűjtése Benda Gyula irányításával, amelynek központja a Néprajzi Múzeum volt. Magyarországon az utóbbi években fontos

²²⁰ Uo. 5-6.

²²¹ Fel kell hívni a figyelmet egy jelenleg zajló kutatásra, melyet Michael Pammer végez. Pammer a linzi egyetem professzora, s 1850 és 1914 között vizsgálja az osztrák Besitzbürgertumot. Forrásaiul hagyatéki leltárak szolgálnak, de sajnálatos módon munkája a disszertációm írásakor még nem volt nyilvános, így az eredményekről sem lehet beszámolni.

²²² A korábbi időszakra ld. Mannard, 1989.

eredmények születtek, a kutatások középpontjába a vagyon összetételének, szerkezetének vizsgálata és az életmód, ezen belül a lakáskultúra tanulmányozása került. A hagyatéki leltárak alapján a városi társadalom vagyoni összetételének meghatározására eddig Bácskai Vera, Tóth Zoltán és Benda Gyula tanulmánya tett kísérletet. Bácskai Vera két város - Sopron és Győr - társadalmának vagyoni viszonyait elemezte 1790-től 1848-ig.²²³ A győri kutatáshoz 1008, a sopronihoz pedig 2008 leltárt használt fel. Tíz éves időközökben vizsgálva a leltárakat Győr esetében átlag 169, Sopron esetében 348 volt a leltárak száma. Tóth Zoltán 115 leltár segítségével a századfordulói Szekszárd egyes társadalmi rétegeinek vagyonszerkezetét és elsősorban mobilitását vizsgálta.²²⁴ Benda Gyula a zalaegerszegi kézművesek és gazdák vagyoni helyzetét vette górcső alá (1762-1850).²²⁵ A vagyoni viszonyokat illetően módszeres kutatást jelenleg Mészáros Balázs folytat 760 pécsi leltár segítségével, melyek 1900 és 1919 között készültek.²²⁶ Meg kell említeni ezen kívül Rácz István A debreceni cívisvagyon című kötetét, melyben a szerző a debreceni társadalom vagyonának összetételét vizsgálta sokféle forrás felhasználásával (például leltár, végrendelet).²²⁷

A lakáskultúra elemzései közül úttörő jellegűek voltak Jakó Zsigmond és Askercz Éva tanulmányai. Jakó 112 leltár segítségével a 16-17. századi kolozsvári,²²⁸ Askercz 34 inventárium alapján a 17-18. századi soproni otthonkultúrát vizsgálta.²²⁹ Az 1980-as és 90-es években a kutatások új lendületet vettek. Benda Gyula a keszthelyi lakáskultúráról,²³⁰ illetve a Keszthely környéki szőlőhegyek építkezéséről írt.²³¹ Tóth Zoltán a Szekszárdról szóló könyvében szintén fontos szerepet

²²³ Bácskai, 1993.

²²⁴ Tóth, 1989/1.

²²⁵ Benda, 1997/1.

²²⁶ Mészáros, 1997.

²²⁷ Rácz, 1989.

²²⁸ Jakó, 1957.

²²⁹ Askercz, 1976.

²³⁰ Benda, 1989/1.

²³¹ Benda, 1997/2.

tulajdonított a lakáskultúra tanulmányozásának. Gyáni Gábor a hagyatéki leltárak alapján elemezte a 19. század második felében a budapesti lakáskultúrát.²³² Kocsis Gyula Cegléd tárgyellátottságát vizsgálta a 19. század második felében.²³³ Jelen disszertáció szerzője a soproni lakáskultúrát vizsgálta a századfordulón 11 szobánkénti lakásleírást tartalmazó leltár segítségével.²³⁴ A lakáskultúrát tekintve módszeres kutatást jelenleg Granasztói Péter folytat, a kiskunhalasi lakáskultúrát vizsgálja 1760 és 1850 között 200 leltár segítségével.²³⁵ Askercz Éva újabban soproni leltárak alapján a 17. század eleji konyhák tárgyi kultúráját kezdte feltárni.²³⁶ A vagyon és a lakáskultúra vizsgálata mellett kutatások folytak könyvtörténeti²³⁷ vonatkozásban és a szőlőbirtoklást²³⁸ elemezve, illetve indultak a temetkezés²³⁹ és a szegregáció kérdéseit²⁴⁰ illetően is.

Fontos megemlítenem, hogy Benda Gyula²⁴¹ országos felmérést végzett a magyarországi levéltárakban található dualizmus-kori hagyatéki leltárakról. A levéltári tájékozódás után kezdeményezője volt a soproni, a pécsi, a szombathelyi és a kiskunhalasi kutatásoknak, leltárgyűjtésnek. Munkája és irányítása nélkül nem jöhettek volna létre az előbb említett kutatások. Benda Gyula az 1980-as évektől vizsgálja a keszthelyi leltárakat: a 18. század végétől 1848-ig 470 leltárt tanulmányoz. Munkájának eredményeképpen már több forráspublikációval is rendelkezünk.²⁴²

²³² Gyáni, 1992.

²³³ Kocsis, 1993/2.

²³⁴ Güntner, 1997/1.

²³⁵ Granasztói, 1998.; Granasztói, 1996.; Granasztói, 2000.

²³⁶ Askercz, 1999.

²³⁷ Monok, 1994.

²³⁸ Kúcsán, 1999.

²³⁹ Güntner, 1999/1.

²⁴⁰ Mészáros, 1997.

²⁴¹ Benda Gyula egy másik tanulmányában az 1848 előtti felvételi gyakorlattal és a leltárak felhasználhatóságával foglalkozott. (Benda, 1989/2.)

²⁴² Benda, 1988.; Benda, 1996. Egyéb forráskiadások: Rácz, 1984.; Kocsis, 1988.; Kocsis, 1997; Monok, 1994.

3. A hagyatéki leltárak forrásértéke

A hagyatéki leltárak forrásértékére vonatkozó legsúlyosabb kritikát talán Tóth Zoltán fogalmazta meg, aki szekszárdi kutatásinak tapasztalatait így foglalta össze: "A hagyatéki leltárak csonkasága rendszeres, ami egy törvényesen szabályozott, történetileg kialakult gyakorlat terméke". Tóth elismeri, hogy a leltárak pontosságát a "hagyatéki eljárás szabályai és helyi szokásai határozták meg".²⁴³ Anélkül, hogy vitába szállnék Tóth Zoltánnak a szekszárdi leltárakra vonatkozó állításával, vizsgáljuk meg, mi a helyzet a hagyatéki eljárás törvényi szabályozásával. Mivel a hagyatéki leltárak felvételére vonatkozó törvényeket, rendeleteket 1868-1914 között egy előző tanulmányomban már feltártam,²⁴⁴ véleményem szerint elmondható, hogy a törvényi és a rendeleti szabályozás nem indokolja leltárak csonkaságát, azok alapján inkább pontosságuk feltételelezhető.²⁴⁵ Mindazonáltal a szabályozás ellenére a leltárak felvételi módját mindig a helyi gyakorlat szabályozta, s a leltárak között jelentős különbségek lehetnek. Még ugyanabban a városban, hiszen az egyes

²⁴³ Tóth, 1989/1. 93.

²⁴⁴ Güntner, 1997/2.

²⁴⁵ Röviden összefoglalva elmondható, a hagyatéki leltár felvétele egyértelműen az örökösödési eljáráshoz köthető. Leltár elkészítésére csak abban az esetben került sor, ha az örökösödés körül bármilyen probléma vagy bizonytalanság merült fel, így nem minden elhunyt vagyoni állapota lett rögzítve. A századfordulón a törvények, a rendeletek nemcsak a hagyatéki eljárást, hanem a hagyatéki leltár felvételi módját is szabályozták. A felvételi eljárások megszilárdulása, minden részletre való kiterjedése az 1890-es évek második felére tehető, amikor már az 1894. évi örökösödési törvény (1894:XVI. tc.) eljárásai általánossá váltak. A szabályozás révén a századfordulón az addig erősen eltérő szerkezetű hagyatéki leltárak egységesültek. A leltározást nyolc nappal a halálesetfelvétel után el kellett kezdeni. Ez alól csak az jelentett kivételt, ha a leltározást nem az inventáriumot felvevő szokásos személy végezte, például közjegyző (1894:XVI. tc. 37. paragrafus). 1895-től a leltárakban a hátrahagyott vagyon felvételének a sorrendjét is szabályozták, s arról, hogy mit és milyen sorrendben írtak össze, leginkább az 1895. évi rendeletben közzétett mintapéldány tájékoztatót. (A belügyi és igazságügyi m. kir. ministerek 1895. évi 43.194. I. M. számú rendelete, az örökösödési eljárásról szóló 1894:XVI. tc. végrehajtása tárgyában. 44. paragrafus. Magyarországi Rendeletek Tára II. kötet. Bp., 1895. 630-633.)

leltározók szokása és munkamorálja más és más volt, ahogy ezt Sopron esetében ki is mutattam.²⁴⁶ A kritika Szekszárd esetében természetesen nem kérdőjelezhető meg, azonban Sopron és más városok leltárait ismerve (például Pécs és Szombathely) általánosságban inkább az mondható el, hogy a leltárak a századfordulón többnyire pontosak és teljesek voltak.²⁴⁷ Igaz, a helyi gyakorlat esetleges hiányosságai miatt a leltárak pontosságát mindig vizsgálat alá kell vetni, s ki kell szűrni azokat a leltárakat, melyek csonkasága gyanítható.

A leltárak forrásértékét nézve viszont el kell mondani, hogy a virilis-jegyzékekhez hasonlóan a leltárak is csak egy község területén fekvő vagyont tartalmazzák. Ha máshol is előfordult vagyon, akkor több leltár is készült: a másik községben illetékes hivatal vette fel az újabb leltárt, s köteles volt elküldeni azt az eljárást indító járásbírósnak. Ezek a leltárak azonban sokszor elvesztek, nem kerültek az árvaszékekhez. Így az az eset, hogy egy elhunytnak több leltára is fennmaradt egy árvaszék iratanyagában, elhanyagolható számban fordul elő. Fontos továbbá hangsúlyozni, hogy az inventáriumokba mindig egyének vagyonát vették fel, nem pedig háztartásokét.

A századforduló leltáraiban az egyes vagyontárgyak értékei már mindig szerepelnek, a leltár ingóságainak felvételében rendszerint szakértő becsüs működött közre. Néha a leltár felvétele és a halál időpontja között évek teltek el, mert esetleg pótleltározást rendeltek el, vagy az örökösödési eljárás évekkal a halál időpontja után indult meg, s így a leltározás közvetlenül a haláleset után nem történt meg. Ekkor az eltelt idő hosszúsága miatt a leltárak csonkasága szinte természetes.

Sokszor problémát jelent az elhunyt foglalkozásának megállapítása. Azt ugyanis néha csak a haláleset-felvételi lapon tüntették fel, s annak hiányában az elhunyt azonosítása csak a halotti anyakönyvekből érhető

²⁴⁶ Güntner, 1995. 247.

²⁴⁷ Ez vonatkozik a vagyon felvételére és becslésére is.

el, mivel magán a leltáron is szerepel az elhunyt család- és keresztnéve és a halál pontos dátuma, melyek alapján már könnyen visszakereshető a halotti anyakönyvekben az illető személy többi adata. Más kritikák is megfogalmazódtak a leltárak felhasználhatóságáról a kutatásokban, de mivel nem a vagyoni helyzet megítélésére, hanem például a lakáskultúra vizsgálatának korlátaira vonatkoztak, azokra a megfelelő fejezetekben térek ki.

V. A statisztikai reprezentáció vizsgálata

A hagyatéki leltárak vizsgálatának kiemelt problémája a statisztikai reprezentáció kérdése. Ez azt jelenti, hogy az általunk vizsgált részhalmaz, amit rávetítünk az egészre, mennyire azonos a teljes halmazzal.²⁴⁸ A reprezentációt kétféleképpen lehet mérni.

1. Vajon egy adott évben körülbelül hány ember halt meg hátrahagyott vagyonnal, s ezek közül hánynak a vagyona került felvételre. A másik vizsgálati kérdés, hogy a minta mekkora szelete lehet az egésznek: az összegyűjtött leltárak hány százalékát tehetik ki az akkor felvetett leltárak összességének (a megőrzött leltárak valójában a leltárakat reprezentálják-e)?

2. Vajon a hagyatéki minta által sugallt társadalomkép mennyiben egyezik a helyi társadalom szerkezetével?

Most nézzük a reprezentáció első részét. Arra a kérdésre, hogy egy adott évben körülbelül hány ember halt meg hátrahagyott vagyonnal, s ezek közül hánynak a vagyona került felvételre, a potenciális vagyonos elhunytaknak az összeszámlálásával becsléssel lehet válaszolni. Ennek megválaszolására készítettem el az 1900. év soproni halálozási statisztikáját a helyi halotti anyakönyvek alapján.²⁴⁹ Sopronban 1900-ban összesen 644 ember halt meg,²⁵⁰ s ezen belül a megoszlás a következő volt: 310 18 év alatti (48,13%), 88 felnőtt nincstelen - fegyencek, katonák, alafások és kórházban meghaltak - (13,66%). A maradék 246 felnőtt (38,21%) valószínűleg vagyonnal rendelkezett, bár feltehető, hogy nem mindegyiknek volt említendő összeírnivalója. Ugyanakkor az is előfordulhatott, hogy a vagyontalanok közé számítottak között is voltak némi tulajdonnal bírók.

²⁴⁸ Benda, 1992. 384.

²⁴⁹ SVL XXXXIII./1.a. Halotti Anyakönyvek másodpéldányai. VI. kötet (1899. augusztus 13.- 1900. szeptember 20.) és VII. kötet (1900. szeptember 22.- 1901. augusztus 29.).

²⁵⁰ Az általam összeszámlált halálesetek száma megegyezik az 1900. évi polgármesteri jelentésben lévővel (Polgármester, 1900. 43.). A jelentésben ugyan 646 haláleset szerepel, de azok közül kettőt nem 1900-ban anyakönyveztek, így az 1900-as halotti anyakönyvben 644 haláleset szerepel.

1900-ban tehát 246 potenciális vagyonnal rendelkező elhunyt volt, mintánkban ebből az évből 33 leltár szerepel, ami 13 százalékos felvételi arányt jelent. Mivel a halálozás száma a következő 10 évben lényegében nem változott (10 éves átlagban a halálozás 662 elhunyt) feltételezhető, hogy az elhunyt vagyonosok száma sem változott számottevően. Ha a mintában megnézzük az előző és a következő évek leltárainak számát is,²⁵¹ akkor a felvételi arány 6-16% közé tehető. Az 1900. évi soproni árvaszéki iktatókönyv figyelembe vételével ez nagyobbnak bizonyul, mert az iktatókönyvben 42 hagyatéki leltár van bejegyezve. A 42 leltár 17 százalékot jelent, melyet még tovább lehetne növelni. A bírósági anyag híján ugyanis nem lehet megállapítani az egy évben felvett összes leltár számát, mert az árvaszéki iktatókönyv segítségével csak az árvaszékhez került leltárakat lehet összeszámolni.²⁵² Így 42 leltárnál biztosan több inventárium készült, tehát a leltárak felvétele meghaladta a 17 százalékot.

Arra a kérdésre, hogy a megőrzött leltárak valójában a felvett inventáriumokat reprezentálják-e, egyszerűbb a válasz. Az 1900-as esztendőt nézve, ebből az évből árvaszékhez küldött 42 inventárumból 33-at sikerült fellelni, a többi feltehetőleg elveszett vagy kiselejteződött. Ez azt jelenti, hogy a felvett leltárak "megőrzése" körülbelül 75 százalékos, tehát a feldolgozott minta valójában a leltárakat reprezentálja. Bár a bírósági anyag ismerete nélkül nem tudható az egy évben felvett összes soproni leltár száma, azért sejthető, hogy a nyugati gyakorlathoz képest ez a szám nagyon kevés. A Magyarországon felvett leltárak alacsony száma arra vezethető vissza,²⁵³ hogy nem minden elhunyt vagyonáról vettek fel inventáriumot.

²⁵¹ A minta időbeli eloszlására ld. a függelék II. táblázat.

²⁵² Az árvaszékek 1894 után csak a leltárak másodpéldányait kapták meg.

²⁵³ Benda Gyula közlése szerint Szombathelyen hasonlóan kevés leltárt vettek fel: 1907-ben például 82-t.

A leltárak ritkasága még fontosabbá teszi azt a kérdést, hogy a 609-es hagyatéki minta hogyan viszonyul a város társadalmához. A mintában szereplők és a korabeli társadalom összehasonlítását például nem, vallás és foglalkozás szerint lehet elvégezni. Az összehasonlítás már azért is fontos, mert lényeges eltérés esetén a minta egészére kapott vizsgálati eredményeket nem lehet a helyi társadalomra vonatkoztatni, csupán annak egyes szegumentumaira. Mintánk nemek szerinti eloszlása pontosan megegyezik a korabeli Sopron lakosságával.²⁵⁴ Mintánk vallási arányai ezzel szemben mást tükröznek. Az evangélikus vallásúak egy százalék híján kétszeresen felülképviseltetnek, míg a katolikusok kétharmad annyian vannak, s a zsidó lakosságra vonatkozó leltárak száma is öt százalékkal elmarad a korabeli lakosságtól. Az evangélikusok túlsúlyát²⁵⁵ a foglalkozási szerkezet összehasonlításával is érzékeltetni tudjuk.

5. táblázat

Sopron és a minta felekezeti megoszlása ²⁵⁶				
	Sopron 1900		Minta	
Vallás	Népesség	Százalék	Esetszám	Százalék
Római kat.	21406	63,94%	260	45%
Evangélikus	9249	27,62%	309	53%
Zsidó	2440	7,28%	11	2%
Református	313	0,9%	0	0%
Görög-kat.	40	0,01%	0	0%

²⁵⁴ Sopronban 1900-ban a férfiak száma 17 511 (52%), a nők 15 967 (48%) volt. A mintában található 320 férfi és 289 nő pontosan ugyanezeket az arányokat adja vissza. (Népszámlálás, 1900. 126-127.)

²⁵⁵ Az első becsült adat Sopron lakosságának vallási összetételéről 1678-ból származik; az evangélikus-katolikus arány 2:1 volt. A rekatolizáció, a katolikus vallás térnyerése folytán a katolikus elem a 18. század végére lassan fölénybe került az evangélikusokkal szemben (Thirring, 1931. 423.). Sopronban a katolikusok térnyerése ellenére az evangélikus vallásnak nagy hagyományai voltak: a városban teológia, líceum és több elemi iskola is működött.

²⁵⁶ Forrás: Népszámlálás, 1900. 126-127. A 609 elhunyt közül 28 ismeretlen vallású.

Görög-keleti	17	0,005	0	0%
Unitárius	10	0%	1	0,01%
Összes	33478	100%	581	100%

A korabeli társadalmat a statisztika alapvetően keresőkre és eltartottakra osztja. A leltárak mindkét csoportot egyaránt reprezentálják, így az együttes számukat hasonlítottam össze a városi adatokkal.²⁵⁷ A táblázat alapján látható, hogy az őstermelőknél a legnagyobb az eltérés: a minta 40 százalékát alkották, de Sopronban az arányuk 1900-ban csak 15% volt.²⁵⁸ Az őstermelők között az evangélikusok 74 százalékot tettek ki, így a minta vallási arányai az evangélikus őstermelők felülképviselete miatt alakult ki. Más csoportokat nézve, elmondható, hogy a véderő és a bányászat teljes hiánya jellemzi a mintát. Napszámos, házi cseléd, közlekedés, ipar képviselői alulreprezentáltak, a kereskedelem és a közszolgálat százalékos aránya pedig a korabeli adatokkal megegyezik.

Érdekes megemlíteni, hogy más hagyatéki leltárakra alapozott kutatás esetében a gyűjtés során kialakult minta vallási és foglalkozási összetétele és a városi társadalomé nagyjából megegyezett. Tóth Zoltán szekszárdi mintája csupán kis eltéréseket mutat, a legnagyobb öt százalékos.²⁵⁹ Hasonló vizsgálatot Pécs esetében Mészáros Balázs végzett. A pécsi 515 leltár kisebb eltérésekkel lefedi a város társadalmát.²⁶⁰ A minták közös sajátossága például a katonaság, a társadalmi és a vagyoni elit hiánya.²⁶¹ A városokban állomásozó katonák csekély

²⁵⁷ A módszer helyességét az támasztja alá, hogy a mintában házaspárok leltárai bukkannak fel külön-külön, de azokat egymás téve egy háztartást alkotnak. Ezért egy leltárt egy háztartásként nem célszerű értelmezni.

²⁵⁸ Thirring, 1931. 444.

²⁵⁹ Tóth, 1989/1. 15.

²⁶⁰ A legnagyobb eltérés hat százalékos. (Mészáros, 1997. 2-4.)

²⁶¹ Sopronban a vagyoni elit hiányára utal például az a tény, hogy 100 000 korona feletti bruttó vagyonnal összesen tíz elhunyt rendelkezett. (A minta vagyoni megoszlására ld. a függelék III. táblázatát.)

jelenléte a mintákban feltehetően arra vezethető vissza, hogy nem helybeliek voltak, így hagyatéki ügyeiket az illetékes árvaszék intézte, mely nem a vizsgált városban volt. Az elitek kapcsán Tóth Zoltán kiemeli, hogy hagyatéki ügyeik feltehetően szerteágazó vagyoni viszonyaik miatt a városi árvaszékek hatáskörét túllépték, s emiatt nem szerepelnek az árvaszéki aktákban.²⁶² E mellett biztosra vehető, hogy a városi elit körültekintően járt el halála előtt, mindenképpen végrendelkezett, s rendezett vagy elrendezett vagyoni viszonyokat hagyott hátra. A fentiek alapján megállapítható, hogy a soproni minta vallási és foglalkozási összetételének eltérése nem általánosítható, és ezt soproni sajátosságként lehet leírni.²⁶³

Összefoglalva elmondható, hogy a minta és a város foglalkozási szerkezete nagymértékben eltér. Az őstermelők felülreprezentáltsága miatt a vagyontételek egymáshoz viszonyított százalékos arányai az őstermelők értékeihez fognak közelíteni, s nem a város foglalkozási szerkezetének megfelelően fognak megjelenni. Ez azt jelenti, hogy a mintát a foglalkozási kategóriákra való csoportosítása nélkül a város lakosainak egész vagyonára nézve nem lehet irányadónak tekinteni, viszont már az egyes foglalkozási csoportokhoz sorolt esetek nagy száma miatt is, a csoportok elemzésének eredményeit a további kutatások szempontjából összehasonlítási alapnak lehet tekinteni.

²⁶² Tóth, 1989/1. 19.

²⁶³ Ennek az lehet a magyarázata, hogy az őstermelőknél nem volt olyan általános az írásbeliség, így az írásos testálás sem. Ezért lehetett szükség a hagyatéki eljárás során gyakrabban a leltár felvételére.

6. táblázat

Sopron és a minta foglalkozási megoszlása				
	Sopron 1900		Minta	
Foglalkozás	Népesség	Százalék	Esetszám	Százalék
Őstermelők	5115	15,3%	244	40%
Bányászat.	1767	5,3%	1	0,01%
Ipar	7919	23,6%	119	19,5%
Kereskedelem	2890	8,6%	53	8,7%
Közlekedés	2106	6,3%	12	2%
Közszolg. szabadfog.	3585	10,7%	63	10,3%
Véderő	3202	9,6	6	1%
Napszámos	1459	4,4%	23	3,7%
Házi cseléd	1953	5,8%	8	1,3%
Egyéb ²⁶⁴	3482	10,4%	80	13,1%
Összes	33478	100%	609	100%

²⁶⁴ Ebbe a kategóriába sorolták be a magánzókat is.

VI. A társadalmi rétegződés vizsgálata a vagyonszerkezet alapján

A társadalmi rétegződés vizsgálatát elsőként a városi lakosok vagyonszerkezetének jellemzői alapján vizsgálom. Vagyonszerkezeten az egyes vagyontételek közti arányokat értem, melyek meghatározása a hagyatékfelvétel gyakorlatát követi. Így többféle mutatószám állítható fel: az aktívum és passzívum, az ingó és ingatlan arányát kifejező index, vagy például az ingatlanokat tovább bontva a ház-termőföld szerinti arány. Tóth Zoltán a vagyonszerkezet alapján különítette el a társadalmi rétegeket Szekszárdon, amikor a "mezővárosi blokk" 38:62 százalékos ingó-ingatlan arányát a város társadalmát elválasztó rendi határvonalnak találta.²⁶⁵ Az ingóságok a középrétegek (értelmiségiek, vállalkozók) és a városi proletariátus körében ennél jellemzően magasabb aránya határvonalat húzott a társadalmi csoportok között. Ezt a képet tovább differenciálja, hogy míg a középrétegeknél az ingóság bankbetétekből és értékpapírokból állt, addig a városi proletariátusnál csupán használati tárgyakból.

A jelen disszertáció Tóth Zoltán nyomán azt vizsgálja, hogy kimutatható-e ingó-ingatlan arány szerinti hasonló választóvonal Sopronban a társadalmi rétegek között. Az elemzést 609 soproni hagyatéki leltárból készült számítógépes adatbázis teszi lehetővé.²⁶⁶ A leltárakat a városi árvaszék iratanyagából gyűjtöttem ki,²⁶⁷ amelyek 1879 és 1913 között kerültek felvételre.²⁶⁸ Az inventáriumok zöme 1887 és 1909 között

²⁶⁵ Tóth Zoltán a földművesek és a kisiparosok csoportját nevezte így. (Tóth, 1989/1. 95.)

²⁶⁶ Az adatbázis több ezer tételt tartalmaz, köszönhetően a leltárak bútor, ékszer és értékpapír-gazdagságának. A számítógépes feldolgozás részleteit a mellékletben ismertetem.

²⁶⁷ Mivel a leltárak mindegyike statisztikailag feldolgozhatónak bizonyult, ezért az anyaggyűjtés során nem alkalmaztam előzetes válogatási szempontokat, az adott korszakra az összes leltárt kigyűjtöttem. Így a minta csak időbeli válogatás alapján jött létre.

²⁶⁸ Az inventáriumok dBase adatbáziskezelő programban kerültek rögzítésre. A számítógépes feldolgozásában az SPSS statisztikai elemző és az EXCEL grafikon- és táblázatkészítő programokat használtam.

készült, szám szerint 586.²⁶⁹ A leltárak száma összehasonlítva a hazai és a külföldi tanulmányok számadataival megfelelőnek tűnt a kutatás számára.²⁷⁰

A társadalmi rétegek vagyonszerkezetének jellemzőit a leltárak foglalkozási csoportokba való osztása alapján lehet kutatni.²⁷¹ A foglalkozások kategorizálása során az elsődleges cél az volt, hogy a vizsgálat szempontjából homogén csoportok alakuljanak ki, ezért egyes foglalkozásokat, mint például az őstermelőket és a tisztviselőket, további alcsoportokra osztottam.²⁷² A kategorizálás esetleges hibáinak kiküszöbölésére, az összes leltárt együttesen - tehát foglalkozási kategóriákra bontás nélkül - is elemeztem. A nagy esetszám miatt célszerűnek tűnt statisztikai módszereket (például faktoranalízist) alkalmazni. A fenti vizsgálati kérdések mellett arra is választ próbáltam találni, hogy a vagyon nagysága hogyan befolyásolta annak összetételét, és hogy milyen lényeges különbségek voltak a férfi és a női vagyon között. Mivel a férjük foglalkozása alapján besorolt nők vagyonának vizsgálatára különösen figyeltem, minden foglalkozási csoportban a nők vagyonszerkezetét külön megvizsgáltam.

A vagyonszerkezeti jellemzők feltárása mellett az inventáriumok alapján Sopron gazdasági helyzete is feltérképezhető. Az előző fejezetben látható volt, hogy

²⁶⁹ A minta időhatára két lépésben alakult ki. Először a szakdolgozatomhoz gyűjtöttem ki 308 darab 1900 és 1909 között készült leltárt. Második lépésben, a minta bővítésekor 1900 előtti inventáriumokat kezdtem el feldolgozni. Választásom azért esett a korábbi időszak leltáraitra, mert míg ezek adatokban nagyon gazdagok, így a számítógépes feldolgozás szempontjából is megfelelők, az 1913 utániak már viszont szegényesebbek, nehezebben elemezhetők.

²⁷⁰ A külföldi kutatások számadatait Klaus Roth foglalja össze tanulmányában. (Roth, 1980/2.) A nemzetközi kutatásokban használt hagyatéki leltárak száma 300 és 4000 közé tehető, bár attól nagy eltérések mutatkozhatnak. Thera Wijssenbeek a 18. századi Delftet vizsgálta 370 leltár alapján, míg Uwe Meiners Münster esetében ugyanabban az időmetszetben 100 leltárt használt fel. A külföldi kutatásokra jellemző, hogy sok esetben térben és időben szélesebb a kiválasztott vizsgálati terület; időben akár 100-200 év, míg térben sokszor nemcsak egy város, hanem egy régió is lehet.

²⁷¹ A foglalkozási kategorizálást a módszertani melléklet részletesen ismerteti.

²⁷² A 609 leltárból 567-et sikerült foglalkozási csoportokba osztani.

Sopron gazdasági lemaradása megfigyelhető a városiasodás, infrastrukturális fejlődés tekintetében. Vajon Sopron gazdasági térvesztése kirajzolódik-e a leltárak elemzése alapján az egyének vagyona nagyságában és szerkezetében, vagy éppen ellenkezőleg esetleg másféle fejlődés rajzolható meg ezek számbavételével? A város társadalmának vagyoni helyzete két időmetszetben - Bácskai Vera²⁷³ és saját adatbázisom alapján - hasonlítható össze. Bácskai elemzéséből az 1841-1848 közötti időszak soproni adatait azért választottam ki, mert ez az évtized áll a legközelebb adatbázisomhoz, és ennek az időszaknak a vagyoni viszonyai a 19. század első felének folyamatait tükrözik. Sopron gazdasága az 1840-es években a mélypontra jutott. A lelassult városfejlődésre jó példa, hogy 1851-ben Sopron csak 37. volt a népességszámot tekintve a magyar városok között.²⁷⁴ A 19. század közepén és a századfordulón készült leltárakból kiolvasható vagyonszerkezeti jellegzetességek összehasonlítása az eltelt időszak alatt végbement változásokat mutatja meg.

1. A vagyon összetevői

A hátrahagyott ingó vagyonokban legritkábban a készpénz jelent meg. A leltárakban előforduló összes készpénz közel egyharmadát egyetlen örökhagyó, Hauer Antal fűszerkereskedő birtokolta.²⁷⁵ Figyelembe véve, hogy a többi személynél mennyi készpénzt írtak össze, világosan kitűnik, hogy a leltárakat a készpénz általános hiánya jellemzi. Ezt talán az magyarázza, hogy a halál beállta és a hagyaték felvétele között gyakran akár egy hét is eltelt, és ez idő alatt a család tagjai a hátrahagyott készpénzt tudták a hagyatéki eljárás elől a legkönnyebben kivonni.

²⁷³ Bácskai, 1993.

²⁷⁴ Czoch, 1997. 40.

²⁷⁵ Az összes készpénz 66 838 koronát tett ki. Ebből Hauer Antalé 18 514 korona volt. (SVL IV. B. Hauer Antal fűszer- és lisztkereskedő hagyatéki leltára. 3268/1911.)

A tárgyak (bútor, ékszer, ruha- és fehérnemű) és a gazdasági eszközök (élő állat, hordók, szüretelő edények), valamint a bor viszont a leggyakrabban előforduló tételek voltak az ingóságon belül.²⁷⁶ A vizsgált 609 vagyonból 469-ben szerepelt ingóság, s ezek harmada nem is tartalmazott mást e tételeken kívül. A gazdasági eszközök és a bor az őstermelők vagyonában jelentek meg, de előfordultak magánzóknál és iparosoknál is. A gyakori megjelenés azonban nem párosult jelentős értékkel. A tárgyak összértéke például 4000 korona fölé senkinél sem emelkedett, de a 2000 koronát is csak öt esetben haladta meg. Ezzel szemben a pénztőke (értékpapír, betétkönyv, követelés) jelentős összeget, egyes esetekben akár több százezer koronát is kitett. A pénztőkén belül elsősorban az értékpapír és a követelés²⁷⁷ a domináns, bár a napszámosoknál és az őstermelőknél egyáltalán nem jelentek meg a vagyonban; ők inkább a biztonságosabbnak tűnő betétkönyvet választották. Míg a mintában tárgyak átlagértéke nem érte el a 150 koronát, addig az értékpapíroké több mint 3000 korona volt.²⁷⁸ Az áruraktár részvétele az ingóságban a készpénzhez hasonlóan csekély, ha nem számítjuk bele két, százezer korona feletti árukészletet, melyeket Breuer Antalnál²⁷⁹ és Hauer Antalnál írtak össze.

Az ingatlan is többféle lehetett: például ház, részház, ház és udvar, kert, legelő, erdő, pajta, raktár, rét, szőlő és szántó. Sopron jellemző sajátossága a részház, a háztelkek sajátos beépülési formája, mely úgy alakult ki, hogy egy-egy teleken az idők folyamán több ház is épült. A háztelkek homlokzata csupán 8-10 méter széles volt, de hosszúságuk néha elérte a 100-150 métert is, így a telkekre hosszában építkeztek. Eleinte csak a rokonság lakott együtt ugyanazon a telken ilyen formán,

²⁷⁶ A tárgyak részletes elemzésére ld. a VIII. fejezetet.

²⁷⁷ A követelések különféle típusait a következő fejezetben ismertetem.

²⁷⁸ Az átlagokat az összes leltár beszámításával kaptam.

²⁷⁹ Breuer Antal áruraktára 170 513, Hauer Antalé pedig 102 345 korona volt. (SVL IV.B. 1405. Breuer Antal hagyatéki leltára. 701/1919.)

de később a részházakat külön telekkönyvezték, s előfordult, hogy idegenek kezébe kerültek. Részházak főleg a külvárosokban, a külső városfalon belül alakultak ki, mert az újonnan kiépült, a külső falakon túli utcákban már nem volt olyan mértékű telekhiány, mint a falakon belül.²⁸⁰ Annak ellenére, hogy az őstermelők felülreprezentáltsága miatt a mintában szereplők termőföldet többen birtokoltak, mint lakóingatlant, az előbbiek összértéke a házak és részházak felét sem érte el.²⁸¹

A passzívum tételei között a temetési költség a leggyakrabban megjelenő tartozási forma.²⁸² A korabeli gyakorlat ugyanis az elhunyt vagyont terhelte meg a temetési költségekkel. Mivel több leltárban ez az egyetlen adósság jelentkezett, a temetési költség százalékos részesedése a legnagyobb a passzívum tételei között. Ezek között élesen elválnak a magánszemélynek (adóslevéllel vagy anélkül) és a pénzintézeteknek való tartozás. Az előbbinek sokszor nem voltak annyira kötött keretei, gyakran a leltárakba csak szóbeli igazolás útján kerültek be. A pénzintézeti hitelnyújtást azonban mindig szigorú feltételhez kötötték. A passzívumban a kétféle hitelfelvételi lehetőség közül a magánszemélyektől való kölcsönzés nagyobb mértékben van jelen, ami azt mutatja, hogy a századfordulón a soproni lakosság pénzintézeti kölcsönökhöz ritkábban fordult, inkább a megszokott "pénzközvetítői csatornákat" használták. A magánszemélyeknek való tartozás minden kategóriában a passzívum fontos eleme, legmagasabb arányban az iparral és kereskedelemmel foglalkozóknál. Ez azt jelenti, hogy a város lakói a kölcsönügyleteket elsősorban egymás között intézték el, s csak másodsorban fordultak a különböző pénzintézetekhez.

²⁸⁰ Thirring, 1936. 7-12.

²⁸¹ A házak pontos címének, azok térbeli elhelyezkedésének megállapítása megfelelő forrás híján nem vizsgálható. A leltárak ugyanis általában nem adták meg a házak címét, és hiába tartalmazzák az ingatlanok telekkönyvi és helyrajzi számait, azonosításuk korabeli telekkönyvek hiányában nem lehetséges.

²⁸² A temetési költségek részletes elemzésére ld. a IX. fejezetet.

2. Az összes leltár feldolgozása foglalkozáskategóriák figyelembe vétele nélkül

Az együttes elemzés szerint a leltárak 75 százalékában (459 darab) vagy az ingóság, vagy az ingatlan aránya meghaladta a bruttó vagyon 90 százalékát. Más szavakkal: az elhunytak háromnegyedének szinte kizárólag vagy csak ingatlan, vagy csak ingó vagyona volt. Az ingatlantulajdonosok voltak többen, ők teszik ki a minta 50 százalékát (307 eset). Mindez azt mutatja, hogy ha az egész mintát átlagoljuk, akkor az átlag mögött erős szóródásos szerkezetet találunk, mely teljesen eltérő vagyonfelhalmozási stratégiákra utal. Ezért csupán az átlag nem jellemezheti jól a vizsgált mintát. Másrészt a minta átlaga az ingatlantulajdonosok magasabb száma miatt az ingatlan magas százalékos aránya (65%) felé fog húzni. Mindezek miatt a foglalkozáskategóriák esetében is ott lehet irányadó csak az átlagot elemezni, ahol a szórás értéke kicsi, vagyis az azonos foglalkozási csoportokba tartozók nagy többsége csak ingó vagy ingatlan vagyonnal rendelkezett.

Az ingóság legmagasabb százalékos arányával túlnyomó részben munkások, iparosok, szolgáltatók, magánzók, tisztviselők és kereskedők rendelkeztek. Az ingatlantulajdonosok között pedig napszámosok, szőlősők, gazdapolgárok, munkások, iparosok, altisztek és magánzók voltak. Észrevehető, hogy több foglalkozási csoport mindkét kategóriában előfordul. Emiatt csak néhány foglalkozáskategória tekinthető az ingó-ingatlan arányban viszonylag homogénnek, mint például az őstermelők, az altisztek, a szolgáltatók és a kereskedők.

A továbbiakban a faktoranalízis segítségével a vagyontételek egymás közti összefüggéseit tárjuk fel. A faktoranalízis alapján a vizsgálati szempontokat csoportosíthatjuk, összevonhatjuk, és esetleg belső összefüggésekre is fény derülhet. A faktorelemzésbe csak az aktívum (bruttó, tehát a tartozások levonása előtti

vagyon) változóit vontam be. A faktoranalízis során, a rotáció után öt markáns, jól elkülöníthető faktort sikerült azonosítani. A teljes, magyarázott szórásnégyzetek összege 80%, tehát a kapott struktúra kielégítően lefedi az eredeti szerkezetet.²⁸³ Az öt faktort a hozzájuk tartozó változók alapján a következőképpen lehet elnevezni:

1. Középtávú vagyonfelhalmozás (ingó (értékpapír, betétkönyv)).
2. Rövid távú vagyonfelhalmozás (ingó (követelés, áruraktár, készpénz)).
3. Tárgyi vagyonfelhalmozás (ingó (ruházat, bútor, ékszer)).
4. Hosszú távú vagyonfelhalmozás (ingatlan (ház)).
5. Agrár-vagyonfelhalmozás (ingatlan (termőföld, gazdasági eszközök)).

A következőkben arra keressük a választ, hogy kik (mely rétegek) sorolhatók a faktorelemzés által kimutatott vagyonfelhalmozási típusokhoz? Megfelelnek-e ezek a csoportok az egyes életkori, nemek szerinti és foglalkozási kategóriáknak? A felvetett kérdésekre a választ az alábbi elemzések adják meg.

3. Vagyonnagyság szerinti elemzés

Mielőtt vagyonnagyság és vagyonszerkezet közötti összefüggéseket tárgyalnánk, a tíz legnagyobb és legkisebb vagyon összetételét vizsgáljuk meg. A 609 vagyon közül mindössze tíz volt 100 000 korona feletti, és 200 000 koronánál csak kettő volt nagyobb. A foglalkozást nézve három kereskedő, két magánzó, két pap, egy intézménytulajdonosné, egy építőmester és egy ismeretlen (elmebeteg) szerepelt közöttük. A tíz vagyon közül hét szinte csak ingóságokból állt, így az ingó-

²⁸³ A faktorelemzés tábláit a függelékben adom közre (IV-V. táblázat).

ingatlan szerinti arány 80-20%. Az egyetlen ingatlanvagyonnal Lähne Frigyesné intézettulajdonosné rendelkezett, akinek Bécsi úti intézete értéke meghaladta a 90 000 koronát.²⁸⁴ A vagyonokban az értékpapírok tették ki a legnagyobb összeget: a tíz vagyon összértékének 58 százalékát. A legkisebb vagyonok kizárólag tárgyakból és mezőgazdasági földterületből álltak. A tulajdonosok között szőlőst, napszámost, iparost, munkást találunk. Az ingó-ingatlan szerinti arány a több ingatlantulajdonos miatt 40-60%.

A vagyon nagyság és a vagyonszerkezet közötti összefüggéseket vizsgálva megfigyelhető, hogy a bruttó vagyon növekedésével az ingatlan részaránya csökken, s ezzel együtt az ingóságé nő: 30 000 korona fölött például 67%.²⁸⁵ Az ingóság alacsony részarányát 30 000 korona alatt (33%) az őstermelőknek a mintán belüli felülreprezentáltsága magyarázza. Az őstermelők vagyonfelhalmozása (szerény lakás- és tárgykultúra) húzza le az egész csoport ingóságának százalékos részesedését. 30 000 korona fölött ez a jelenség viszont teljesen eltűnik, mivel csak egy gazdapolgár vagyona érte el ezt. A minta legvagyonosabb gazdapolgára az Újteleki utcában lakott, hátrahagyott vagyona 31 377 koronát tett ki.²⁸⁶ Érdekes megfigyelni, hogy az ingóság alacsony aránya a határt csökkentve sem változik, 100 korona alatt is például 35% körüli. A Tóth Zoltán által megfigyelték, miszerint az alacsony vagyonúak között az ingóságnak magas a százalékos részesedése, Sopronban tehát nem

²⁸⁴ SVL IV.B.1405. 1908/1891.

²⁸⁵ Ingóság, ingatlan, passzívum esetében a viszonyítási alap, a 100% a bruttó vagyon (aktívum). A többi vagyontételnél a 100 százalékot az ingóság, az ingatlan és a passzívum képezik. A könnyebb megértés miatt egy példa: a gazdapolgárok ingósága a bruttó vagyon 12 százalékát teszi ki. Már az ingóságot véve 100 százaléknak, abból 65% a gazdasági eszközök. Az ingatlan az aktívumból 88 százalékot ért el. A földtulajdon az ingatlan 66 százaléka, a passzívum pedig a bruttó vagyon 55 százaléka. (Ld. a függelék VIII. táblázatát).

²⁸⁶ Vagyona szinte kizárólag ingatlanokból állt. Ingósága 374 korona volt, ebből 334-et gazdasági eszközök tettek ki. Az ingatlanok között fele-fele arányban fordult elő termőföld és háztulajdon. (SVL IV.B.1405. 205/1918.)

mutathatók ki.²⁸⁷ Ez az eredmény a két városi társadalom valóságos különbségeként is értelmezhető, de az is lehet, hogy csupán a hagyatéki leltárak felvételi módjának eltéréséből származik, ugyanis a csekély értékű ingó vagyont Sopronban általában csak akkor vették fel, ha az elhunyt ingatlant is birtokolt.

Az életkor is befolyással lehetett a vagyon nagyságára és összetételére. Az életkor és a vagyonnagyság elemzése alapján megállapítható, hogy az életkor növekedésével egyértelműen vagyonosodás zajlott le a mintában. Az 55 év felettiek átlagos nettó vagyona például a duplája volt az 55 évnél fiatalabban elhunytaknak. Az életkor és a vagyon szerkezete közötti összefüggést azonban hiába kerestük a faktorok között; a korhatárokat változtatva a faktorok lényegében ugyanazok maradtak.

A bruttó vagyont vizsgálva néhány általános következtetést is levonhatunk. Megfigyelhető, hogy a vagyon növekedésével az ingóságban a tárgyak és a gazdasági eszközök aránya egyre csökken, míg a pénztőke egyre nagyobb arányban van jelen. A pénztőkének akkor magas az aránya, ha az aktívum is magas. Különösen az értékpapír aránya növekszik dinamikusán: míg a kisebb vagyonokban alig fordul elő, addig a nagyobbakban az ingóságot szinte teljesen kitölti. Egy másik jellegzetes összefüggés, hogy a vagyon nagysága egyértelműen befolyásolja a ház- és a földtulajdon arányát. A lakóépület értéke egyenesen, a mezőgazdasági földé fordítottan arányos azzal. Kis értékű vagyonnál a termőföld súlya a nagyobb; magasabbnál viszont a háztulajdoné.²⁸⁸ A mezőgazdasági földterület nagy részesedését az alacsony vagyonokban kétféleképpen lehet magyarázni. Egyrészt a kevés vagyonnal rendelkezők, mint például a napszámosok, nem tudtak háztulajdonra szert tenni, másrészt a mintában nagy számban jelenlevő

²⁸⁷ Tóth, 1989/1. 94-95.

²⁸⁸ Az ingatlanon belül a háztulajdon 30 000 korona alatt 37%, a fölött pedig már 79%.

őstermelők vagyonukat inkább földbe (szőlő), mint háztulajdonba fektették.

A passzívum aránya - az aktívumhoz képest - kisebb aktívum esetében magasabb, magasabbnál pedig alacsonyabb volt. Az aktívum növekedésével azonban a passzívum csökkenése a bruttó vagyon körülbelül 25 százaléknál megállt, az alá nem csökkent. A jelzálog egyenesen arányos az ingatlan nagyságával, ahogy csökken a súlya, úgy veszt el a jelzálog is részesedését az adósságállományból. A magánszemélyeknek tartozás súlya is az alacsonyabb vagyonokban nagyobb, a vagyon növekedésével viszont csökken. Összességében azonban a különböző vagyonok esetében az adósság szerkezetében - a nagyságán kívül - nincsenek számottevő különbségek.

4. Foglalkozáskategóriák szerinti elemzés²⁸⁹

A bruttó vagyonhoz viszonyítva az őstermelők körében az ingóság százalékos aránya mintegy 9% volt. A vagyontételek átlagértékeit nézve az őstermelők két csoportja - a szőlősök és a gazdapolgárok - markánsan elválík egymástól, a gazdapolgári megnevezés, mint státusz jelenik meg. A két csoportot a leltárak világosan megkülönböztették, tehát nem mesterségesen és utólag létrehozott kategóriákról van szó. A gazdapolgárok számára a századfordulón a földművelésből származó jövedelem előkelő helyet biztosított a vagyoni rangsorban. A gazdapolgárok az aktívumuk átlagával a vagyoni sorrendben a kereskedők, a magánzók, a tisztviselők és a szolgáltatók után álltak, de ha a tisztviselők csoportját felbontjuk, akkor a kistisztviselőket is megelőzték. A források alapján a napszámosokat is az őstermelők közé lehet sorolni fenntartásokkal, mert vagyonukat vizsgálva kiderült, hogy szinte csak szőlőjük volt. Náluk az ingatlan csak termőföld formában létezett, házzal vagy részházzal alig rendelkeztek. A szőlősöknél és a gazdapolgároknál jóval

²⁸⁹ Az elemzéshez ld. a függelék VIII-IX. és XIV-XVII. táblázatait.

szegényebbek voltak, ami megmutatkozik a bruttó és nettó vagyon átlagában, valamint a nagyobb adósságállományban is.

A gazdapolgárok városi térbeli elhelyezkedését gazdasági tevékenységük és a korábban lezajlott letelepedési struktúra határozta meg. Mivel az őstermelésből éltek meg, nem lakhattak a belvárosban, mert az élő állatot és a gazdasági eszközöket a pajtában és az udvaron kellett elhelyezni. Ingóságaikban a gazdasági eszközök voltak a dominánsak, az esetek 40 százalékában az ingó vagyon csak abból állt. Értékpapír egyáltalán nem fordul elő összeírt hagyatékukban, de betétkönyv és magánszemélyektől való követelés is csak elvétve. A termőföld és ház aránya 70:30 a hátrahagyott vagyonukban. A gazdapolgárok jelentős ingatlan vagyonnal rendelkeztek, azon belül az agrár földterület értéke másfélszerese volt a háztulajdonénak. Az adósságállomány hozzávetőleg a vagyon 55 százalékát érte el. Az adósságállományuk nem tartozott a legmagasabbak közé az 1890-es években, s a következő évtizedben pedig csökkent is.²⁹⁰ A peronoszpóra pusztítása tehát anyagi helyzetükön kevésbé látszik meg. A passzívum legnagyobb tételei az ő körükben a temetési költség, a magánszemélyeknek való és a jelzálogtartozás, az utóbbiak azonban összegben sokkal nagyobbak voltak.

Az őstermelőkhöz hasonlóan a városi munkásság is további rétegekre bontható. A háztartási személyzet (például szobaleány, szolgáló, szakács) vagyonában ingatlan alig jelent meg, hiszen legtöbbször munkaadójuknál laktak. Ide sorolható még a többi bentlakásos munkás is, mint például a nevelőintézeti szolga vagy a vasúti kapus. A különböző mesterek segédei esetében is jellemző volt az ingatlan hiánya. Ezek legtöbbször szerény vagyonnal rendelkeztek, s az is előfordulhatott, hogy a munkaadójuknál laktak. A munkások egy másik csoportja, a vagyonosabb, viszont szinte csak ingatlannal

²⁹⁰ 60 százalékról 51 százalékra csökkent. (Ld. a függelék X. és XII. táblázatait.)

rendelkezett. Náluk az ingóság fordult elő elhanyagolható mértékben. Mivel ebben a kategóriában a vagyonok ingó vagy ingatlan formában léteztek, ezért az átlag kevésbé mutat rá a vagyonszerkezeti sajátosságokra. A munkásokról általánosan elmondható, hogy rendelkeztek betétkönyvvvel, betegségi költségeik viszont alig voltak.

Az altisztek és a szolgaszemélyzet jellemzően birtokoltak ingatlant, melynek értéke elérte a bruttó vagyon 90 százalékát. Az átlagot itt irányadónak lehet tekinteni, mivel ingóságokból álló vagyonok nem jellemezték ezt a foglalkozási csoportot. Kizárólag ingóságokat tartalmazó inventárium csak elvétve bukkan fel a mintában. Értékpapírba egyáltalán nem fektettek, magánszemélyeknek viszont kölcsönöztek, és vettek is fel kölcsönt.

Az iparosoknál az ingóság aránya 40% körüli, mely a vagyonban jelentős ingatlantulajdonlást (ház, műhely) jelent. A háztulajdon részaránya az őstermelőkéhez képest jelentősen növekedett (60%), ezzel túlsúlyba került a termőfölddel szemben, hiszen az ő esetükben a megélhetés nem az agrárszektorból származott. Az iparosoknál és a kereskedőknél jelenik meg a vagyonban az áruraktár tétel, mely mindkét esetben az ingóság körülbelül 30 százalékát teszi ki. Ki kell emelni, hogy az adósságállomány az összes kategória közül az iparosoknál a legnagyobb, eléri a bruttó vagyon 94 százalékát. Ez pedig arra utal, hogy a kereskedők és az iparosok hitel nélkül - amennyiben nem rendelkeztek számottevő saját tőkével - nemigen tudták üzletüket működtetni. A rendkívül magas adósságállomány miatt leginkább az iparosok kerülhettek nehéz anyagi helyzetbe. Az iparosok kategóriája jó példát nyújt arra a jellegzetes különbségre is, hogy a férfiak több hitelt vettek fel, mint a nők. A vizsgált időszakban a férfiak ugyanis közel háromszor annyi adósságot halmoztak fel. Figyelemre méltó, hogy a férfiak átlag nettó vagyona majdnem tízszer kisebb volt, mint a nőké (ld. a 7. táblázatot). Az adósságállomány főleg magánszemélyeknek való tartozásból állt össze, a jelzálogtartozás ritkábban

jelent meg a vagyonokban. Az elemzés kimutatta, hogy az iparosok és feleségeik vagyonszerkezete rendkívül eltérő volt: mindössze két nőnek volt árukészlete,²⁹¹ az értékpapír és a betétkönyv helyett a kölcsönnyújtást preferálták, a vagyonuk pedig több ingatlanból állt. Emiatt az iparosokat és feleségeiket nem célszerű egy kategóriában kezelni, a feleségek vagyonuk alapján külön csoportot alkotnak.

7. táblázat

Iparosok és feleségeik vagyontételeinek százalékos és átlagértékei 1879-1913 ²⁹²				
	Átlag		Százalék	
Tételek	Iparos férfi	Iparos feleség	Iparos férfi	Iparos feleség
Esetszám	37	28	37	28
Aktívum	6714	4647	100%	100%
Ingóság	2567	1410	46%	35%
Tárgy	63	87,5	16%	56%
Áruraktár	1284	93,6	48%	6%
Értékpapír	312	132	12%	2%
Követelés	718	765	12,6%	25,3%
Ingatlan	4146	3236	54%	65%
Passzívum	6423	2300	119%	62%
Tiszta	291	2346	-19%	37%

A kereskedőknél - a magas áru- és értékpapír-birtoklásnak köszönhetően - az egyik legmagasabb a vagyonon belül az ingóság aránya (68%). Ennél a foglalkozásnál a legszélsőségesebbek a vagyon mutatói. A kereskedők között a legkisebb bruttó vagyon pár száz koronát ért, míg a legnagyobb több százezret. A hét

²⁹¹ A vagyonszerkezetet nézve iparos feleségek és özvegyek között nem látszik különbség.

²⁹² Az 1900 előtt felvett leltárakat koronába számoltam át.

legmagasabb bruttó vagyonú leltár közül hármat kereskedőnél írtak össze. A kereskedőknél is, hasonlóan az iparosokhoz, a feleségek vagyonának összetétele teljesen eltért férjüktől. A vagyonok nagyságában itt található a legnagyobb különbség a nemeknél. Az áruraktár egy kivétellel csak a férfiak vagyonában jelent meg, mely jelentős különbséget eredményez a vagyon összetételében. Az ingóságban például a különbség több mint tízszeresére nő (ld. a 8. táblázatot). A nők vagyonában kevesebb az ingóság, éppen az aktívum felét tette ki. Az ingóságban a tárgyak dominánsak: sok leltár csak bútorokból és személyes holmikból állt. Az ingatlan háztulajdonlást jelentett, termőföld csupán jelentéktelen mértékben fordult elő. A férfiaknál az árukészlet és az értékpapír képezi az ingóság nagy részét, bútor elvétve jelent meg, így a kereskedők hagyatékában a tárgy kivételével az összes vagyontétel átlaga magasabb az ingóságon belül, mint a feleségeiben. A passzívum, hasonlóan az iparosokhoz, a férfiaknál volt nagyobb.

8. táblázat

Kereskedők és feleségeik vagyontételeinek százalékos és átlagértékei 1879-1913				
	Átlag		Százalék	
Tételek	Keresk. férfi	Keresk. feleség	Keresk. férfi	Keresk. feleség
Esetszám	20	15	20	15
Aktívum	45117	11887	100%	100%
Ingóság	39990	3639	81,1%	50%
Tárgy	109	802	1,5%	56%
Áruraktár	15839	229	41,8%	6%
Értékpapír	12967	410	23%	10%
Követelés	5876	1087	13,4%	10,4%
Ingatlan	5126	8248	18,8%	49,9%
Passzívum	8005	3369	73,2%	61,8%

Tiszta	37111	8518	26,7%	38,1%
--------	-------	------	-------	-------

A magánzók legtöbbje is a vagyonosak közé sorolható: a leltárakban szereplő első harminc legnagyobb vagyonú személy közül tízenegy itt található. Szegényebb is akadt közöttük: kilenc személy vagyona 1000 korona alatt maradt. A legnagyobb vagyont Triebaumer Andrásné Deák tér 40. szám alatti magánzónőnél írtak össze 193 807 korona értékben.²⁹³ Ennél a csoportnál az ingóság aránya az aktívumon belül mintegy 65% volt. E mögött azonban kétféle vagyonfelhalmozás is meghúzódhatott: a tőkepenzesek egy része szinte kizárólag értékpapírokba, másik része pedig ingatlanba, elsősorban házba fektetett be. E két teljesen eltérő csoport átlaga így nem irányadó, mert erős szóródásos szerkezetet mutat az elemzés. Az összes foglalkozáscsoport közül a magánzónál a legalacsonyabb az eladósodás. Ez érthető is, hiszen a magánzók a vagyonukból éltek, az eladósodás náluk nem lett volna visszafordítható folyamat. A férfi és a női magánzók között nem mutatkozik számottevő különbség a vagyonszerkezetben. Ki kell emelni, hogy a mintában szereplő összes nő (289) betétkönyv-, követelés- és értékpapír-állományának nagyobbik hányadát az özvegy magánzónők birtokolták: a betétkönyvekbe elhelyezett összeg egyharmada, az értékpapírok kétharmada, a követelések fele 9-14 magánzónőé volt.

A szolgáltatók ingóságszerkezete az iparosokéhoz áll a legközelebb. Az áruraktár, a követelés és a tárgyak szerepe nagy az ingó vagyonban. A férfi és a női vagyon közt viszont nincs akkora különbség, mint az iparosok és a kereskedők esetében. Egyrészt a férfiaknál sem volt olyan gyakori az árukészlet, mivel olyan foglalkozást űztek, ahol ez nem volt feltétlenül szükséges (például fényképész, zenész). Másrészt a nők is rendelkeztek árukészlettel, mint például a kocsmárosnő, a kávé és a

²⁹³ A vagyon szinte kizárólag ingóságokból, azon belül értékpapírokból (a bruttó vagyon 94 százaléka) állt. (SVL IV.B.1405. 177/1909.)

temetkezési vállalkozó neje. Mindenesetre a férfiak a nőknél jóval nagyobb adósságállománya a szolgáltatókat is jellemzi.²⁹⁴ Az összes foglalkozáskategória közül a szolgáltatóknál a legmagasabb (86%) a háztulajdon aránya.

Az utolsó foglalkozáskategória a tisztviselőké, mely két markáns csoportra osztható: a kistisztviselőkre, valamint a középső és felső tisztviselőkre. E két csoport között a bruttó vagyon átlagának nagyságában mintegy kétszeres a különbség. A nagy vagyoni különbség ellenére a vagyonszerkezet hasonló. Az ingóság aránya mindkét csoportban 60% feletti, jelentős különbség azonban, hogy az értékpapírok a kistisztviselőknél alig fordultak elő. Tisztviselőknél értékpapír vásárlása egyébként is csak a férfiakra volt jellemző, csak egy tisztviselő felesége vásárolt belőlük. A magasabb vagyon ellenére a középső és felső tisztviselők több adósságot halmoztak fel, mint a kistisztviselők. Összefoglalásképpen elmondható, hogy a jelentős fizetésbeli különbségek - az ingó-ingatlan arány tekintetében - hasonló vagyonszerkezetet tettek lehetővé.

9. táblázat

Tisztviselők vagyontételeinek százalékos és átlagértékei 1879-1913				
	Átlag		Százalék	
Tételek	Kis-tisztv.	Felső tisztv.	Kis-tisztv.	Felső tisztv.
Esetszám	19	33	19	33
Aktívum	6196	12863	100%	100%
Ingóság	4096	7705	63%	68,2%
Tárgy	301	437	33,5%	30%
Értékpapír	752	5057	18,4%	39%
Ingatlan	2100	5157	37%	31,8%
Passzívum	2840	7836	58%	89%
Tiszta	3355	5026	42%	11%

²⁹⁴ A férfiaknál 142%, a nőknél pedig 52% volt.

Elemzéseink azt mutatják, hogy a faktorelemzés során kapott vagyonfelhalmozási típusokat lehetséges foglalkozási csoportokra jellemző vagyonszerkezetként azonosítani. Az agrár-vagyonfelhalmozásra jellemző vagyonösszetétel (termőföld, gazdasági eszközök, bor) az őstermelők, a munkások és az altisztek között fordult elő, de két magánzónál is felbukkant. A tárgyi vagyonfelhalmozás a legkevésbé foglalkozásspecifikus faktor. Ebben az alacsony esetszámú csoportban a napszámosokat és a munkásokat kivéve minden foglalkozás reprezentáltatta magát. A hosszú távú vagyonfelhalmozás (háztulajdon) között szintén a társadalom minden rétege előfordult. Kisebb számban szerepeltek az agrárbefektetők is, elsősorban mégis a magánzók, a tisztviselők, a kereskedő- és az iparos feleségek voltak köztük, de azok sem tömegesen. A rövid távú vagyonfelhalmozás (üzleti áruraktár, magánszemélyeknek való hitelnyújtás) az iparosokat, kereskedőket és szolgáltatókat jellemezte az áruraktár miatt. A középtávú vagyonfelhalmozás pedig elsősorban az értékpapírok jelenléte miatt a magánzókra, a kereskedőkre és a tisztviselőkre volt jellemző, de elenyésző számban munkások, iparosok és szolgáltatók is hasonló vagyonszerkezettel rendelkeztek.

5. A férfi és női vagyon közti különbségek

A férfi és a női vagyon közötti legalapvetőbb különbségnek az bizonyult, hogy a női vagyon lényegesen kisebb volt. A férfiak vagyontételeinek átlagértékei magasabbnak mutatkoztak: ezeken belül csak két tétel (tárgyak és betétkönyv) női átlagértéke haladta meg a férfiakét, s néhány további tétel közel hasonló átlagot mutatott.²⁹⁵ A közeli és a magasabb átlagérték mutatja a vagyonok közötti szerkezetbeli különbségeket. Ezek alapján a tárgyak (ez alatt főleg a hozományt képező bútort, ékszert és ruhaneműt kell érteni) a nők

²⁹⁵ Ld. a függelék VI-VII. táblázatait.

vagyonában kiemelt szerepet játszottak, hiszen átlagban az ingóság közel 50 százalékát tették ki. A nők a férfiakkal megegyező összeget tartottak betétkönyvekben, és ők birtokolták a magánszemélyeknek nyújtott kölcsönök 25 százalékát, az értékpapírok 40 százalékát. A nőkre általában mégsem volt jellemző az előzőek megjelenése a vagyonukban, mert kevés kivétellel csak a magánzónóknél fordultak elő. Míg értékpapírok kizárólag gyáros-, kereskedő-, tisztviselő- és iparosfeleségeknél, valamint özvegyeknél, addig betétkönyvek és követelések az alacsonyabb társadalmi helyzetű nőknél is szerepeltek a hátrahagyott vagyonban.

A nők iparral és kereskedelemmel nemigen foglalkoztak, így áruraktárak értéke elhanyagolhatónak tekinthető; ilyen csak hét elhunyt nőnél fordult elő (két iparos, egy kereskedő, négy szolgáltató). Az áruraktár és a készpénz hiányát a faktoranalízis is kimutatta: míg a férfiaknál az egész adatbázisra felállított öt faktor közül mindegyik azonosítható, addig a nőknél az előbbiek hiánya miatt csak négy. Ezért a rövid távú vagyonfelhalmozás csak a férfiakat jellemezte. A nőket családi állapot szerint tovább bontva lényeges különbségek mutathatók ki a vagyon nagyságát tekintve.²⁹⁶ Az özvegyek közel négyszer nagyobb vagyonnal rendelkeztek, mint a hajadonok és a férjezettek.

A férfiaknak nem csak bruttó vagyonuk, de adósságuk is nagyobb: náluk a passzívum az aktívum 80 százaléka, a nőknél 54 százaléka volt. A különbség az adatbázis szűkítése esetén még nyilvánvalóbbá válik. Ha csak az 1900 és 1913 közti leltárakat elemezzük, akkor a férfiak adóssága megugrik közel 100 százalékra, míg a nőké kevésbé változik. Az átlagértékek azt mutatják, hogy noha a női bruttó vagyon kisebb volt, a lényegesen kevesebb megterhelés miatt a nettó érték mégis magasabb lett, mint a férfiaké. A leltárak elemzése azt mutatja, hogy a különbség abból eredt, hogy a családokban az volt a

²⁹⁶ A mintában előforduló 289 nő közül hajadon 37, férjezett 181, özvegy 64, elvált egy, ismeretlen családi állapotú pedig hat volt.

természetes, hogy az adóssággal a férfiak vagyonát terhelték meg, illetve a nők, ha egyedül maradtak, akkor az üzlettől visszavonultak. A férfiak minden adósságtétele magasabb volt, mint a nőké, de azok átlagértéke mégis közel álltak egymáshoz, kivéve a magánszemélyeknek való tartozást. E tétel kiugró eltérése okozza tehát a két passzívum közötti nagyságbeli eltérést.

10. táblázat

A soproni férfiak és nők vagyonának nagysága koronában 1879-1913				
Nem	Eset- szám	Minimum	Maximum	Bruttó vagyon átlaga
Férfiak	320	55	387117	11434
Nők	289	25	193807	7728

6. A vagyonszerkezet változásai a 19. században

A 19. század közepén és a századfordulón készült leltárakból kiolvasható vagyonszerkezeti jellegzetességek összehasonlítása csak korlátozott területen lehetséges: a foglalkozások eltérő kategorizálása miatt csupán három foglalkozási csoportban vizsgálhatom. Az összehasonlítható vagyontételek száma is kevés: például a részvénytársaságok a 19. század második felében terjedtek el, így a részvényekbe fektető magatartás is csak ekkor alakult ki. Az összehasonlítás így a készpénz, a tárgy, a követelés, az ingatlan és az adósság alapján készíthető el.

11. táblázat

Az 1841-1848 közötti soproni leltárak százalékos értékei			
Tételek	Óstermelők	Iparosok	Tisztviselők
Esetszám	52	71	23
Tárgy	8,5%	12,1%	6,8%

Követelés	15,6%	33,4%	40,6%
Ingatlan	73,1%	50,9%	49,5%
Passzívum	46,4%	59,6%	88,6%

Az adatok alapján kitűnik, hogy a készpénz a századfordulóra eltűnt a hátrahagyott vagyonokból. Míg a készpénz 1841-1848 között az összes leltár 7,52 százalékát tette ki,²⁹⁷ addig ez a vizsgált időszakunkban csak egyet. Ez lehet az elszegényedés vagy talán annak is a következménye, hogy készpénzt már kevesen tartottak otthon. A vagyon összetétele sem módosult jelentősen, sőt a hagyományosnak mondható befektetési forma, az ingatlantulajdonlás erősödött. Az ingatlan aránya a vagyonon belül az őstermelők és iparosok esetében növekedett, a tisztviselőknél pedig visszaszorult. A követelés minden foglalkozási csoportban jelentősen csökkent: míg a pénzkihelyezésnek ennek a formáját a múlt század elején általánosan használták, addig a századvégen az állampapírok, részvények, záloglevelek és sorsjegyek kínálata egyre bővült. Az utóbbiak a századfordulóra dominánssá váltak ingóságok közül (ld. a következő fejezetet).

A város lakosai adósságának vizsgálata azt mutatja, hogy a város gazdasági helyzete lényegében nem változott a 19. század második felében: az adósságállomány aránya lényegében ugyanannyi maradt. Az őstermelőknél az eladósodás mértéke hajszálpontosan megegyezett, az iparosok adósságának növekedése pedig kiegyenlíti a tisztviselők csökkenését. Az adatok alapján leszűrhető, hogy míg az iparosok rosszabb, addig a tisztviselők jobb anyagi körülmények közé kerültek.

Az eladósodási folyamat saját adatbázisom szűk időmetszetén keresztül is érzékelhető.²⁹⁸ Az 1879 és 1910 közötti leltárakat szétválasztva 1900 előttiekre (297 leltár) és utániakra (312 leltár) megfigyelhető, hogy az

²⁹⁷ Bácskai, 1993. 52.

²⁹⁸ Ld. a függelék X-XIII. táblázatait.

adósságállomány körülbelül 25 százalékkal növekedett.²⁹⁹ A foglalkozásokat nézve megfigyelhető, hogy az őstermelőket kivéve minden foglalkozáscsoportnak emelkedett az adóssága.³⁰⁰

12. táblázat

Az 1900-1909 közötti soproni leltárak százalékos értékei ³⁰¹			
Tételek	Őstermelők	Iparosok	Tisztviselők
Esetszám	132	39	38
Tárgy	6,1%	14,9%	4,7%
Követelés	1,1%	16,3%	16,2%
Ingatlan	91,7%	62%	31%
Passzívum	46,7%	76%	62%

7. Vagyonszerkezet és társadalmi rétegződés

A fenti elemzés alapján kitűnik, hogy a vagyon szerkezetét a foglalkozásból eredő tényezők, a nem és az öröklött vagyon határozta meg.³⁰² Az őstermelők, a városi munkásság és a tisztviselők esetében további rétegeket lehetett elkülöníteni. A foglalkozási bontás eltérő nagyságú (például szőlősök, kistisztviselők) és összetételű (például szolgálók) vagyonokat eredményezett. A kereskedőknél és az iparosoknál a nemek szerint a vagyon összetétele számottevően különbözött (például az

²⁹⁹ Az összes elhunyt adóssága a bruttó vagyon 56 százalékaról 80 százalékára emelkedett.

³⁰⁰ Ez a szolgáltatóknál a legszembetűnőbb: 59 százalékról 122 százalékra emelkedett az adósságállományuk (kereskedőknél 47 százalékról 92 százalékra, tisztviselőknél 30 százalékról 99 százalékra, iparosoknál 80 százalékról 112 százalékra, magánzóknál pedig 27 százalékról 39 százalékra).

³⁰¹ A táblázatban feltüntetett értékek eltérnek a függelék XII-XIII. táblázat számadataival. Ennek az az oka, hogy a százalékos arányok különböző számítási módszerek alapján készültek, mert az összehasonlítás miatt a korábbi vizsgálat (Bácskai Vera) módszereihez kellett alkalmazkodnom.

³⁰² Az életkor és a vagyon nagysága között összefüggést találtunk, de az előbbi a vagyon szerkezetét nem befolyásolta.

árukészlet tekintetében). Magánzók esetében pedig a öröklött, kézhez kapott vagyon továbbvívése lehetett az oka az eltérő vagyonfelhalmozási szokásoknak. A tisztviselők között viszont a jelentős fizetésbeli különbségek ellenére is hasonló volt a hagyatékban összeírt vagyon szerkezete.

Az egyes foglalkozások vagyonszerkezeti sajátosságainak sikeres leírása ellenére a társadalmi rétegek vagyonszerkezetének ingó-ingatlan arány szerinti meghatározása nem vezetett egyértelmű eredményre. A foglalkozási csoportok átlagértékei ugyanis a magas szóródás miatt már a csoportok jellemzésére sem voltak alkalmasak. Az átlagértékek mindenesetre megmutatták, **hogyan** mely foglalkozások esetében fordult elő a vagyonban többször ingóság vagy ingatlan. Míg az őstermelőknél, munkásoknál, altisztjeinél az ingatlanvagyonok domináltak, addig a polgárságnál az ingóságokból álló vagyonok voltak többségben.

A vagyonszerkezet alapján a különböző polgári rétegek elkülönítése sem végezhető el. Magánzók, kereskedők, iparosok, szolgáltatók ugyanis a kis- és középpolgárságot egyaránt reprezentálják. A kis- és középpolgárság között vagyonhatár húzásával (8000-10 000 korona alatt és felett) próbáltam különbséget tenni. Különböző vagyonhatárok felállításával azonban a kispolgárokat nem lehet leválasztani a középpolgárságról: az ingó-ingatlan szerinti arány lényegében ugyanaz marad, ha az egyes foglalkozásokat a vagyon nagysága alapján kettéosztjuk. Ez tapasztaljuk a tisztviselők kispolgári és középrétegbeli csoportjánál is.

A társadalmi rétegződést a faktorelemzés által felállított vagyonfelhalmozási típusok alapján is érdemes vizsgálni. Az agrár-vagyonfelhalmozás elsősorban az őstermelőkkel azonosítható, és elvethető mint a polgárságra jellemző felhalmozás. A többi négy viszont egyaránt észrevehető volt a kis- és középpolgárságnál is. A tárgyi, a közép- és a hosszú távú felhalmozás között a városi társadalom minden rétege előfordult. A rövid távú

vagyonfelhalmozás mind a szegényebb, mind a gazdagabb iparosokat, kereskedőket és szolgáltatókat jellemzi, ám az áruraktár miatt a városi társadalom többi rétegére nem volt jellemző. A nemek szerinti vizsgálat kimutatta, hogy az előző felhalmozás a nőknél szintén nem volt felfedezhető. Ezért a polgárság férfi tagjainál négy, a nőknél pedig háromféle felhalmozás azonosítható.

Összefoglalásképpen elmondható, **hogy** a társadalmi rétegek vagyoni sajátosságai a vagyon közelebbi szemügyre vétele során tárulhatnak fel. A tárgyak és az értékpapírok fajtáinak megismerése, a temetkezésre fordított összeg alapos elemzése differenciálhatja a városi társadalom különböző rétegeiről itt megrajzolt képet.

VII. A soproni polgárság vagyonfelhalmozása: betétkönyv, követelés és értékpapír

A városi társadalom rétegeinek meghatározásában a vagyonfelhalmozás egyes részleteinek feltárása segít. A leltárak eddigi vizsgálata alapján ugyanis feltételezhető, hogy a különböző értékpapírok birtoklása csak bizonyos társadalmi csoportokra volt jellemző.³⁰³ A századfordulón már a befektetések különböző variációi léteztek, lényegében a mai kínálattal azonos lehetőségek közül választhattak az érdeklődők. Az ingatlanvásárlás mellett a kötvények, a részvények és a betétkönyvek számtalan fajtája állt az érdeklődők rendelkezésére. Ezek mellett a magánszemélyek által egymásnak nyújtott kölcsön adóslevéllel vagy anélkül is gyakori pénzkihelyezési forma volt. Az első részvények jegyzésére Magyarországon a reformkorban nyílt lehetőség,³⁰⁴ s Pesten az értéktőzsde 1864-ben nyílt meg a Llyod palotában.³⁰⁵ A leltárakban előforduló értékpapírok besorolását a korabeli osztályozás alapján végeztem el. Ezt a tőzsdei kiadványokban, ismertetőkben lehet megtalálni.³⁰⁶ A különböző jegyzékeken feltüntetett részvényesek nevein kívül az értékpapírok birtokosairól, vásárlóiról eddig nem rendelkezünk információval.³⁰⁷ Az értékpapírok vizsgálatát a leltárt készítő pontatlan munkája, egyes értékpapírok összekeverése - például részvényt a részjeggyel - nehezíti.

³⁰³ A nemek szerinti differenciálódásról az előző fejezetben volt szó.

³⁰⁴ Kővér, 1989. 118.

³⁰⁵ Félegyházy, 1896. 14.

³⁰⁶ Félegyházy, 1896.; Scherz, 1913.

³⁰⁷ Például a részvénytársaságok alapítói és a közgyűlésen résztvevők névjegyzékei, melyek elsősorban a nagyrészvényesekről tájékoztatnak. (Kővér, 1989. 118-123.)

1. Betétek³⁰⁸

A pénzkihelyezés egyik formája a betét volt, melynek három típusa létezett a századvégen. A takarékbetétek lényege, hogy az elhelyezett összeg után a pénzüintézet fix kamatot adott. A másik két betéti típusra, a folyó- és csekkszámlebetétre a leltárakban nem található utalás,³⁰⁹ de nem kizárható, hogy az összeírók pontatlansága miatt egy-két folyó- és csekkszámlebetétet takarékbetétként azonosítottak. A századfordulón a betétkönyv nem a legtöbb kamatot hozó pénzkihelyezési forma volt, bizonyos kötvények, részvények hozama meghaladta a betétek után járó kamatokat. A pénzüintézetek által fizetett kamatok változók voltak. Néhány magasabb kamatot is fizetett, mint például a Soproni Építő és Földhitelbank.³¹⁰ Mindazonáltal a magasabb kamat nem mindig jelentett egyben biztonságot is, mivel az ezeket ajánló bankok, takarékpénztárak kockázatos pénzügyletekbe bocsátkoztak a nagyobb profit elérése céljából. A bizonytalan ügyletek miatt egyes bankok tönkrementek, így járt a fent említett soproni bank is 1901-ben, és a betétesek pénzüket elvesztették. Betétkönyvet már alacsony összeggel is lehetett nyitni, míg egyes részvények és kötvények névértéke akár több ezer koronát is kitett.

Sopronban a napszámosokat kivéve a társadalom minden rétegéből kerültek ki betétkönyv-tulajdonosok. Mégis, mindössze 54 embernél fordult elő a 609-ből. Az elhelyezett összeg általában nem volt túlságosan magas, melyet jól mutat az az adat, hogy a betétkönyvek állománya az értékpapírok értékének körülbelül 17 százalékát tette ki. A legnagyobb betét meghaladta a 30 000 koronát,³¹¹ a legkisebb pedig mindössze négy krajcár

³⁰⁸ A leltárakban előforduló betétkönyveket és értékpapírokat a függelék XVIII. táblázatában adom közre.

³⁰⁹ A folyó- és csekkszámlebetétek a 19. század utolsó évtizedeiben terjedtek el. (Gál, 1997. 51.)

³¹⁰ Hárs, 1961. 324.

³¹¹ SVL IV.B. Kár Károly szentszéki ülnök hagyatéki leltára. 44/1918.

volt.³¹² Az egy főre jutó betéti állomány Sopron 1909-ben 516 korona volt, ami a minta egy főre jutó betéti átlagával teljesen megegyezik. Sopron ezzel az átlaggal egyáltalán nem tűnt ki: a Gál Zoltán által felsorolt 48 regionális-innovációs centrum közül Sopron csak öt várost előzött meg.³¹³

A legnagyobb betétesek a magánzók, a kereskedők és a papok voltak, a legkisebbek pedig a munkások, a szolgáltatók és az altisztek. Az őstermelők egy-két esettől eltekintve mind a betétkönyvektől, mind az értékpapíroktól tartózkodtak. A városi munkásság viszonylag szívesen tartotta pénzét betétkönyvben: 11 esetben volt az elhunyt birtokában. A gyakoriság azonban nem párosult jelentős betétösszeggel. A városi munkások mellett a magánzók használtak még viszonylag sok betétkönyvet: 13 személynél fordult elő összesen 24 betétkönyv, és a betétek állományának több mint egyharmadát tulajdonolták. A többi foglalkozást nézve például három altisztnek, öt tisztviselőnek és öt kereskedőnek volt betétkönyve.

Végül azt is érdemes vizsgálni, hogy a soproniak hol tartották a pénzüket. A betétesek 95 százaléka a városban helyezte el megtakarításait.³¹⁴ A betétek több mint 70 százalékan két pénzintézet, a Soproni Takarékpénztár (33%) és a Soproni Takarékszövetkezet (38%) osztozott. Egy ember Budapesten (Budapesti Magyar Királyi Postatakarékpénztár), illetve néhányan a volt Sopron megyei takarékpénztáraknál és egyleteknél (Kismartoni (Eisenstadt) Takarékpénztár, Répcekehelyi (Mattersdorf) Takarékpénztár, Balfi Takarékszövetkezet és Kölcsház) nyitottak betétkönyveket.

³¹² SVL IV.B. Ringhofer Mátyás kefekötősegéd hagyatéki leltára. 3162/1904.

³¹³ Gál, 1997. 61-62.

³¹⁴ Sopronban 1911-ben a következő pénzintézetek működtek: Osztrák-Magyar Bank soproni fiókja, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank soproni fiókja, Soproni Takarékpénztár, Soproni Takarékszövetkezet és Kölcsház, Soproni Népbank, Első Soproni Korona Takarékszövetkezet és Önkéntessegélyező Egylet, Soproni Ipari Hitelszövetkezet, Sopron és Vidéke Gazdasági Hitelszövetkezet, Soproni Ipari és Kereskedelmi Segélyszövetkezet. (Naptár, 1911. 73-74.)

2. Követelések

A soproniak különböző jogcímek alapján követeltek pénzt egymástól. A magánszemélyeknek nyújtott pénzkölcsön visszakövetelése mellett többek között üzleti, hozomány, örökösödési, munkadíj, házbér, vételárhátralék és váltókövetelés létezett. Ezek között a magánszemélyeknek nyújtott hitel tűnt fel a leggyakrabban. A város lakóin kívül a Soproni Evangélikus Gyülekezet is felvett hitelt magánszemélytől építkezésre. Annak ellenére, hogy a különféle követelések a leggyakrabban előforduló tételek voltak az ingóságon belül, csak az ingó vagyon 18 százalékát tették ki. Ez azt jelenti, hogy a gyakoriság nem párosult jelentős értékkel, hiszen például az értékpapírok az ingóság 53 százalékát foglalták le.

A kölcsönt felvevők köre földrajzilag rendkívül szétszórt volt. A legtöbben a városból és Sopron megyéből kerültek ki (többek között Ágfalva, Balatonfüred, Balf, Bogyoszló, Cinfalva (Siegendorf), Csepreg, Fertőboz, Fertőfehéregyháza (Donnerskirchen), Fertőmeggyes (Mörbisch), Fertőszentmiklós, Füle (Nikitsch), Kisbarom (Kleinwarasdorf), Kismarton (Eisenstadt), Kópháza, Nagyhóflány (Gross-höflein), Nagylózs, Pereszteg, Sopronkeresztúr (Deutschkreutz), Újkér, Zsira). Mindazonáltal Bécs, Graz, Budapest és az ország más városaiból (például Győr, Kapuvár, Kőszeg, Makó, Munkács, Pápa, Szeged, Szombathely) is tartoztak a soproniaknak, sőt egy Amerikába távozott hazánkfia **neve** is az adósok között olvasható. Az adósok társadalmi összetételét vizsgálva kiderül, hogy a korabeli társadalom minden csoportja képviseltetve van köztük. A legismertebb név herceg Esterházy Pálé, aki volt magántitkárának tartozott. Az országos és a helyi társadalom által ismert neveken kívül teljesen ismeretlenekkel is találkozunk. Foglalkozásra nézve bérkocsis, főtanító, kocsmáros, ruhatisztító, szíjgyártó és ügyvéd is szerepelt köztük. Sok esetben a kölcsönnyújtást peres úton kellett

behajtani, amit az adósok ingatlanára bejegyzett jelzálogok mutatnak.

A kölcsönfelvevők után beszéljünk a kölcsönadókról. A kölcsönadás nem meglepő módon minden foglalkozási kategóriára, a napszámosoktól a tisztviselőkig jellemző volt. A legnagyobb értékű követeléseket a magánzók és a kereskedők birtokolták: a követelések összértékének felével rendelkeztek. A kereskedők és az iparosok "követelésportfoliója" a kereskedelemmel és az iparral volt kapcsolatos, így üzletfeleik és vásárlóik tartoztak nekik. A magánzók és a tisztviselők ugyanakkor magánszemélyeknek nyújtottak kölcsönöket. A legnagyobb követelés üzleti volt 106 506 korona értékben,³¹⁵ amely azonban kirívó értéket képviselt, ugyanis 20 000 korona feletti is összesen csak négy fordult elő. A kisebb követelések üzlettulajdonosok (például fűszerkereskedő, vegyeskereskedő, kovács és csizmadia) és ügynökök vagyonában jelentek meg, így ezek feltehetőleg a mindennapi élethez szükséges vásárlások lehettek, tehát tulajdonképpen a vevőknek nyújtott vásárlási hitelekéről van szó.

3. Értékpapírok

Az értékpapíroknak sokféle formája létezett már a századvégen. A kötvények³¹⁶ közé tartoztak a különféle államadóssági papírok, amelyek közül a pesti tőzsdén a magyar, az osztrák és más államok papírjai forogtak. A soproni polgárok a kötvények szinte minden fajtáját birtokolták. Ezek közül is a legnépszerűbbek közé tartoztak a magyar földtehermentesítési, a magyar (arany, papír, korona) és osztrák (papír, korona) járadékkötvények. Osztrák államadóssági papírok között felbukkant még az egyesült államadósság ezüstben és papírban. Az idegen állampapírok közül szerb és bolgár

³¹⁵ SVL IV. B. Hauer Antal fűszer- és lisztkereskedő hagyatéki leltára. 3268/1911.

³¹⁶ A kötvények közé soroltam a különféle nyereménykölcsönöket és nyereménykötvényeket is.

papírok is feltűntek a vagyonokban. Egyes államkötvényeket konkrét célra bocsátottak ki, mint például vasútépítésre, folyószabályozásra, vagy éppen regalekártalanításra.

A záloglevelek kamatozó törlesztéses kötvények voltak, melyeket ingatlanra bekebelezett kölcsön alapján bocsátottak ki.³¹⁷ Annak ellenére, hogy a záloglevelek is a kötvények közé tartoztak, a korabeli besorolás külön kezelte azokat. A legnagyobb névértékű kötvények a záloglevelek voltak, melyek akár 50 000 koronát is kitettek.³¹⁸ A magasabb névértékű papírok között szerepeltek az államadósságiak, melyek 10 000 forintot is elértek (például magyar és osztrák koronajáradék, magyar földtehermentesítési kötvény, egyes záloglevelek). Léteztek alacsonyabb, például 100 koronás névértékű papírok is. Kötvényeket kizárólag magánzók, kereskedők, és tisztviselők vásároltak. Egy-két esetet kivéve a kereskedők és a magánzók vagyonosabbjai, és a középső és felső tisztviselők találhatók a vásárlók között. A legnagyobb kötvénytulajdonosok a magánzók voltak, akik a kötvényvagyon 45 százalékaival rendelkeztek. A kereskedők és a tisztviselők hasonló összegben fektettek be (17%).

A részvények az állampapírokkal szemben ritkábban fordultak elő. Feltűnően csekély a részvételük az elhunytak vagyonában: míg az összes pénzkihelyezés (betétkönyv, követelés, értékpapír) 10 százalékat sem érték el, addig a kötvények meghaladták a 40 százalékot is. A tőzsdei szakkönyvek a részvényeket a következőképpen kategorizálták: bankok, takarékpénztárak, biztosítóintézetek, gőzmalmok, bánya- és téglagyárak, vasművek és gépgyárak, könyvnyomdák, sör- és szeszgyárak,³¹⁹ közlekedési és különféle vállalatok.³²⁰

³¹⁷ Révai, 1929. 358.

³¹⁸ A magas névértékre csak a leltárak alapján következtettek. Ez azonban talán az összeíró hanyagságára is visszavezethető, mivel a papírokat összevonhatta, nem véve fel azokat a leltárba tételesen, egyenként. Így esetleg több papír névértékét egy papírénak tüntette fel.

³¹⁹ "Sör- és szeszgyárak" kategória a századfordulón már eltűnt. (Scherz, 1913. 68-140.)

³²⁰ Pélegyházy, 1896. 35.

Sopronban szinte kizárólag magyar részvények fordultak elő, a takarékpénztári és a banki részvények voltak a legnépszerűbbek. A Soproni Takarékpénztár részvénye érte el a legmagasabb árfolyamot (100 forint névérték, 1500 forint árfolyam). A soproniak más takarékpénztári és banki részvényt, mint például a csáktornyai, a csepregi és répcevidéki, a győri, a kismartoni (Eisenstadt), a kőszegi, a nagykanizsai is vásároltak. Bécsi és Pesti bankházak részvényeit is birtokolták, mint például a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és bécsi Länder bankház részvényeit.

A nem takarékpénztári és banki részvények között szinte kizárólag lokális, soproni részvények domináltak. A Soproni Légszeszvilágítási Részvénytársaság 200 forintos részvényének árfolyama 1898-ban már névértékének háromszorosát érte, pedig a társaság korábban már 190 forintot visszatérített a jegyzési árból.³²¹ Sopronban az iparfejlesztés hiánya miatt a helyi részvénytársaságok száma kevés volt. A Soproni Serfózde és Malátagyár, a Soproni Úszoda Rt., a Soproni Vízvezeték Rt. és a Villavendéglő Rt. részvényei fordultak elő az inventáriumokban. Soproni részvényeken kívül vasúti részvény is, mint például a Morva-Sziléziai Központi Vasút részvénye, feltűnt egy esetben. A részvényesek köre egy kicsivel tágabb volt, mint a kötvénytulajdonosoké. Egy iparos és két szolgáltató is részvényesnek mondhatta magát, de alapvetően a társadalmi összetétel változatlan maradt. A magánzók voltak a legnagyobb részvényesek: a részvények összértékének több mint egyharmadát birtokolták.

Az alsóbb rétegek kizárólag a részjegyek és a sorsjegyek által váltak értékpapírok birtokosaivá. Mindazonáltal ez nem jelentett tömeges vásárlást, csupán néhány emberre volt jellemző. A részjegyek például pénzüntézetekben, üzletrészekben, szövetkezetekben jelentettek résztulajdonlást. A közép- és kispolgárság mellett a gazdapolgárok, a szőlősök, a kistisztviselők,

³²¹ Baumann, 1981. 20-22.

az iparosok, és a munkások is vásároltak ezekből. A soproniak például a Soproni Takarékos és Kölcsönegylet, a Soproni Népbank és a Soproni Ipari és Kereskedelmi Segélyszövetkezet részjegyeit vásárolták.

A sorsjegyek különös fajtái voltak az értékpapíroknak, melyek a tőzsdén is bevezetésre kerültek, így névértékük és tőzsdei árfolyamuk volt. A sorsjegyeket a kis egzisztenciájúak is meg tudták vásárolni, hiszen 5-10 forintért már kaphatók voltak. Ennél fogva a vásárlók köre is szélesebb volt, mint az állampapíroké vagy a részvényeké. Néhány munkás, iparos is tulajdonossá vált, de hasonlóan a részjegyekhez szintén nem mondható szignifikáns jelenségnek körükben a sorsjegy-vásárlás. A sorsjegyek fajtáit illetően is megfigyelhető bizonyos differenciálódás. A munkások, az alacsonyabb jövedelműek a kisebb névértékűeket, mint például a jószív (két forint), a bazilika (öt forint), a különféle vöröskeresztes (osztrák (20 korona), magyar (10 korona), olasz (25 li.)) vásárolták. A vagyonosabbak például a Pálffy (40 forint) és a Buda városi (40 forint) jegyeket is meg tudták venni.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a vagyon közelebbi szemügyre vétele során a társadalmi rétegződés további elemei tárulnak fel. Jelen fejezet rámutatott, hogy mely társadalmi csoportok hogyan fektették be pénzüket, például milyen értékpapírokat vásároltak. Betétkönyv, követelés, sorsjegy, részjegy birtoklása a társadalom minden rétegére jellemző volt. Az állampapírok, kötvények, részvények és záloglevelek birtoklása a középpolgárságot viszont leválasztotta az alsóbb társadalmi csoportokról, még a kispolgárságról is.

13. táblázat

Foglalkozási csoportok százalékos részesedése a pénztőkéből						
	Betétkönyv		Követelés		Értékpapír	
Foglalkozás	Eset-szám	Száza-lék	Eset-szám	Száza-lék	Eset-szám	Száza-lék
Napszámos	0	0%	1	0,01%	0	0%
Szólós	2	0,06%	6	0,06%	1	0%
Gazdapolgár	3	1,6%	10	2,8%	2	0,003%
V. munkás	11	0,01%	7	4,6%	5	0,01%
Altiszt	3	1,5%	1	0,01%	0	0%
Iparos	5	4%	19	7,7%	10	0,06%
Szolgáltató	1	0,08%	6	8,1%	4	1%
Magánzó	13	38%	21	24,5%	24	40%
Kereskedő	5	24%	13	24,4%	14	14,5%
Tisztviselő	5	3,6%	15	16,2%	23	10%
Ezen belül						
Kistiszt.	3	3,3%	7	7,25%	5	0,07%
Közép és felső tiszt.	2	0,03%	8	8,95%	18	9,03%
Egyéb ³²²	6	22,2%	7	11,6%	12	33,7% ³²³
Összesen	54	100%	106	100%	95	100%

³²² Az egyéb kategóriába a foglalkozási csoportokba nem soroltak kerültek, többek között a gyárosok és a papok is.

³²³ Az értékpapírok 22 százalékát a papok birtokolták.

VIII. A soproni polgári lakáskultúra a századfordulón

1. A polgári lakáskultúra vitatott kérdései

A következő két fejezet a foglalkozás, a vagyonmegoszlás és a kulturális jellemzők összefüggéseit tárgyalja. Az utóbbi esetében az inventáriumok a lakáskultúra és a temetkezés vizsgálatát teszik lehetővé. A lakáskultúra elemzését három kérdést vizsgálva végzem el. Először a lakásnagyság és a vagyon összefüggéseit tárom fel. Ennek a feltárására a leltárak alapján csak néhány esetben nyílt lehetőség. A korabeli lakásnagyságok megállapítására inkább a tervrajzok használhatók. Egy soproni városrész házépítési tervrajzainak vizsgálatával a középpolgárság lakáskörülményei vehetők górcső alá. A századfordulós illemkönyvek szerint a háromszobás lakás és a cselédtartás a középosztályhoz elengedhetetlenül hozzátartozott.³²⁴ Hanák Péter szerint a háromszobás lakás, mint a középosztályi életmód "attribútuma" a közép-európai városokra mindenütt jellemző volt.³²⁵ A három szoba mellett a cselédszoba is a középpolgári lakás ismérvének számított. Mindazonáltal, ahogy Kövér György leírta, Budapesten a lakásokból a cselédszoba gyakorta hiányzott.³²⁶ A tervrajzok elemzése megmutatja, hogy a háromszobás lakás, melyben cselédszoba is volt, jellemző-e a soproni középpolgárság lakáskörülményeinek leírására.

Hanák Péter szerint, aki kezdeményezője volt a magyarországi, főleg a fővárosi lakáskultúra-kutatásoknak az 1980-as évek elején, a lakások használatát a reprezentáció szabta meg. A lakáson belül a köz- és magántér elvált: míg a hálósobák az intim szféra helyiségeivé váltak, addig a szalon, az ebédlő és az úriszoba a társasági élet színterei voltak. Míg a szobák közül a szakrális háló és az ünnepélyes szalon szigorúan egyfunkciós helyiségek voltak, addig az ebédlőről és a

³²⁴ Faylné, 1908. 18.

³²⁵ Hanák, 1988/1. 40.

³²⁶ Gyáni-Kövé, 1998. 122.

gyerekszobáról ezt kevésbé lehet elmondani.³²⁷ Hozzá kell tenni, hogy Hanák véleményét elsősorban a lakberendezési tanácsadó könyvek által sugallt polgári ideál alapján alakította ki. Tóth Zoltán leltárak tanulmányozása alapján viszont azt állítja, hogy "szabályszerű a berendezésben tükröződő használat szabálytalansága". A középosztálybeli lakásokat az "anarchia" jellemezte, mely abban nyilvánult meg, hogy a lakás összes helyiségében felbukkantak oda nem illő bútorok, személyes tárgyak. A lakáshasználat a polgári ideálhoz képest egyfajta "funkcionális torlódást" tükrözött.³²⁸

A lakásleltárak egyedülálló forrásnak bizonyulnak a lakások berendezésének elemzésére. A tárgyi kultúra vizsgálata szempontjából a hagyatéki leltárak két részre oszthatóak: a szobánkénti leírást és az "ömlesztett" lakásleltárt tartalmazókra. Az utóbbiak esetében elsődleges cél meghatározni a módszert, ahogyan a leltárakat felvették: szobáról szobára haladtak, vagy tárgycsoportonként írták össze a bútorokat. Ezeknél a leltáraknál a szobák funkcionális használatára nehéz következtetni. A szobánkénti leírást tartalmazó leltárakból nemcsak a lakás szobáinak száma, így a lakás nagysága, hanem többnyire a helyiségek típusa, azok pontos berendezése és használata is megállapítható. A bútorok szobánkénti leírása a feltárt soproni anyagban elég ritka, mindössze 14 leltár ilyen jellegű. Csekély számuk ellenére azonban reprezentatív értékük magas, belőlük lehet a legtöbbet megtudni a bútorok szobánkénti elhelyezkedéséről. Ezen leltárak vizsgálata megmutatja, hogy Sopronban mennyire igazolható vissza a funkcionális szobahasználat.

Az inventáriumok tanulmányozása alapján a funkcionális szobahasználat mellett a lakásberendezés is elemezhető. Gyáni Gábor szerint a középosztály identitása az otthonkultúrában is tetten érhető, leginkább a lakás volt alkalmas az identitás kifejezésére és

³²⁷ Hanák, 1984. 179.

³²⁸ Tóth, 1989/1. 121-123.

megmutatására.³²⁹ A kutatások alapján nyilvánvaló, hogy a polgárság egyes csoportjai között különbségek voltak a lakásberendezés összetételét és az arra fordított összeget illetően. Ennek megfelelően az otthonkultúra, mint az identitásépítés egyik eszköze, többféle szinten és formában létezhetett. Ezért a lakásokat betöltő bútorok bemutatása mellett az egyes foglalkozási csoportokra jellemző bútortípusok elkülönítése volt az elsődleges célom. Megkísérlem meghatározni, **hogy** egyes bútorok, lakásfelszerelési és személyes tárgyak mely társadalmi csoportoknál fordultak elő. Másrészt, lehetőség nyílik annak a vizsgálatára, hogy az egyes rétegek mennyit költöttek a fentiekre. Ezáltal a vagyon, a foglalkozás és a tárgyi világ összefüggéseit lehet feltárni.

Végezetül egy esettanulmány következik: Wälder József és Schuster Ernő lakásainak berendezését és lakóit mutatom be. Az esettanulmányt azt teszi lehetővé, hogy a Wälder házaspárnak és Wälder Józsefné (szül. Schuster Mária) szüleinek fennmaradt a hagyatéki leltára. A családból négy leltárt ismerünk, s más dokumentumok felhasználásával a család történetét is körvonalazhatjuk. Az inventáriumok lehetővé teszik az előbb említett kérdések együttes vizsgálatát.

2. A lakáskultúra vizsgálatának korlátai

A hagyatéki leltárak alapján folytatott lakáskultúra-kutatások korlátait Gyáni Gábor a következőképpen foglalta össze.³³⁰

1. Az inventáriumok alapján nem lehet a lakásberendezés magját adó bútorok stílusát megállapítani és a bútorok térbeli rekonstrukciója sem lehetséges.
2. A leltárak nem tartalmazzák a lakás összes tárgyi kellékét, mert nem háztartások, hanem egyének vagyona került felvételre. **"Nem teljes a leltár, mert kizárólag**

³²⁹ Gyáni, 1999. 151-152.

³³⁰ Gyáni, 1992. 32.

csak a férj, vagy a feleség hagyatéki ügyének részeként vették fel, s ebben az esetben a külön házastársi (ingó) vagyonrészeket különválasztották."

3. Nem elég, **hogy** a leltárak nem tartalmazzák a lakás összes tárgyi kellékét, hanem további hiányosságokat mutatnak azokban az esetekben, ahol a leltár felvétele és a halál időpontja között hosszú idő telt el, mert az ingóság egy részének lába kélt, így azok a leltárakba sem kerültek be. Az időkülönbség miatt a bútorzat szokásos rendjét is megbolygatták, így a szobák használatára is nehéz következtetni.

4. Töredékes a leltár, mert nem minden helyiséget és tárgytípust részleteztek egyformán. Gyáni kiemeli, hogy a fürdőszoba általában nincs dokumentálva, és szembetűnő a textíliák hiánya.

Gyáni forráskritikájához a következőket lehet fűzni. A bútorok térbeli rekonstrukciója nem megoldhatatlan lakástervrajzok segítségével, főleg ezen a területen jártas szakember számára. A szekszárdi házak alapos ismerete például Tóth Zoltán számára is lehetőséget teremtett erre, amire Gyáni is utal.³³¹

Az előző fejezetek világossá tették, hogy a leltárakban nem háztartásokat, hanem egyének vagyonát vették számba. Ez azonban nem jelenti feltétlenül azt, **hogy** minden leltár hiányosan írná a lakásbelsőt. Az az állítás inkább érvényes jelen kutatásra, hogy a leltárak többsége **vagy** hiánytalanul tükrözi a lakás főbb berendezési tárgyait **vagy** éppenséggel teljesen hiányos. Az özvegyek, elváltak és egyedülállók esetében például a leltárak teljessége nem kérdőjelezhető meg, hiszen házastárs hiányában a berendezés csak az elhunytak birtokában volt. Így a leltárak egy részénél, melyek a soproni gyűjtés 30 százalékát teszik ki,³³² eleve nem feltételezhető olyan hiányosság, melyet Gyáni hangsúlyoz.

³³¹ Tóth, 1989/1. Melléklet. 29., 32., 33. 40., 41. esetek.

³³² A 609 leltárból 593-nak ismert a családi állapota. 76 nőtlen vagy hajadon, 100 özvegy és három elvált szerepel közöttük. A 179 leltár az összes eset 30 százalékát teszi ki. A házasságok így a minta 70 százalékát alkotják.

A házastársak esetében pedig elmondható, hogy legtöbbször a lakás berendezését a családtagok közül egyedül a férj vagy a feleség birtokolta, vagy mindkettő egyszerre. A harmadik fejezetben látható volt, hogy a feleség tulajdonában maradt kelengye sok esetben nemcsak a nő személyes holmiját (ékszerek, ágynemű, ruházat) tartalmazta, hanem a teljes lakásberendezését. Ebben az esetben a feleség leltára magában foglalja a lakás összes bútort és berendezését, s csak a férj személyes holmijai maradnak ki abból.³³³ Fordított eset is elképzelhető. Ha a házasság megkötésekor a férj már önálló egzisztenciával rendelkezett (például bútorozott lakás), akkor a kelengyének nem kellett feltétlenül bútorokat tartalmaznia, valószínűleg csak a feleség személyes holmijából állt. Ebben az esetben viszont a férj leltára adja vissza a lakásbelsőt. Más házaspároknál a lakásberendezés sokszor közös tulajdonban volt. A közös tulajdonlás miatt, bármelyik fél halála esetén az összes bútor bekerült a leltárba. Ekkor a berendezés teljes értéke szerepel a leltárban, de csak a tárgyak értékének felét számították bele az elhunyt vagyonába. Mindazonáltal olyan esettel is találkoztunk, amikor a bútorok megosztott tulajdonban voltak. A Lidner házaspár esetében a szalon berendezése a férj, Lidner Ödöné, a lakás többi bútort viszont a feleség birtokolta.³³⁴ Mindezek alapján a lakásberendezés nagy részét adó bútorokat csak abban az esetben nem ismerhetjük meg a hagyatéki leltárból, ha a házastársak azokat nem közösen birtokolták, és éppen az a személy halt meg, akinek a bútorok a kizárólagos tulajdonában voltak. Az előbb leírtakkal vág egybe, hogy Gyáni elismeri, hogy az általa vizsgált leltárak esetében a leltárak a teljes

³³³ Példaként lehetne hozni Strauer házaspár esetét. Strauer Károly vasúti főellenőrnek 120 kötetes könyvgyűjteményén (470 korona), ruha- és fehérneműin (50 korona) kívül nem volt bútor, tehát feltételezhető, hogy a feleségéé volt a lakás teljes berendezése (SVL IV.B.1405. 312/1912.). Felesége leltára ezt tökéletesen igazolja, a lakás berendezését kizárólagosan ő birtokolta. (SVL IV.B.1405. 187/1891.)

³³⁴ SVL IV.B.1405. 576/1904.; SVL IV.B.1405. 847/1912.

lakásberendezést adták vissza. A soproni adatfelvételi gyakorlat azt tükrözi, hogy a szegények esetében a bútorzatot és a ruházatot azok elhanyagolható értéke miatt gyakorta nem vették fel. Ezzel magyarázható, hogy 609 leltár közül csak 380-ban szerepeltek tárgyak.

A soproni anyag viszont alátámasztja Gyáni harmadik pontját: azok a leltárak hiányosak, melyeknél a halál és felvétel között hosszú idő telt el. Ezekben az esetekben legtöbbször nem is leltározták a könnyen mozdítható ingóságot (például bútorokat, apróbb tárgyakat), csak az ingatlanokat, esetleg az értékpapírokat és a betétkönyveket tüntették fel. Ezért ezeket a leltárakat nem érdemes a kutatásokba belevonni. Az enteriőrök megbolygatása pedig azoknál a leltáraknál fontos, melyek szobánkénti leírást adnak. Az utóbbi leltárak azonban nagyon ritkák: sajnos a felvett inventáriumok töredékét teszik ki. Mindenesetre remélhető, hogy Gyáni gyanakvása a bútorok áthelyezését illetően ezeknél a leltáraknál nem helytálló, s az inventáriumok híven tükrözik az elhunyt lakáshasználatát. Az ömlesztett leltárak esetében az enteriőr megbolygatása valójában nem számít.

Végezetül a negyedik pontban leírtakkal teljes mértékben azonosulni lehet. A dualizmus-kori leltárak abból a szempontból töredékesek, hogy nem minden helyiséget és tárgyat részleteztek egyformán. A soproni leltárakban általában a konyhaberendezést, a ruha- és fehérneműt nem sorolták fel tételesen. E hiányosság miatt néhány szempont vizsgálatát nem lehetett elvégezni, mint például az egy személynél előforduló tárgyak száma, a tárgyszerkezet és a ruházat elemzése, melyek a külföldi és a magyar kutatásoknak is sarkalatos szempontjai.³³⁵ Mindezek miatt a soproni századvégi leltárak elemzése nem lehet olyan teljes körű, mint a korábban készült leltárakra alapozott kutatások. Az alábbi elemzés ezért csak a foglalkozási csoportokra jellemző bútortípusok meghatározására szorítkozhat.

³³⁵ Benda, 1989/1.; Granasztói, 1998.

3. Lakásnagyság és lakáshasználat

3.1. Háztypusok és lakásnagyságok

A korabeli Magyarország városképét a többemeletes, többlakásos ún. bérház, családi ház, villa és nyári rezidencia szabták meg. Sopronban ezen típusok mindegyike előfordult. A leggyakoribb építési forma - hasonlóan Budapesthez - a bérház volt. A soproni házak magasságukat tekintve ugyan a pestieknél alacsonyabbak voltak, de az országos statisztikát tekintve Sopron az 1910-es évek elején a harmadik helyen állt Budapest (50%) és Pozsony (60%) után; a házaknak csak 67 százaléka volt földszintes.³³⁶

A városban a legnagyobb arányú építkezés a 19. század végén a város déli részén folyt. Hasonlóan Szombathelyhez és Pécshez, a vasúti pályaudvar (időben a második)³³⁷ felépülése új városrész megjelenését tette lehetővé. A Deák téri negyed a pályaudvar és a belváros között lévő területen épült fel. A negyed kiépülésével Sopron egyik legszebb tere jött létre, pedig 1869-ben ezen terület még egyetlen utcájával sem szerepelt a térképen. Az új városrész beépülésének előfeltétele az evangélikus temető felszámolása, és a Bánfalvi-patak beboltozása volt.³³⁸ Sopronban már alakítottak ki utcát patak beboltozásával: 1869-ben nyitották meg így a Torna utcát.

A Deák téri negyeddel párhuzamosan a Lövérek kiépülése is fontos városalakító tényező volt. Az állandó lakhelyül szolgáló lakások mellett a vagyonosabb polgárok itt "nyári lakokat" tartottak fent. A nyári rezidenciák a várostól elég távol a Várisi, elsősorban a Villa-soron épültek fel. Ezen villák legfőbb építője, Schiller János soproni építkezési vállalkozó,³³⁹ szintén két lakást

³³⁶ Hanák, 1988/1. 28-29.; Thirring, 1912. 25.

³³⁷ Az első vasútállomás a várostól messze, 1847-ben épült fel. (Lovas, 1966. 110.)

³³⁸ Horváth, 1985. 142.

³³⁹ SVL IV.B.1405. 298/1921.

tartott fent: egyet az Erzsébet utca 12-ben, egyet pedig a Villa-soron. Az utóbbi házban halt meg 1907. szeptember 17-én. Schiller Jánost egyébként a város legtöbb adót fizető polgárai között tartották számon, 1900-ban a virilista-jegyzéken az 56. volt.³⁴⁰

Az új, szellős, parkos utcák elsősorban a polgári közép- és felsőrétegeket vonzották, ennek megfelelően a Deák téren eklektikus stílusban a bérházak mellett több villa is felépült. Ezek között a leghíresebb a Deák tér 1. alatti Lenck villa, mely 1913 óta múzeumként szolgálja a várost.³⁴¹ A Deák téren a házak nagysága földszintestől kétemeletesig terjedt. A tértől nem messze, a Kossuth Lajos utcában épült ki a város első, szinte csak villákból álló utcája. "A Kossuth utca lazán elrendezett, szabadon álló házakkal épült be, a házak előtt széles előkerttel, díszes kerítéssel. Hasonló, ún. cottage rendszerű városrészeket ebben az időben már Európa-szerte létesítettek; hazánkban talán éppen ez az utca volt az első".³⁴² Sopron egyik leggazdagabb polgára, Flandorffer Pál bornagykereskedő 11 szobás villája is ebben az utcában állt.³⁴³

A századforduló lakáskultúrájának fontos vizsgálati kérdése a vidéki lakásnagyságok meghatározása. Thirring Gusztáv a budapesti³⁴⁴ és az egyes vidéki városok lakásainak nagyságára vonatkozó adatokat ugyan közreadta,³⁴⁵ de sajnos ez korántsem teljes. A 138 (27 törvényhatósági jogú, 111 rendezett tanácsú) város közül csak 25 városról kapunk információt, többek között Sopron sem szerepel a hiányos listán. A konkrét adatok hiánya miatt a lakásalaprajzok vizsgálata mutatja meg a korabeli lakásnagyságokat. Az alaprajzokból legtöbbször nemcsak a lakásnagyság, hanem a szobák mérete, elhelyezkedése és

³⁴⁰ Sopron, 1900. szeptember 8.

³⁴¹ SVL IV.1403/c. XXIV. 8984. Ma a villában a Soproni Néprajzi Múzeum kiállításai láthatók.

³⁴² Winkler, 1988. 123.

³⁴³ SVL IV.1403/c. XXIV. 9048. A villa 1892-ben épült, az akkori Indóház utcában a 10. szám alatt. Az utca 1894-ben kapta a Kossuth Lajos nevet.

³⁴⁴ A budapesti lakások nagyságára ld. Pikler, 1911.

³⁴⁵ Thirring, 1912. 34.

típusa is megállapítható. A Deák tér és tágabb környékének házalaprajzai 1887-1905 között készültek. A Deák téren és környékén (Erzsébet, Mátyás király utca) 15 házban 59: átlag 3,9 lakás kapott helyet. A megvizsgált többi nyolc házra (Színház, Lackner Kristóf, Vadász, és Jókai utcák) 12: átlagban 1,5 lakás jutott. A Deák téri magas lakásszám arra utal, hogy előfordultak ugyan földszintes épületek a téren, de az emeletes házak voltak többségben. A 27 házalaprajz 71 lakásának a 60 százaléka (42) cselédszobás volt, s mindössze négy állt csak két szobából. A lakások szobaszám és cselédszoba szerint való megoszlását a következő táblázat mutatja.

14. táblázat

A soproni lakások szobáinak száma		
Szobák száma	Cselédszobás lakások száma	Cselédszoba nélküli lakások száma
8 szobás	1	-
6 szobás	1	-
5 szobás	11	-
4 szobás	16	10
3 szobás	13	15
2 szobás	-	4
Összesen	42	29

A tervrajzokból megállapítható, hogy a Deák tér és környékének lakásai legalább három-, négyszobásak voltak, s minden második lakásban cselédszobát is találunk. Kiemelendő, hogy a háromszobás lakások közel 50 százaléka rendelkezett cselédszobával, mely megközelíti a budapesti arányt.³⁴⁶ A többi vidéki város cselédszobáinak számáról nem áll adat rendelkezésünkre, összehasonlításként csak annyit, amit Márai Sándor Egy polgár vallomásai című könyvében írt Kassáról: "nem hiszem, hogy akadt még egy

³⁴⁶ Budapesten a háromszobás lakások 53 százaléka rendelkezett cselédszobával. (Pikler, 1911. 601.)

tucat háztartás a városban, ahol a cselédeket külön szobákban altatták".³⁴⁷

3.2. A szobák funkcionális meghatározása a lakásalaprajzok alapján

A lakásalaprajzokon az építészek legtöbbször feltüntették a szobáknak szánt funkciókat, így azt is meg lehet tudni belőlük, hogy a megrendelők, vagy éppenséggel a tervezők, a lakásokat milyen szándék szerint rendezték el. Az alaprajzok vizsgálatánál a helyiségek funkcionális elkülönítését kutattuk, például terveztek-e külön hálósobát, ebédlőt, dolgozósobát, gyerekszobát, vagy fürdősobát. A tervrajzok alapján, melyek jelölték a szobáknak szánt rendeltetést, a következők állapíthatók meg.

Kétszobás lakás esetén a beosztás hálósoba, szalon vagy hálósoba, nappali; háromszobásnál hálósoba, szalon, ebédlő volt. A negyedik szobának általában a második háló-, vagy a vendégsoba szerepét szánták. Egy helyen arra is volt példa, hogy az újabb szoba valószínűleg a második szalon szerepét kaphatta, a tervrajzon a nappali elnevezést tüntették fel.³⁴⁸ Öt szoba esetén a variációs lehetőségek megnőnek: hálósoba, szalon, ebédlő mellé "úriszoba" (dolgozó, iroda), gyerekszoba, vagy vendégsoba jöhetett még. Az ötszobásnál nagyobb lakásokban az azonos funkciójú szobák halmozása figyelhető meg: például két vagy több hálósoba, két vendégsoba, két szalon. Női szobát, budoárt a tervrajzokon nem lehetett felfedezni, de ez Budapesten sem volt szokványos: "Kifejezetten női szobát még a közép- és nagypolgári otthonokban is csak nagy néha találni...".³⁴⁹

A polgári felsőrétegre jellemző nagyobb villák az arisztokrácia kastélyait próbálták utánózni. A villa központi helyét elfoglaló szalon mellett - ami lehetett

³⁴⁷ Márai, 1990. 46.

³⁴⁸ SVL IV.1403/c. XXIV. 10 484. Király utca 9.

³⁴⁹ Gyáni, 1992. 46.

60-80 négyzetméteres is -³⁵⁰ például könyvtár, dolgozó, biliárd szobák is épültek. A lakásalaprajzok a szobáknak szánt funkciók megjelölésével világosan mutatják, hogy a lakásokat elrendező elv a reprezentáció volt, azonban arra, hogy ezek mennyire valósultak meg a mindennapi életben, hogyan használták a szobákat a valóságban, a választ a hagyatéki leltárak elemzése adja meg.

3.3. Lakáshasználat: a funkcionális szobahasználatról

A 14 szobánkénti leltár szobaszám szerinti megoszlása a következő.

2 szobás - 3 leltár

3 szobás - 5 leltár

4 szobás - 5 leltár

5 szobás - 1 leltár

A lakásokat növekvő sorrendben vegyük szemügyre, ennek megfelelően először a három kétszobással kezdjük. Özv. Grafsinger Károlyné³⁵¹ 66 éves magánzónő (Hosszúsor 14.)³⁵² lakása hálósobából (Schlafzimmer) és szalonból (Sitzzimmer) állt. A hálósobában többek között hálódívány, író- (Schreibkasten) és mosdószekrény, éjjeliszekrény, három nádszék, olajkép, aranykeretes falitükör, petróleumlámpa, a szalonban egy szalongszék (egy szőfa, hat fotel, egy szalongszék, egy asztalszőnyeg), három sifonár, két ingaóra, négy olajfestmény és egy ágy ágyneművel kapott helyet. Mindkét szobában találhatunk tehát alvási célt szolgáló bútorokat, s mivel az ágyneműt a szalonban jegyezték fel, ezért feltehető, hogy Grafsinger Károlyné ott aludt, bár a mosdószekrény a hálósobában volt.

³⁵⁰ Megközelítőleg ekkora szalonja volt a Flandorffer és a Lenck villának is.

³⁵¹ SVL IV.B.1405. 153/1893.

³⁵² A feltüntetett címek a korabeli házszámozást követik.

Stelczer Pálné³⁵³ 32 éves kereskedőnének (Várkerület 54.) lakását hálószoának és ebédlőnek írták le. A meglehetősen értékes bútorok mindkét szoba karakterét visszaadják. A hálóban két nagy ágy, két éjjeliszekrény és egy mosdószekrény, mindkettő márványlappal állt. Az ebédlőben egy "trumeauszekrény" márványlappal és tükörrel, egy nagy dívány, egy kihúzható ebédlőasztal és hat nádszék foglalt helyet. Két nagy duplaajtós szekrényt is az ebédlőben használtak. A három kiskorú gyermek feltehetően részben a szülőkkel a hálóban, részben az ebédlőben lévő díványon aludt. A leltárba ruha- és ágyneműt is összeírtak, melyek a bútorokkal együtt valószínűleg az elhunyt kelengyéjéhez tartoztak.

Pokorny Gusztáv³⁵⁴ 63 éves királyi fogházfelügyelő kétszobás lakásához (Lackner Kristóf utca, Királyi Törvényház épülete) hatalmas előszoba és cselédszoba is tartozott. A szobák közül az egyiknek háló-dolgozó-szalon, a másiknak pedig szoba-ebédlő jelleget lehet tulajdonítani. A cselédszoba leginkább lomtárként funkcionálhatott, mert a cseléd számára fenntartott konyhaágyat a konyhában írták össze. Az előszobában is rengeteg bútort zsúfoltak össze, mint például éjjeli- és konyhaszekrényt, és a falakat vívókarddal, több képpel és tükörrel is díszítették.

A háromszobás lakások közül Unger Ferenc³⁵⁵ magánzó lakásában (Színház utca 26.) minden szobában volt ágy, s egy cselédágy is bekerült a harmadik szobába.³⁵⁶ Ez azért érdekes, mert a cselédeket rendszerint cselédszobában vagy a konyhában altatták. A szobák funkciójára a bútorok kevertsége miatt nehéz következtetni. Az első szobának határozottan hálószoba és szalon jellege volt, míg ebédlőre utaló nyomokat nem lehet felfedezni. A szalon jelleget egy fényezett kerek asztal, egy asztalszőnyeg, egy dívány, hat darab vánkossal ellátott szék és egy

³⁵³ SVL IV.B.1405. 90/1899.

³⁵⁴ SVL IV.B. 1350/1905.

³⁵⁵ SVL IV.B.1405. 1500/1904.

³⁵⁶ Mivel Unger Ferenc nem Sopronban halt meg és a halálesetfelvételi lapja sem maradt ránk, ezért életkora a soproni halotti anyakönyvből nem határozható meg.

falitükör aranykeretben adja, míg hálósobára utal egy ágy ágyneművel (egy dunyha és három vánkos), két éjjeliszekrény, egy ruhatartó, egy duplaajtós almárium, két ébresztőóra, egy toalett-tükör és négy sárgaréz gyertyatartó.

Özv. Pachhofer Lajos³⁵⁷ 82 éves magánzónak (Széchenyi tér 19.) szintén nem volt ebédlője, és annak ellenére, hogy két szobában volt csak ágy, minden szobában volt mosdószekrény. A három szobából kettő hálószoza, míg a harmadik szalon és dolgozószoba jellegű volt. A szalon jellegű szobában egy nagy értékű szalongoarnitúra (egy dívány, két fotel, hat szék, egy asztal, egy asztalszőnyeg) mellett két üvegszekrény (egy a könyveknek, egy a porcelánedényeknek), két fényezett egyajtós almárium, egy fényezett hétfiókos íróasztal, egy kis varróasztal, egy fényezett mosdószekrény, egy ingaóra három súllyal, egy dohányzóasztal, egy falitükör aranykeretben, egy olajfestmény és két szentkép is helyet kapott. Az egyik hálóban két fényezett ágy, két fényezett mosdószekrény, egy toalett-tükör, egy wertheimkassza, egy ruhatartó, egy asztal, egy pamlag és 12 kép volt. A konyhában konyhaszekrény mellett egy konyhaágy állt, valószínűleg a cseléd számára.

Polster Samuné³⁵⁸ 47 éves tanár felesége (Halász u. 7.) lakásában is két szoba hálószoza, míg a harmadik szalon, ebédlő és dolgozószoba jellegű. A szalonban (Sitzzimmer) a következő bútorok voltak: egy garnitúra (egy politúrozott asztal, egy asztalszőnyeg, két fotel, hat szék), egy politúrozott kredenc, egy politúrozott íróasztal, két politúrozott sifonár, egy etazser porcelánedényekkel, egy ingaóra egy súllyal, egy trumeauszekrény, egy virágasztal, egy falitükör aranykeretben, egy toalett-tükör és öt olajfestmény aranykeretben.

Özv. Bakó Samu³⁵⁹ 60 éves tanító (Templom utca 10.) lakása sokban hasonlít az előzőekhez, például mindegyik

³⁵⁷ SVL IV.B.1405. 2171/1906.

³⁵⁸ SVL IV.B.1405. 269/1892.

³⁵⁹ SVL IV.B.1405. 177/1897.

szobában ágy állt. A hálószoza viszonylag könnyen felismerhető, különlegessége, hogy egy könyvszekrény is található volt benne. Az ebédlőben ugyan megtalálható a kredenc és az ebédlőasztal, ugyanakkor két fényezett ágyat, egy mosdószekrényt, egy sifonárt, egy íróállványt és egy pianínót is összeírtak. A társalgószobában az asztal, a három nagy és a két kisebb fotel mellett egy ágy és egy mosdószekrény is helyet kapott.

Wälder József³⁶⁰ 51 éves városi főmérnök (Deák tér 16.) esetében a szalonszobát lehet egyfunkciónak tekinteni. A hálóba bekerült egy íróasztal, mely Budapesten is előfordult úriszoba hiányában.³⁶¹ Az ebédlő (egy ebédlőasztal hat thonet székkal, egy ebédlődívány, egy kredenc) hálóként (két ágy, két kétajtós szekrény, két éjjeliszekrény) és nappaliként is funkcionált a zongora miatt.³⁶²

A háromszobás lakások után az ennél nagyobbak elrendezését vizsgáljuk meg (négy, öt szoba). Özv. Burkert Ferencné³⁶³ 57 éves magánzónő (Híd utca 11.) lakásának szobáit nehéz beazonosítani. Két hálószoza tisztán kivehető (mindegyikben ágy és mosdószekrény), de a másik két szobában is volt alvási célokat szolgáló alkalmatosság: ágy, illetve dívány. A szalon szinte biztosan hiányzott, a harmadik szoba működhetett ebédlőként és hálóként is. A lakásban rengeteg tükröt jegyeztek fel: például csak a harmadik szobában ötöt, és a varrógépet is ebben a helyiségben helyezték el.

Németh Kálmánné³⁶⁴ 31 éves kereskedőnének (Szent György utca 4.) ebédlőjében (Spaisezimmer) hálódívány, ágy, valamint sifonár, varrógép és zongora is helyet kapott. A szalonban a szalongarnitúrán (egy dívány, hat fotel) kívül íróasztalt és sifonárt is használtak. Így egyedül csak a hálószoza lehet az egyfunkciós helyiségek közé besorolni. A lakás érdekessége, hogy a három

³⁶⁰ SVL IV.B.1405. 154/1916.

³⁶¹ Gyáni, 1992. 41.

³⁶² Wälder József lakását esettanulmányként is feldolgoztam.

³⁶³ SVL IV.B.1405. 173/1914.

³⁶⁴ SVL IV.B.1405. 71/1905.

szokványos szoba mellett a negyedik csak kereskedő lakásában fordulhatott elő, mert ún. kereskedősegéd-szoba (Commiszimmer) volt. A századfordulón az a középkori, kora-újkori szokás már nehezen képzelhető el, hogy a segédek egy lakásban laktak a tulajdonossal - bár természetesen ez is lehetséges -, és mivel a Németh házaspárnak három kiskorú gyermeke is volt, és a szobában három ágy is helyet kapott, ezért valószínű, hogy bár a szoba elnevezésében a régi maradt, a gyermekek aludtak benne.

Hercz József³⁶⁵ 74 éves soproni társaskáptalani kanonok (Szent György utca 7.) négyszobás lakásában nem lehet felfedezni ebédlőre utaló bútorzatot. A hálószoa és szalon meglehetősen homogén, bár mindkettőbe került egy-egy írószekrény. A szalonban egy régi vörös garnitúra (egy dívány, négy szék, két támlásszék) mellett egy írószekrény, két sifonár, négy olajfestmény, egy glóbusz (földgömb), egy imazsámoly, és egy nagyon értékes látcsó szekrénnel együtt volt elhelyezve. A másik két szoba közül az egyik hálószoa, a másik úriszoa jellegű volt.

Özv. Triebaumer Andrásné³⁶⁶ 82 éves magánzónő (Deák tér 40.) négy szobája közül kettő hálósobaként, egy szalonként, az utolsó pedig hálósobaként és ebédlőként funkcionálhatott. A lakásban két wertheimszekrényt is tartottak, mindkettőt a hálósobákban helyezték el. A hálósobák bútorzata szinte megegyezik: ágy ágyneművel, kettő egyajtós, illetve egy kétajtós szekrény, egy mosdószekrény, három nádszék, egy éjjeliszekrény, egy asztal.

Az utolsó két, szobánkénti leírást tartalmazó leltárra az jellemző, hogy a lakásokban kevert funkciójú szobát nemigen lehet felfedezni. Özv. Murker Samuné³⁶⁷ 77 éves magánzónő (Domonkos utca 3.) lakása hálósobából, szalonból, ebédlőből és vendégsobából (vendég-dolgozó) állt.³⁶⁸ Végül Jány Ferencné³⁶⁹ 56 éves kereskedőnének

³⁶⁵ SVL IV.B.1405. 2599/1908.

³⁶⁶ SVL IV.B.1405. 177/1909.

³⁶⁷ SVL IV.B.1405. 286/1897.

³⁶⁸ A leltárat a függelék XIX. táblázatában közlöm.

(Kossuth út 9/a.) ötszobás lakásában két hálószoza, szalon, ebédlő, úriszoba kapott helyet. Kiemelendő, hogy az utolsó két hölgy, Murkerné és Jányiné, gyermekek nélkül éltek a lakásukban.

Mindezek alapján elmondható, hogy Budapesthez hasonlóan a három szobával és cselédtartással jellemzett középpolgári szint Sopronban is megmutatkozik. Ezt igazolja a lakások nagysága, azok cselédszobával való ellátottsága, valamint a leltárakban erre utaló jegyek: rengeteg cselédágyat jegyeztek fel, melyek puhafából és vasból készültek. A szobák funkcionális meghatározását tisztán mutatják a lakásalaprajzok, azt azonban a hagyatéki leltárak a nagyobb lakások - négy, öt szoba - esetén sem igazolják vissza maradéktalanul. Két, három, sőt négy szoba esetén a bútorok teljesen összekeveredtek; a szobák funkciójára utaló bútortípusok ugyan megtalálhatóak a helyiségekben (például szalonban a szalongszék, vagy ebédlőben a tálaszék), a szobák elnevezését adó bútorok mellett számos más használati tárgy is helyet kapott bennük. Egy szobában a különböző funkciók sokféle variációban fordulnak elő: például háló-dolgozó, háló-ebédlő, háló-szalon, szalondolgozó, szalon-ebédlő, ebédlő-dolgozó. Az ebédlőt négyféleképpen is használták: ebédlőként, szalonként, dolgozóként és hálóként, de a szalon is lehetett még dolgozó- és hálószoza.

A leltárakból kitűnik, hogy a lakáshasználat egyfajta funkcionális torlódást tükröz. A tervrajzokon mindig megtalálható alapvető hármából (hálószoza, szalon, ebédlő) az ebédlő maradt ki leggyakrabban a lakásokból, még négy szoba esetén is van, amikor nem fordult elő. Háromszobás lakásokban a szűkös tér miatt nem lehetett fenntartani a csupán egyfunkciós, társasági életet, reprezentációs célt szolgáló szalont, melybe "hónapszámra nem lépett be senki".³⁷⁰ A szalon kihasználtsága elég alacsony lehetett: "a "szalon"-t, a

³⁶⁹ SVL IV.B.1405. 159/1904.

³⁷⁰ Márai, 1990. 29.

lakás legfőlöszlegesebb szobáját, évszámra nem használták, mert a nyugati, a "szalon"- értelemben vett társas életet akkoriban nem ismerte a vidéki polgárság".³⁷¹ A háromszobás lakásoknál a lakások terét beosztó tiszta funkcionális szemléletről le kell mondanunk. A családok úgy használhatták lakásaikat, ahogy kényelmi igényeik megkívánták, ami elsősorban az ott lakók számától, vagyoni helyzetétől és társadalmi státusától függött. Négy- és ötszobás lakásokban az egyfunkciós helyiségek száma nőtt, elsősorban a háló és a szalon tisztult le más funkcióktól. A szobák közötti differenciálódás előrehaladt, s ezek a lakások közelíthettek a lakberendezési tanácsadó könyvek által sugallt lakáseszményekhez, hiszen nagyobb tér esetén sokkal könnyebb volt a szobák elkülönítését megoldani.³⁷² Ezek a lakások azonban a lakásállomány igencsak kis szeletét tették ki. A budapesti lakások 10 százaléka volt négyszobás vagy annál nagyobb.³⁷³ A vizsgált leltárakban tiszta egyfunkciós szobákból álló lakás azonban még ekkora szobaszám esetén is csak akkor jelent meg, ha azokban nem éltek gyermekek.

A polgári lakáskultúra egyik legnyilvánvalóbb problémája a gyerekek elhelyezésének megoldatlansága volt. A háromszobás lakásban a gyerekek nem rendelkeztek külön szobával, ami csak nagyobb lakások esetében lehetett szokásos. Önéletírások is igazolják a gyerekek elhelyezésének lakáson belüli problematikuságát. Márai Sándornak és testvéreinek szerencséje volt, mert a szülők ötszobás lakása gyerekszobát is tartalmazott. Mindazonáltal ez gyerekszoba egy levegőtlen, sötét alkóv volt. Márait idézve: "...gyermekkoromban testvéreimmel és a nevelővel naphosszat legtöbbször az "alkóv"-ban szorongtam, e bolthajtásos, ablaktalan helyiségben, ahol a rácsos gyermekágyak és tanulópadok teljesen kitöltötték a szobát. Ez az alkóv kötötte össze szüleim hálóját az ebédlővel; színes üvegajtó választotta el az utcai

³⁷¹ Uo. 33.

³⁷² Beniczky, 1876.; Beniczky, 1882.; Wohl, 1882.

³⁷³ Pikler, 1911. 596.

ebédlőtől, hogy véletlenül se érje a napsugár. Ebben a szobában aludtunk, itt készítettük iskolai feladatainkat, rossz időben vagy ha "büntetésből" tilos volt elhagynunk a lakás területét, itt játszottunk is."³⁷⁴ Általában négy vagy öt szoba esetén is csak egy gyerekszobát alakítottak ki, ami nem jelentett a gyerekek számára egészséges környezetet, elegendő teret. Granasztói Pál is a hatszobás lakás otthontalanságáról panaszkodott: "Nem szerettem nagy, tágas, egybenyitott lakásunkat később azért sem, mert nem volt egy zug, ahová elvonulhattam, amit a magaménak mondhattam volna. Az egykori gyerekszobából húgom szobája lett, én a rendelőben aludtam, az ebédlőasztalon tanultam, rajzoltam, másfelé voltak a ruháim, könyveim".³⁷⁵ A gyermekes családoknál még négy, öt szoba esetén is csak egy-két szoba lehetett egyfunkciós használatú, így több ilyen jellegű szoba ennél nagyobb lakások esetében képzelhető el.

4. Tárgyi világ

4.1. Foglalkozási csoportokra jellemző bútorok, lakásfelszerelési tárgyak, ékszerek

A számítógépes adatbázis segítségével az azonos foglalkozási csoportba tartozók berendezési és személyes tárgyai egymás mellé tehetők.³⁷⁶ Mindez fordítva is elvégezhető: egy tárgyat kijelölve, az adott tárgy összes tulajdonosát meg lehet határozni. Az egyes foglalkozáscsoportok által birtokolt tárgyak között igen széles különbségek mutathatók ki.³⁷⁷ Mindazonáltal a bútorok, a lakásfelszerelési és a személyes tárgyak alapján két nagyobb csoportot lehet elkülöníteni. Az első

³⁷⁴ Márai, 1990. 29.

³⁷⁵ Granasztói P., 1965. 343.

³⁷⁶ A leltárakban előforduló tárgyak számítógépre vitele egyedülálló lehetőséget biztosít a tárgyi világ elemzésére. Az adatbázis közel 8000 tételből áll, mely bútorokat, ékszereket, ruházatot és gazdasági eszközöket is tartalmaz.

³⁷⁷ A leltárakban előforduló tárgyakat, becsértéküket és tulajdonosaikat táblázatban összesítettem (ld. a függelék XX. táblázatát).

csoportba az őstermelők, a munkások és az altisztek, a másodikba a kis- és középpolgárság sorolható. Mivel a leltárak a bútorokat szűkszavúan írták le (például nem tájékoztatnak a stílusról), az előfordulást, s nem az előfordulás mennyiségét figyelembe véve a két csoporton belül a bútorokat nagyjából azonosnak lehet mondani. A csoportokban természetesen megjelennek kivételek, mint például a munkások között szereplő pincér, aki vagyonával (26 295 korona) és ruházatával (például öltöny, felöltő, téli kabát) eltér a kategóriájába soroltaktól.³⁷⁸

Az őstermelők és a munkások a legtöbb esetben egyszerű, például puhafa bútorokkal rendelkeztek. A szobában ágy ágyneművel, asztalok és székek voltak. Alvási célokat szolgáltak a berendezésben megjelenő díványok is. A ruhákat szekrényekben (egy- és kétajtós, fényezett) és sublótokban (fényezett is) tartották, de szerény számban almárium és sifonár is előfordult. Míg a 19. század eleji paraszti környezetre jellemző ládák alig,³⁷⁹ a három-, négyfiókos sublótok tömegesen fordultak elő. A szobák egy részét falitükrök (legtöbbször fakeretben), fali- és ingaórák (2-3 súllyal) és különféle képek díszítették. A világítást petróleumlámpák biztosították. A konyhában konyhaszekrényeket, konyhaasztalokat, konyhaedényeket vettek fel. Az őstermelőknél megjelenő gazdasági eszközök többnyire a következőkből állt: állatok (tehén, ökör, ló, sertés), szekér, hordók borral és üresen, szüretelő edények és szerszámok (például eke). A munkásoknál és az altiszteknél a berendezés gazdagabb lakókörnyezetről és kifinomultabb öltözködésről árulkodik. Mindez a szobákban előforduló kiegészítőkben (több kép és tükör) és polgáriasabb ruházatban nyilvánul meg. A fenti bútorösszetétel alapján a budapesti Allt Lajos főművezető esete nem fordult elő Sopronban. A Mialkovszky Mária által ismertetett Allt lakás berendezési tárgyai ugyanis

³⁷⁸ SVL IV.B. Weber Imre pincér hagyatéki leltára. 159/1920.

³⁷⁹ Kocsis, 1993/2. 40-41.

megegyeztek a következőkben leírt kis- és középpolgári otthonkultúrával.³⁸⁰

A kis- és középpolgárság lakáskultúrája szintén nehezen választható el. Nem mennyiségi szempontokat, hanem a tárgyak előfordulását nézve a polgárság két rétegének a bútorhasználatra összemósodik, az elkülönítés problematikusnak tűnik. A polgári rétegek bútorai viszont élesen különböznek az alsóbb rétegektől. A polgárság tárgyi kultúrájában, többek között megjelentek a mosdó-, éjjeli- és trumeauszekrények, a szalongarnitúrák, az íróasztalok, a könyv- és üvegszekrények, a kredencek és az ebédlőasztalok. A legelterjedtebb bútorok a mosdó- és éjjeliszekrények voltak, melyek a legegyszerűbbektől a fényezett, tükrös és márványlappal változatban fordultak elő. A mosdószekrények voltak a nagyobb, értékesebb darabok, melyek mosdóedényeket vagy egyszerű lavórokat is tartalmaztak. A legértékesebb mosdószekrény 100 koronát is kitett, de a legtöbb egy és 20 korona közé esett. A bútor igazi határvonalat képezett a polgárság és az alsóbb rétegek között. Az éjjeliszekrényről ezt szintén el lehet mondani, bár három munkás és két gazdapolgár szintén birtokolta. A trumeauszekrények tükrökkel, márványlappal is készültek egyszerűbb és fényezett kivitelben egyaránt. Az árat tekintve ennél a bútordarabnál is óriási különbségek voltak: becsült értékük 2 és 100 korona között mozgott. Az éjjeliszekrényhez hasonlóan szintén megjelent néhány trumeau a gazdapolgárok között is három esetben.

A szalongarnitúrákat sokféle variációban használták. Egy asztalból, több személy számára alkalmas ülőalkalmatosságból (dívány, kanapé, pamlag, szófa), fotelekból és székekből álltak. Sok esetben az asztalt asztalszőnyeg borította. A fotelok és a székek számát tekintve a leggyakrabban előforduló variációk a következők voltak: hat fotel vagy hat szék, négy fotel és két szék, vagy négy szék és két fotel. Az összes bútor közül a szalongarnitúra igényelt a legnagyobb teret a

³⁸⁰ Mialkovszky, 1981.

lakáson belül, a szalonszoba gyakran 30 m²-nél is nagyobb volt. A garnitúrák összetételét a lakások tere korlátozta, hiszen például hat karosszék nem minden szobába fért el, így kisebb helyiségbe kevesebb fotelt és több széket helyeztek.

Az íróasztalokat fényezett vagy egyszerűbb, hét- és kilencfiókos kivitelben is készítették. Az íróasztalok birtokosai tisztviselők és értelmiségiek (például tanítók, tanárok, mérnökök, ügyvédek, hivatalnokok), valamint gazdagabb iparosok, kereskedők és magánzók voltak. A könyvállványok és könyvszekrények tulajdonlása nem a vagyontól, inkább a képzettségtől, a szellemi igényektől függött. Ennek megfelelően maguk a könyvek, s azok tárolására szolgáló szekrények és állványok mind a tanítóknál, mind a gazdagabb kereskedőknél fellelhetők voltak. Mindazonáltal a könyvszekrény presztízs-bútorként jelent meg a tisztviselők között, értéke 20 és 90 korona mozgott. A könyveket sajnos nem egyenként írták össze, hanem csupán az összértéket tüntették fel. Egy-két könyvcím azonban rendelkezésünkre áll, így például különféle lexikonok, történelmi és természettudományi sorozatok címei tudhatók. Az üvegszekrények, vitrinek a századfordulón már elterjedt bútordarabok voltak, melyeket többféle formában és méretben gyártottak. Léteztek kisebb szekrények apró holmik tárolására és nagyobbak, melyek a szalonszobák jellegzetes bútorai voltak. Ezeket elsősorban porcelánedényekkel, de néha könyvekkel is megtöltötték. A leltárak alapján a hiányos leírás miatt a különféle üvegszekrényeket nehéz megkülönböztetni, azok funkciójára következtetni. A kispolgári tulajdonosok között feltűnik fodrász és cipész is.

A polgári lakásokban a kredencek, az ebédlőasztalok az ebédlők, s nem a konyhák tartozékai voltak. Az eklektikus tálalók óriási bútorok voltak, melyeket márványlappal is díszítették. Ezek általában jelentős értéket képviseltek, a legdrágább, amely Pokorny Gusztáv

királyi fogházfelügyelőé volt, 300 koronát ért.³⁸¹ A bútorok közül az asztalok töltötték be a legtöbb funkciót. Többek között dohányzó-, játék-, kártya-, mosdó-, szalon-, szivar-, toalett-, varró- és virágasztalt használtak a lakás összes szobáiban. A leltárakból a konyhaberendezésről tudható meg a legkevesebb. A konyhai bútorokat ritkán részletezték, az összes jelzővel megelégedtek. A bútorok közül a konyhakredenc és a konyhaszekrény méltó említésre. Ezek néhány esetben az ebédlőkredencek szerepét tölthették be. Lederer Sándorné kereskedő neje például 50 koronás konyhakredencet birtokolt.³⁸²

A bútorok mellett a kiegészítőknek, más lakásfelszerelési tárgyakkal is fontos szerepe volt a korabeli lakáskultúrában. Ezek közül egy-két darab szinte minden korabeli lakásban felbukkant, így nem lehet azokat rétegspecifikusnak tekinteni. Mindazonáltal az értékesebb tárgyak, s azok tömeges előfordulása csak a kis- és középpolgárságra volt jellemző.

A képek rendkívül népszerűek voltak a századvégen, mint például a festmények és az olajnyomatok, melyeket "arany"- és fakeretben foglaltak. Vallásos témájúakat (például a szentképek), valamint tájképeket is tartottak. A tükrök a korabeli lakások elmaradhatatlan részei voltak. Kézi-, konzol-, asztal, fali- és toalett-tükör különböztethető meg arany- és fakeretben. A fakereteket néha faragták is, és a toalett-tükrök márványlappal is készültek.

Az órák szintén fontos kiegészítői voltak a szobáknak. A leggyakoribbak voltak a fali- és ingaórák két-három súllyal, de konyha-, álló- és ébresztőórák is megjelentek a leltárakban. A lámpák is természetszerűleg a berendezés részeként kerültek felvételre (álló-, függő-, petróleum- és gázlámpa), melyek gáz és petróleum használatáról árulkodnak. A századvégen a függönyt mind az ablakra, mind az ajtóra téve használták. A függöny

³⁸¹ SVL IV.B. Pokorny Gusztáv hagyatéki leltára. 1350/1905.

³⁸² SVL IV.B. Lederer Sándorné hagyatéki leltára. 2182/1917.

hímzett és horgolt is lehetett, de csipkét is felhasználtak anyagként.

Az utolsó kiegészítőként a szőnyeg maradt hátra. Míg az előző tárgyak minden foglalkozási csoportnál előfordultak, a szőnyegek kizárólag a középpolgárságnál és a kistisztviselőknél bukkantak fel. A századfordulón a szőnyegek több típusa létezett, melyek funkció alapján oszlottak meg, többek között asztal-, ágy-, futó- és szobaszőnyeget lehet elkülöníteni. A szőnyegek presztízs tárgyként is feltűntek: egy nyugalmazott altábornagy 100 koronás szőnyeget mondhatott magáénak.³⁸³ Mintánk vagyoni elitje különleges és drága berendezési tárgyakat is birtokolt. Ezek közé tartozott egy 3000 forintos numizmatikai gyűjtemény és egy látcsó "szekrénnyel" együtt,³⁸⁴ de ide sorolható egy 120 kötetnyi könyvgyűjtemény is.³⁸⁵

A leltárakba felvett tárgyak alapján érdemes elgondolkodni azon, **hogyan** az akkori szemlélet szerint a korabeli lakáskultúra mennyire volt modern, a kor elvárásainak megfelelő. Ennek a megítélése azonban csak viszonylagos lehet, ugyanis a leltárak által a bútorok kora, stílusa nem ismerhető meg. Ezen felül az is korlátozza a kérdés tanulmányozását, hogy a fiatalabb generáció lakásait kevésbé ismerhetjük meg, mert többnyire az idősebb korosztály bútorai közé nyerhetünk betekintést, s ezek között feltehetőleg sok volt a régi, nem az akkortájt divatos bútor. Így a modernség mérésének szempontjai eléggé korlátozottak, leginkább a lakás kiegészítőinek és technikai felszereltségének számbavétele tűnik erre alkalmasnak. A kiegészítők lecserélése, vásárlása ugyanis nem igényelt nagyobb összeget, mint a nagyobb bútordaraboké, és a régi, megszokott daraboktól sem kellett a tulajdonosoknak megválniuk. A kiegészítőket megvásárolva bizonyos mértékig még az idősebbek is követhették a divatot.

³⁸³ SVL IV.B. Kirschner Pál hagyatéki leltára. 327/1897.

³⁸⁴ SVL IV.B. Hercz József soproni kanonok leltára. 2599/1908.

³⁸⁵ SVL IV.B.1405. Strauer Károly vasúti főellenőr leltára. 312/1912.

A századfordulón már elterjedt és általánossá vált a lakásokban a szőnyegek és a függönyök használata, melyek azonban a leltárakban tömegesen nem fordultak elő, főként a középpolgárság lakásainak a kiegészítő voltak. A korabeli lakások technikai felszereltsége is nehezen állapítható meg. A város általános csatornázása elmaradt, így a lakások becsatlakozása a csatornahálózatba nem volt megoldva. Fürdőszobák csak az újonnan épült, kétszobásnál nagyobb lakásokban épültek. Annak ellenére, hogy a gázszolgáltatás már az 1860-as években megindult Sopronban, a lakásokban a gáz használata kevésbé terjedt el. A gázvilágítás előfizetőinek száma a század utolsó évtizedeiben nem növekedett jelentősen. Míg 1868-ban 190 magánelőfizetőt számlált a társaság, addig az 1890-es években körülbelül 400-at.³⁸⁶ Mindezek alapján elmondható, hogy a lakások technikai felszereltségéből és a lakáskultúrából is az olvasható ki, hogy a soproniak többsége nem haladt kellőképpen a korrall.

A bútorok és a lakásfelszerelési tárgyak kutatása mellett kiemelt jelentősége van más személyes holmink, mint például az ékszerek és az öltözet vizsgálatának. Míg az ékszereket mindig pontosan rögzítették, addig a ruházat összeírására a leltárkészítők kevés figyelmet fordítottak. A társadalmi rétegződésben pedig fontos szerepet játszott az öltözködés.³⁸⁷ A leltárak azonban ennek a fontos szempontnak a kiaknázását nem teszik lehetővé. Míg a bútorokat a legtöbb esetben - kivéve a konyhai berendezést - részletesen felvetették a hagyatéki eljárás során, a ruházatról ezt nem lehet elmondani. A ruha- és fehérneműt általában összegezték, még igen értékes, 200 koronás ruhatár összeírást sem végeztek el.³⁸⁸ Az ágyneműt viszonylag részletesen vették fel, rengeteg dunyhát és vánkost jegyeztek fel.

³⁸⁶ Baumann, 1981. 12-13.

³⁸⁷ Az öltözködésnek a társadalmi rétegződésben betöltött szerepére ld. F. Dózsa, 1989. 265-328.

³⁸⁸ SVL IV.B. Schaffer Antalné kereskedő neje hagyatéki leltára. 410/1911.

Az ékszerek tulajdonosai főleg a kis- és középpolgárság közül kerültek ki. A legtöbb ékszerrel Schaffer Antalné kereskedő neje rendelkezett 1282 korona értékben. A legkevesebb ugyanakkor négy korona volt, melyet Taschner Tóbiásné gazdapolgár neje birtokolt.³⁸⁹ A tulajdonosokat nézve elmondható, hogy férfiak és nők körülbelül egyformán szerepeltek köztük. Az ékszerek elemzése kimutatta, hogy férfiaknál státusszimbólum volt a zsebóra, amit azért lehet az ékszerek közé sorolni, mert rendkívül díszes kivitelben is készült. Egy- és kétfedelű zsebóra arany és ezüst láncsal, medállal sem volt ritka. Főként kis- és középpolgári darabnak számított, de az olcsóbb változatok a munkásoknál is megjelentek. A legdrágább 200 koronába került, de a zseborák átlaga elég magas, 40 korona volt. A női óra is a kor ékszerei közé tartozott, mely szintén láncra volt akasztható. A polgári ékszerek közé tartozott a bronz (melltű) különféle kövekkel (opál, gyémánt, korall, gyöngy) és a nyaklánc (medállal és kövekkel, mint például gyöngy és rubin). Elterjedt ékszer volt a pecsét- és jegygyűrű, melyeket társadalmilag általánosan használták. Ezeket gyémánttal, briliánssal és különféle kövekkel is díszítették (gránit, opál). A fülbevalót rubinkövel, gyémánttal, briliánssal is készítették. A karkötő smaragd, gyémánt és gyöngy berakással sem volt ritka.

Annak ellenére, hogy a bútorokat illetően a polgárság rétegeinek elkülönítése nem oldható meg, nyilvánvalóan óriási különbségek voltak az otthonkultúrában. A berendezési tárgyak lakásról lakásra változtak, többek között a lakók kora, a gyermekek száma, a vagyonosodás, a családi állapot változása, haláleset bekövetkezése és az örökösödés függvényében. Még az azonos társadalmi kategóriába tartozók között sem lehetett szó egységes lakáskultúráról. A középpolgárság közül kikerülő 14 szobánkénti leírást tartalmazó leltár tulajdonosainak tárgyi világát nézve a következők állapíthatók meg. A polgári kánonnak kikiáltott szalonszoba bútorait elemezve

³⁸⁹ SVL IV.B. 147/1895.

kiderül, hogy a vizsgált 14 lakásban szalongszék tiz, üvegszékrendy mindössze nyolc helyen jelent meg. Míg mosdó- és éjjeliszékrendy használata minden lakásban bizonyítható, addig kredencé csak hét esetben. Könyvszékrendy hat, íróasztalt kilenc lakásban írtak össze, úri vagy dolgozószoba jelenlétére pedig csak két otthonban lehet következtetni. Zongora négy, az apróbb tárgyak közül virágasztal három, dohányzóasztal, szivarasztal, női íróasztal pedig egy leltárban szerepelt.

A bútorok tulajdonosainak és mennyiségi előfordulásának elemzése árnyaltabb képet ad a polgári tárgykultúráról. A tulajdonosok közelebbi szemügyre vétele során kiderült, a vagyon alapján kispolgárinak is azonosított bútorok, személyes holmik egy része valójában középpolgári volt. A csekély saját vagyon alapján a kispolgársághoz besorolt feleségek ugyanis a férjeik által valójában magasabb réteghez tartoztak, így a kispolgári otthonkultúra a leírtaknál szegényesebbnek vélhető. A vagyonszerkezet elemzésekor kimutattuk, hogy a feleségek - különösképpen az iparos és a kereskedő - vagyona alacsonyabb volt, mint a férjeiké, mégis társadalmi presztízszük természetesen azokéval megegyezett. A leírtakra a következők is rámutatnak. Ha a kiegészítenciájú feleségeket bútorok alapján kiemeljük a kispolgárság közül,³⁹⁰ akkor elmondható, hogy a szalongszék egy-két kivételtől eltekintve kispolgári környezetben egyáltalán nem fordult elő. A legtöbb garnitúrát a magánzók és a felső tisztviselők vásárolták. A nagyobb szalongszékrendy kispolgári általános használata azért sem képzelhető el, mert lakásaik, például két szoba esetén, a garnitúrák részére nem képeztek elegendő befogadó teret. Értékesebb könyv- és üvegszékrendy, kredenc, zongora is ritkán fordult elő a

³⁹⁰ Példaként lehet felhozni Kosina Károlynét. A vendéglős nejének összvagyon 891 korona volt. Ezt az összeget kizárólag bútor, ágy- és ruhanemű tette ki. A feltehetően háromszobás lakás tárgyai teljes középpolgári berendezésről árulkodik (652 korona), vagyona alapján a vendéglősné azonban a kispolgársághoz sorolható. (SVL IV.B. 370/1898.)

kispolgárság körében. Ennek ellenére a fenti bútorokkal (például kredencek) a kistisztviselők is rendelkeztek, mint például a tanító, a hivatalnok és a könyvelő.³⁹¹

Míg egyes polgári bútorok elterjedtsége, mint például az éjjeli- és mosdószekrény általános jelenség volt kispolgári környezetben is, addig más bútordarabok (például a szalongoarnitúrák, a könyv- és üvegszekrények, a kredencek, a zongorák) kevésbé voltak használatosak. Ezek a bútordarabok külön-külön, de együttes előfordulás esetén mindenképpen rétegválasztóak voltak a polgárságon belül. A bútorok mennyiségi előfordulását tekintve megfigyelhető,³⁹² hogy a polgári bútorok legkevésbé az iparosokat, leginkább a felső tisztviselőket, a kereskedőket és a magánzókat jellemezték.

4.2. Vagyon, foglalkozás és tárgyi világ összefüggései³⁹³

A társadalmi csoportokra jellemző tárgyak meghatározása után lehetőség nyílik annak a vizsgálatára, hogy az egyes rétegek mennyit költöttek azokra. Az eddigi lakáskultúra-vizsgálatok nem tettek kísérletet a lakások bútorainak becslésére, a leírására szorítkoztak. A leltárak viszont éppen ennek a kérdésnek a feltárását teszik lehetővé: mitől függött a lakás berendezése, az

³⁹¹ A kistisztviselők kispolgári szintet meghaladó tárgyi világa Szekszárdon is megmutatkozott. Buzás József nyugalmazott magyar királyi törvényszéki írnok kétszobás lakásában például konzoltükört márványlappal, szalongoarnitúrát, török padlószőnyeget, ablakra és ajtóra való csipkefüggönyt írtak össze. Tóth Zoltán megállapította, hogy a szobák bútorzata mellett a "konyhafelszerelés differenciáltsága és a tálalóedények is a középréteg ízlését követték". (Tóth, 1989/1. 186-191.)

³⁹² Mennyiségi szempontok alapos kiaknázását, például azt hogy a társadalmi-foglalkozási csoportok hány százaléka birtokolt egyes bútorokat, még a számítógépes adatbázis sem teszi lehetővé. Ezt annak ellenére nem lehet vizsgálni, hogy megállapítottuk, hogy az esetek nagy százalékában a lakásberendezés nagyját adó bútorokat ismerhetjük meg a leltárakból. Az elemzést csak a teljes lakásberendezést tükröző leltárak alapján lehetne véghez vinni, de a leltár akkor teljes, ha az illető egyedülálló, és az inventárium hiánytalannak látszik. Az utóbbi azonban csak szubjektív módon ítéltető meg, így a statisztikai elemzés feltehetően tévútra vezetne.

³⁹³ A temetkezési költségeket a következő fejezetben hasonló szempontok alapján tárgyalom.

ékszerre, a ruházatra fordított összeg? A tulajdonos nemétől, vallásától, életkorától, anyagi lehetőségeitől, vagy esetleg foglalkozásától? A következőkben ezeket a tényezőket vizsgáljuk meg.³⁹⁴

Az ékszer, bútor és ruházat összértéke az elhunytak vagyonában 1,5 és 3552 korona között mozgott. A legtöbb értéket Pokorny Gusztáv királyi fogházfelügyelő leltárában írták össze, aki pedig csak kétszobás lakásban lakott.³⁹⁵ A nagyon értékes bútorok mellett a leltár rengeteg tárggyal örvendezteti meg az olvasót, szám szerint 278-cal.³⁹⁶ Érdekes módon Pokorny vagyona alig haladta meg a 4000 koronát, így tulajdonképpen egy szerény vagyonú emberről van szó. A nők közül a második³⁹⁷ legértékesebb berendezési és személyes tárggyegüttest Schaffer Antalné kereskedő neje hagyta hátra 2550 koronában.³⁹⁸ Vagyona Pokorny Gusztávénál jóval nagyobb, 43 000 korona volt. A kereskedőné drága ékszerekkel és bútorokkal rendelkezett.

A 609 leltárból 380-ban szerepelnek tárgyak. Az inventáriumokba beírt tárgyak átlaga 222 korona, mellyel az őstermelők felülreprezentáltsága miatt azonban nem lehet jellemezni a helyi társadalmat. Mivel a minta 40 százalékát az őstermelők teszik ki, a tárgyak átlaga az őstermelők átlagához fog közelíteni. A kis- és középpolgári szint csak az őstermelők, a városi munkásság és az altisztek kizárásával határozható meg. Az előbb említett rétegek kiszűrésével a maradék 214 leltár átlaga 353 korona, amely már valós kis- és középpolgári tárgyátlagot tükröz. Az átlagból a legnagyobb részt a bútorok képezik 175 koronával. A bútor után nagyságban a ruházat (120 korona), majd az ékszer következik (58 korona).

³⁹⁴ Az elemzés a következőkben az ékszer, a bútor és a ruházat közös átlagát vizsgálja.

³⁹⁵ SVL IV.B. Pokorny Gusztáv hagyatéki leltára. 1350/1905.

³⁹⁶ A leltárt fakszimilében közreadom a függelék végén.

³⁹⁷ Az első Leitner Amália elmebeteg volt, akiről csak annyi információ áll rendelkezésünkre, hogy bruttó vagyona 3334 korona volt. (SVL IV.B. 1923/1917.)

³⁹⁸ SVL IV.B. Schaffer Antalné hagyatéki leltára. 410/1911.

Nemek szerint kitűnik a férfiak kisebb tárgyatlagja: pedig a bruttó vagyonok között majdnem kétszeres különbség volt a férfiak javára. A legnagyobb 20 tárgytulajdonos közül például 13 nő és csak hét férfi volt. Kereskedő, kávé és tisztviselő feleségek, valamint magánzónók szerepelnek a listán. A nők magasabb értékein nem lehet csodálkozni, hiszen ahogy azt a házassági szerződések elemzésakor láttuk, sok esetben a nők vitték a házasságba a lakás teljes bútorzatát és felszerelését. A tárgyak három összetevőjét nézve (ékszer, bútor és ruházat) a nők összes részátlagja magasabb volt, mint a férfiaké.

15. táblázat

Férfi és női tárgyak értékének átlaga					
Nem	Eset-szám	Tárgyak értékének átlaga	Minimum tárgy-érték	Maximum tárgy-érték	Bruttó vagyon átlaga
Férfiak	169	208	2	3552	16460
Nők	211	232	1,5	3334	9395

Vallásfelekezethez való tartozás alapján lényeges különbségeket lehet felfedezni az átlagok között, ami lényegében foglalkozásbeli és vagyoni okokra vezethető vissza. A vagyoni helyzetet nézve kitűnik, hogy a mintában szereplő evangélikusok bruttó vagyonának átlagát a katolikusok több mint másfélszeresen, a zsidó vallásúak pedig kétszeresen meghaladták. A tárgyak átlagára vonatkozóan nagyjából ugyanezeket az arányokat lehet felfedezni. A vagyonbeli különbség azonban annak köszönhető, hogy a mintában a legnagyobb vagyonúak katolikusok voltak, s azok felhúzzák a katolikusok vagyonának átlagát. A kiugróan magas vagyonú katolikus leltárakat kivéve a mintából, nem látszik különbség az evangélikus és a katolikus vallásfelekezet vagyoni állapota között. A vagyoni különbségek eltűnése ellenére a tárgyak átlaga közötti távolságok megmaradnak. Az evangélikusok alacsony átlaga valójában az őstermelőknek

(gazdapolgárok, szőlősök) köszönhető, akik az evangélikusok több mint a felét teszik ki, és a többi foglalkozási csoportnál lényegesen alacsonyabb átlaggal rendelkeztek. A zsidók magas átlagát pedig kiugróan magas vagyonuk magyarázza.

16. táblázat

Tárgyak értékének átlaga vallás szerint					
Vallás ³⁹⁹	Eset-szám	Tárgyak értékének átlaga	Minimum tárgy-érték	Maximum tárgy-érték	Bruttó vagyon átlaga
Katolikus	167	240	1,5	3552	14864
Evangélikus	182	133	2	1552	9193
Zsidó	9	304	1,5	669	23880

Életkor és tárgyi világ vizsgálatánál a kiinduló hipotézisem az volt, hogy az idősebbek nagyobb összértékű tárgyakkal rendelkeztek. Ezt az idősebb korosztálynál megfigyelt magasabb vagyon feltételezte. Az elemzés a hipotézist nem igazolta. A fiatalabb korosztály, a 40 év alattiak, átlagban 50 koronával megelőzték a 40 év felettieket. A korhatárt növelve, például a 70 év felettieket nézve, nem történik változás, mert az átlag kevéssé mozdul el, 170 korona körül marad. A korhatárt csökkentve a tárgyak átlaga viszont növekedett, de csak 30 éves korig. A magyarázat abban rejlik, hogy a házaspárok tárgyi világa, lakásának berendezése többnyire a házasságkötéskor alakult ki. Ekkor új, értékes bútorokat vásároltak vagy kaptak, melyek egész életre száltak, s ezek az évek során viszont folyamatosan veszítettek értékükből. A kelengyét is úgy állították össze, hogy akár egész életre, de legalább 20-25 évre elegendő ágy- és fehérneműt tartalmazzon.⁴⁰⁰

³⁹⁹ 380 elhunyt közül 22 ismeretlen vallású.

⁴⁰⁰ Visi, 1992. 135.; F. Dózsa, 1989. 319-320.

17. táblázat

Tárgyak értékének átlaga életkor szerint					
Életkor ⁴⁰¹	Eset-szám	Tárgyak értékének átlaga	Minimum tárgy-érték	Maximum tárgy-érték	Bruttó vagyon átlaga
40 év alatt	86	224	5	2550	3947
40 év és felette	273	170	1,5	3552	13376

A vagyonkategóriák szerinti elemzésben megfigyelhető volt, **hogy** a vagyon emelkedésével a tárgyak átlagértéke folyamatosan nőtt. Nem meglepő módon, minél vagyonosabb volt valaki, annál többet költött otthonára és magára. A növekedés azonban 700 korona körül megállt, s feljebb nem mozdult el. Az aktívum emelkedésével a tárgyak folyamatosan elvesztették súlyukat a vagyonon belül: míg az alacsony vagyonúak esetében az összvagyon 30 százalékat is kitették, addig a több százezer koronásoknál az egy százalékot sem érték el. Érdekes megfigyelni, hogy legmagasabb tárgyértékkel rendelkező tisztviselő bruttó vagyona alig haladta meg a 4000 koronát. Alacsony vagyon és a tárgyak magas összértéke nem volt kirívó jelenség: az első tíz legmagasabb összérték birtokosa közül ötnek a vagyona 8000 korona alatt maradt. Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a magas bruttó vagyon feltételezi a kifinomult otthon- és tárgykultúrát, de az előző nem volt előfeltétele az utóbbinak.

18. táblázat

Tárgyak értékének átlaga vagyonnagyság szerint					
Vagyon-nagyság (koronában)	Eset-szám	Tárgy értékének átlaga	Minimum tárgy-átlag	Maximum tárgy-átlag	Bruttó vagyon átlaga
1000 alatt	90	135	1,5	949	479

⁴⁰¹ 380 elhunyt közül 21 ismeretlen életkorú.

1000 felett	290	248	2	3552	16279
5000 alatt	233	160	1,5	3552	1784
5000 felett	147	319	2	3334	29581
10 000 felett	87	378	2	3334	45240
20 000 felett	51	534	10	3334	67297
30 000 felett	40	631	10	3334	78683
40 000 felett	29	718	60	3334	95271
50 000 felett	21	680	60	3334	114696
100 000 felett	7	679	60	1768	206954

A tárgyak átlagát tekintve a foglalkozási kategóriák szerinti sorrend a következőképpen alakult: napszámosok, őstermelők, városi munkásság, iparosok, altisztek, magánzók, szolgáltatók, tisztviselők és kereskedők. A bruttó vagyon figyelembe vételével az altisztek és a tisztviselők tűntek ki magas átlaggal. Az átlag tekintetében az őstermelőkön belül a szőlősök és a gazdapolgárok épp hogy elkülönültek. A vagyoni különbségek pedig számottevők voltak az előbb említett csoportok között, a gazdapolgárok vagyona majdnem háromszorosan haladta meg a szőlősökét. A tárgyakra fordított összegben, ha nem is látszik lényeges eltérés, a gazdasági eszközöket illetően jelentős különbségek találhatók. A gazdapolgárok 372 koronás átlaga messze felülmúlta a szőlősökét (98 korona) és a napszámosokét (13 korona).

A tisztviselők két rétegének elkülönítése szintén differenciálásra ad lehetőséget. A közép és felső tisztviselők átlaga 555 korona, mely a kereskedőkével megegyező. A tisztviselőkön kívül az egyes polgári rétegek szétválasztása a magánzók, a szolgáltatók és az iparosok esetében vezetett eredményre. A magánzók vagyonosabbjai (8000 korona bruttó vagyon felettiek) átlépték a megállapított kis- és középpolgári tárgyatlagot, melyet 353 koronában azonosítottunk, a

kispénzesek 164 koronával azonban még sem közelítették. Az alacsonyabb és a magasabb vagyonú szolgáltatók átlaga a polgári szintet elérőnek látszik. Az iparosok mindkét rétege igen alacsony átlaggal rendelkezett. A kereskedőket szétbontva, kis- és nagykereskedőkre, a tárgyátlag viszont nem változik jelentősen, 550 korona körül marad. Ez annak köszönhető, hogy a kereskedők szegényebb vagyonú csoportjába olyan kereskedő-feleségek is bekerültek, akik vagyona döntően tárgyakból állt.

19. táblázat

Tárgyak értékének átlaga foglalkozáskategóriák szerint					
Foglalkozás-kategóriák	Eset-szám	Tárgyak értékének átlaga	Minimum tárgy-érték	Maximum tárgy-érték	Bruttó vagyon átlaga
Napszámosok	8	32	4	64	699
Szőlősök	58	41	1,5	207	2406
Gazdapolgárok	73	53	3	306	6995
Városi munk.	23	61	4	267	2624
Altisztek és szolgaszem.	13	109	4	500	1608
Iparosok	47	106	10	757	6317
Szolgáltatók	14	368	31	1552	11415
Magánzók	48	291	17	1659	29385
Kereskedők	26	546	36	2550	33310
Tisztviselők	41	491	20	3552	9745
Ezen belül kis-tisztviselők	15	381	74	718	6243
közép és felső tisztviselők	26	555	20	3552	11765

Látható, hogy az egyes polgári rétegek mennyire eltérően áldoztak az otthonra és a külsőre. A fentieket erősíti meg, ha a foglalkozási csoportok bútorátlagát elemezzük. Általában a kereskedők értékesebb, a

tisztviselők a minta átlagával megegyező, a magánzók pedig alacsonyabb értékű bútorokat birtokoltak.⁴⁰² Az eltérő átlag persze magyarázható azzal, hogy az összeírt bútor esetleg régi, divatjamúlt volt, így a becsüs számára értéktelennek tűnt. A leltárakban azonban erre ritkán található utalás, a bútorok közötti különbségek nem ismerhetők fel. Az átlagok mindenesetre a főbb trendeket mutatják meg. A bútorok előfordulási gyakorisága is a különbségeket támasztja alá. A fentiek alapján megállapítható, hogy a vagyonuk és a státusuk alapján azonos társadalmi rétegbe tartozó családok, mint például a magánzók, a kereskedők vagy a tisztviselők, tárgyait egymás mellé téve azok másfajta mentalitást, értékrendet, s ezáltal identitást tükröznek. A berendezés különbözőt értékben, stílusban, korban, összetételben, mint ahogy ezt a következő fejezet meg is mutatja.

5. Esettanulmány- Wälder József és Schuster Ernő lakásainak berendezése és lakói

5.1. Wälder József életútja

Wälder József közismert személyiség volt Sopronban, akinek emlékét a Soproni Városszépítő egyesület nagy becsben őrzi.⁴⁰³ 1862-ben született Nagybecskerekben, és 1913-ban halt meg Sopronban. Felsőfokú tanulmányait Budapesten és Zürichben végezte.⁴⁰⁴ A tanulmányok befejezése után Budapesten helyezkedett el, városi segédmérnöki munkakörbe. Sopronban 1888-ban kezdett el dolgozni, mikor Schey Károly helyébe a városi mérnöki állásba választották.⁴⁰⁵ Rövidesen főmérnök és a városi közélet ismert alakja lett. 1905-ben készítette el, elsőként az országban híres város-szabályozási tervét,

⁴⁰² A trumeauszekrényt nézve a minta átlaga például 12,4 korona. Ez a kereskedőknél 35, a tisztviselőknél 12, a magánzóknál pedig hat korona volt.

⁴⁰³ Wälder József 1998-ban kapott emléktáblát, melyet a városháza falán helyezett el a Városszépítő Egyesület.

⁴⁰⁴ Oedenburger Zeitung, 1913. December 28.

⁴⁰⁵ Polgármester, 1888. 4.

amelyet Kubinszky Mihály így jellemzett: "Ha a Wälder-féle szabályozási tervet és annak kiegészítését képező építési szabályzatot közel egy évszázad távlatából bíráljuk, akkor meg kell állapítanunk, hogy az saját korában nemcsak alapos és nagyvonalú, minden részletre kiterjedő volt, de azt is, hogy a város fejlődését kedvezően befolyásolta. A terv a város 20. századi építkezéseit alapvetően meghatározó jeles dokumentum, melyre az utókor megbecsüléssel tekinthet".⁴⁰⁶ Wälder szeme előtt a 181 000 lakosú Nagy-Sopron lebegett, melyet nyolc közigazgatási kerületre osztott. Minden kerület részére főteret vagy tércsoportot tervezett. Bergmann Pál szerint a túlméretezett terv az 1930-as évek végén módosítást igényelt.⁴⁰⁷ Wälder a város mérnöki hivatalát vezette, így a köz- és magánépítkezéseket ellenőrizte. Annak ellenére, hogy nem építész, hanem építőmérnök volt feltehetően néhány épület tervezésében is szerepet vállalt.⁴⁰⁸ így a Pannónia szálló és a soproni kórház részére készített kisebb tervrajzokat.⁴⁰⁹ Közíró tevékenysége is említésre méltó: városrendezési tervét illetően több cikket és tanulmányt publikált,⁴¹⁰ emellett a Magyar Mérnök- és Építész Egyesület Soproni Osztályának elnöki tisztét is betöltötte.⁴¹¹

A főmérnök életútját beárnyékolják az ellene indított fegyelmi eljárások, különösképpen az 1895-től 1905-ig elhúzódott ügye Frank Dezsővel.⁴¹² Frank, Wälder beosztottaként, városi mérnök volt, s a mérnöki hivatal által elkövetett hibákért egymást okolták. Az ügyben a végső szót a Belügyminisztérium, mint másodfokú hatóság mondta ki. Míg Wälder a kiszabható legmagasabb pénzbüntetést kapta, addig Frank Dezső mérnököt a

⁴⁰⁶ A városszabályozási tervet Kubinszky Mihály részletesen ismerteti. (Kubinszky, 1999. 185-188.)

⁴⁰⁷ Bergmann, 1939. 213-214.

⁴⁰⁸ Kubinszky, 1999. 188.

⁴⁰⁹ Winkler, 1988. 152.

⁴¹⁰ Wälder, 1908.; Wälder, 1906.

⁴¹¹ Sopron, 1913. december 28.

⁴¹² A fegyelmi ügyről körülbelül két doboznyi iratanyag található. (SVL XXV. 26 959.)

minisztérium hivatalvesztésre ítélte.⁴¹³ Wäldert 11 pontban marasztalták el, többek között beosztottai munkájának és különféle számlák nem kellő ellenőrzéséért, anyag és pontatlan tervezésért (például csatornaépítés) és részletes költségvetések összeállításának elmulasztásáért.⁴¹⁴ A fegyelmi ügy annyi hiányosságot tárt fel Wälder munkájában, hogy a leváltását is komolyan fontolgatták. Az elkövetett hibák miatt például a tiszti ügyész nem elégedett meg Wälder pénzbüntetésével, hivatalvesztését szerette volna elérni. Ezért megfellebbezte a közigazgatási bizottság enyhe ítéletét, de a leváltást nem tudta elérni.⁴¹⁵

A Wälder-Frank ügy után a főmérnök ellen újabb fegyelmi tárgyalásokat indítottak. 1913-ban a tűzérsegi laktanya építési költségvetésének összeállításakor engedély nélkül 17 636 koronát saját magának számolt el. A főmérnök az építkezés irányítója volt, és a pótépítkezés terveit is ő készítette el. A törvényhatósági bizottság fegyelmi eljárást rendelt el az ügyben. A közigazgatási bizottság fegyelmi választmánya nem kifogásolta Wälder eljárását, megállapították, hogy az igényelt összeg Wälder tiszteletdíját és jutalmát teszi ki. Egyrészt dicsérték kifogástalan munkáját az építkezést illetően, másrészt megfeddték módszerét,

⁴¹³ Polgármester, 1905. 6.

⁴¹⁴ A fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyve a következőképpen fogalmazott: "...Wälder József elvesztette a közönség bizalmát, és feltámadt a kétely, hogy képes-e olyan hivatal vezetésére, aminő a városi mérnöki hivatal, ahol a közérdeket legbehatóbban érintő ügyek kerülnek döntés alá, amely hivatal a város nagy értékű vagyonát gondozza, és amely hivatal igényli a város jövedelmének legnagyobb részét. A tapasztalat megérlelte a közönségben a meggyőződést, hogy Wälder József mióta a városi mérnöki hivatal élén áll, a közérdeket nem méltányolja kellő figyelemre és a közönség kíváncsiával szemben saját akaratát törekszik érvényesíteni. A közönség a hivatalban rendszertelenséget, nem megfelelő munkamegosztást lát és bizalma Wälder József irányában annyira megingott, hogy lépten-nyomon gyanúsítást támaszt ellene. A fegyelmi választmány ennek dacára nem mondta ki a hivatalvesztést, amely büntetést nem igényli a megállapított fegyelmi vétségek természete sem, amelyekből kimutatható anyagi kár nem háramlott a városra...". 171 oldalas jegyzőkönyv Sopron szabad királyi város közigazgatási bizottságának fegyelmi választmánya üléséről. 1903. július 6., 7., 8., 10., 11. (SVL. XXV. 26 959.)

⁴¹⁵ Uo.

miszerint jutalmát saját maga utalta ki.⁴¹⁶ A felmentő határozat ellenére Wälder eljárása jogi szempontból erősen megkérdőjelezhető. A helyi sajtó is értetlenül állt az ügy előtt. Közvetlenül a halála előtt újabb fegyelmi eljárást indított a közigazgatási bizottság, mert a Meyne-telep parcellázási munkálatait, mind a telep tulajdonosai, mind a város megbízásából elvégezte. Emiatt a törvényhatósági bizottság gyanította, hogy a "kétfelé" dolgozás a várost esetleg anyagilag károsította. A főmérnök halála az eset alapos kivizsgálását meggátolta.⁴¹⁷

Wälder fegyelmi ügyei ellenére végig a pozíciójában maradt, annyira nem ingott meg a belé vetett bizalom, hogy leváltsák. Haláláról minden helyi újság megemlékezett. A Sopron című újság ezeket a sorokat írta: "Wälder Józseffel értékes, nagy tudású és szorgalmas ember távozott közéletünkől. Nekünk az a véleményünk, hogy más, sokkal fontosabb pozícióba kellett volna őt az életben állítani, mint aminőhöz itteni hivatala kötötte. Az ő tudásának és szorgalmának nem volt meg nálunk a kellő tere. És egyébként sem becsülték meg őt kellően a városházán, ahol sok mindenféle intrikával kellett küzdenie hivatalos működésében. Csípős nyelvű, szókimondó ember volt, és így sokan kellemetlen embernek tartották..."⁴¹⁸

Wälder életútját áttekintve érdekes párhuzam vonható Bodányi Ödönnel, Szombathely főmérnökével. Bodányit, aki korábban vasútépítési munkálatokat irányított, 1899-ben választották főmérnökké. Idegenként került Szombathelyre, a város mégis hamar befogadta. Munkája kiterjedt a város

⁴¹⁶ Idézet a fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvéből: "A fegyelmi választmány beható vizsgálat alá vette Wälder József főmérnöknek az építkezés körül tanúsított eljárását...helyteleníti, hogy a törvényhatósági bizottság határozata előtt jutalomdíjat igyekezett magának a leszámolási művelet összeállításakor biztosítani. Mivel eljárásával sem törvényt, vagy rendeletet meg nem sértett, kötelességzegést vagy mulasztást el nem követett, őt az ellene emelt vád és következményei alól felmenteni kellett." Sopron, 1913. december 11. (SVL XVI. 26/1913.)

⁴¹⁷ Sopron, 1913. december 14.

⁴¹⁸ Sopron, 1913. december 28.

utcakövezésére, az épületek tervezésére, a vízvezeték bővítésére és a vasútépítési feladatokra is (Szombathely-Pornó). 1908-ban a tífuszjárvány kapcsán támadások érték, és leváltották hivatalából. A vádak azonban nem bizonyultak igaznak, s rövidesen ismét a mérnöki hivatal élén állt. Tudományos tevékenysége is jelentős, 1910-ben jelent meg könyve *"Szombathely város fejlődése 1885-1910-ig és műszaki létesítményei"* címmel. Előadásokat tartott és külföldi tanulmányutakat is tett, többek között Németországban.⁴¹⁹

Wälder és Bodányi életét együtt nézve elmondható, hogy mindketten idegenként kerültek Sopronba, illetve Szombathelyre, és több mint 20 évig voltak főmérnökök. Részt vettek a közéletben, és szakmai könyveket, írásokat publikáltak. Mérnöki munkáik támadások középpontjába kerültek, s különböző fegyelmi vizsgálatok indultak ellenük. Míg a Belügyminisztérium Bodányit a vádak alól tisztázta, addig Wäldert elmarasztalta. Bodányi mégis elvesztette hivatalát egy rövid időre, Wälder viszont végig megmaradt állásában. A két főmérnök életútjából leszűrhető, hogy a dualizmus-kori magán- és középítkezések hallatlan dömpingje rendkívüli erőfeszítéseket igényelt a mérnöki hivataloktól. A főmérnököket feltehetően nemcsak Sopronban és Szombathelyen támadták jogosan vagy jogtalanul, hanem szerte az országban.

5.2. Családtagok és lakóhelyek

Wälder József édesapja Wälder János asztalosmester volt.⁴²⁰ Wälder és két fiútestvére viszont felsőbb iskolákat végeztek: János rajztanár, Alajos építész, József mérnök lett.⁴²¹ Érdekes módon Wälder József Sopronba költözése előtt fivére, Alajos, a közeli

⁴¹⁹ Melega, 1999. 254-264.

⁴²⁰ SVL IV.B. 154/1916.

⁴²¹ A rokoni kapcsolatra Kubinszky Mihály cikke hívta fel a figyelmet. (Kubinszky, 1998. 491-492.)

Szombathelyen telepedett le 1880-ban.⁴²² Wälder Alajos Hauszmann Alajos tanítványa volt,⁴²³ akit házassága révén a város befogadott. Munkássága egyrészt a Hauszmann által tervezett épületek megépítésére terjedt ki, másrészt saját maga is számos köz- és magánépületet tervezett: például a Vasvármegyei Kaszinót. Később visszavonult a tervezéstől, téglagyárat vásárolt, és a város egyik leggazdagabb emberévé vált.⁴²⁴ Alajos fia, Gyula,⁴²⁵ szintén építész, műegyetemi tanár lett, aki Budapesten tervezett számos házat, és készítette el a Madách utat lezáró tér terveit.⁴²⁶

Wälder József Sopronba kerülése előtt, Budapesten ismerkedett meg Schuster Máriával. 1885-ben házasodtak össze, és a Lipótvárosban laktak.⁴²⁷ Feleségének édesapja, Schuster Ernő vendéglős volt, aki az alsó-ausztriai Ragelsdorfból származott. Schuster Ernő és felesége hosszú kort éltek meg, 1915-ben illetve 1916-ban haltak meg Sopronban. Schuster Máriának két testvére volt. Az apa foglalkozását fia, Schuster Hugó vitte tovább, aki Budapesten a Nyugati pályaudvaron volt vendéglős. A másik fiú, ifj. Schuster Ernő, foglalkozása nem ismert, de gyermekei között szintén volt vendéglős (Schuster Károly) és tisztviselő is (Schuster Ernő vasúti hivatalnok). Leányáról csak annyi tudható, hogy Schuster Irma egy takarékpénztári hivatalnokhoz, Kovács Tiborhoz ment férjhez. Míg Wälderék első gyermeke, Wälder Anna 1886. május 15-én Budapesten született, addig a következő három már Sopronban látta meg a napvilágot: Wälder Ida Ludmilla (szül. 1888. szeptember 4.), Wälder Endre (szül. 1891. augusztus 4.), és a negyedik gyermek, Wälder Mária (szül. 1893. augusztus 9.). Wälder Anna 1910-ben egy főhadnagyhoz, Aggházy Kamillhoz ment férjhez, és Budapesten laktak az I. Városmajor utcában.⁴²⁸

⁴²² Feiszt, 1993. 51-52.

⁴²³ Bodányi, 1998. 162.

⁴²⁴ Feiszt, 1993. 51-54.

⁴²⁵ Wälder Gyulára ld. Károlyi, 2000.

⁴²⁶ Budapest Lexikon, 1993. 651.

⁴²⁷ Kubinszky, 1999. 185.

⁴²⁸ SVL IV.B. 154/1916.

A halálesetek miatt a család története tragédiák sorozatában bontakozott ki. Elsőként Wälder Józsefné távozott 44 éves korában, 1906-ban. Halálát szervi szívbaj okozta. Wälder Józsefnét két gyermeke, Endre és Ida követte. Wälder Endre egy soproni magánbetegápolóban 1909-ben,⁴²⁹ Ida hajadonon halt meg 1912-ben tbc-ben.⁴³⁰ Első feleségének halála után Wälder újra nősült, egy özvegyasszonyt, szül. Bissinger Annát vette el, s házasságuk negyedik évében tüdőhurutban halt meg 1913. december 24-én.⁴³¹ Wälder Anna 1914-ben hunyt el a grimmensteini szanatóriumban (Alsó-Ausztria).⁴³² Wälder József tehát eltemeti feleségét, két gyermekét, majd halála után, a legidősebb leány is elhunyt betegség következtében. Wälder Józsefnél csak első felesége szülei éltek át nagyobb tragédiát: eltemették két gyermeküket (Schuster Mária és Schuster Ernő), vejüket, s három unokájukat. A családban feltűnően sok volt a tüdőbeteg, Wälder és két gyermeke tüdőbetegségben haltak meg.⁴³³ A négy gyermek közül valószínűleg csak a negyedik, Wälder Mária élt meg hosszú életkort. Mária gyámja édesapja halála után Aggházy Kamill lett (Wälder Anna férje), akinek engedélyével ment férjhez a budapesti Ritter Lajoshoz 1916-ban.

Wälderék Sopronba költözésük után többek között a Színház u. 21-ben és a Deák tér 13-ban laktak.⁴³⁴ Wälder József 1891-ben kért engedélyt a Deák tér 25. szám (ma Deák tér 18.) alatti telken egyemeletes ház felépítésére. 1892-ben használati és lakhatási engedélyt kapott.⁴³⁵

⁴²⁹ SVL IV.B. Wälder Endre haláleset-felvételi lapja. 154/1916.

⁴³⁰ SVL XXXIII./1.a. Halotti anyakönyv másodpéldány. XV. kötet. 1910-1912.

⁴³¹ SVL XXXIII./1.a. Halotti Anyakönyv másodpéldány. XVI. kötet. 1913-1915.

⁴³² SVL IV.B. Wälder Anna haláleset-felvételi lapja. 154/1916.

⁴³³ Wälder Endre tüdőlobban halt meg (SVL XXXIII./1.a. Halotti Anyakönyv másodpéldány. XIV. kötet. 1907-1909.), s Wälder Annát is feltehetően tüdőbetegség miatt veszítették el.

⁴³⁴ Korabeli házszámok. A gyerekek születésekor a születési anyakönyve bejegyzett lakhely tájékoztat a család soproni lakhelyeiről. (SVL IV.B. 1425. Római katolikus születési anyakönyv másodpéldány. 1885-1895. Belváros.)

⁴³⁵ SVL IV.B.1403/c. XXV. 9064.

Wälder József és családja feltehetően 1902-ig lakott a házban, de azt már 1895-től Pfann József és neje Stifter Erzsébet birtokolta.⁴³⁶ 1902-re készült el Wälder apósa és anyósa háza a Deák tér 23. szám alatt (ma Deák tér 16., a Deák tér Alsó-Lövért sarok),⁴³⁷ akik 14 év után követték leányukat Sopronba.⁴³⁸ Ki kell emelni, hogy a ház Wälder kevés lakóháztervezési munkája közé tartozik. Az építkezést Schiller János kivitelezte, ezért is hihették, hogy a tervezést is Schiller végezte el.⁴³⁹ A ház kétemeletes volt szintenként két lakással: egy hámszobással és egy négyszobással.⁴⁴⁰ A ház eredeti állapotában nem maradt fenn, mert 1944-ben lebombázták.⁴⁴¹

5.3. A család vagyona

A család vagyona négy hagyatéki leltárból, a Wälder és a Schuster házaspáréból ismerhető meg. Wälder Józsefné vagyona ingóságokból állt 1130 korona értékben. Temetési és betegségi költségei azonban meghaladták (3855 korona) vagyonát, így hátrahagyott vagyona -2725 korona lett. A tárgyakat négy gyermeke örökölte egyenlő részben. A főmérnök feleségéhez hasonlóan nem hagyott maga után lényeges vagyont, mely az adósságok levonása után 8276 korona volt. A vagyon lakásberendezésből és követelésekből állt, ingatlan nem szerepelt a felsorolt tételek között. Legnagyobb tétele egy 15 000 korona értékű követelés volt a várostól. Ez az összeg a soproni tűzérési laktanya építéskor elvégzett munkákért járt volna neki. Az összeg jogosságát a azonban a város

⁴³⁶ SVL IV.B.1409. Sopron Város Adópénztárának iratai. Házbéradó kivetési lajstrom 1895.

⁴³⁷ Az 1908-as kataszteri nyilvántartás tévesen tünteti Wälder Józsefet tulajdonosként. (SVL XV. 8. Sopron város kataszteri iratainak gyűjteménye. Sopron szabad királyi város belsőségének kataszteri birtokvázlata 1908.)

⁴³⁸ Wälderék valószínűleg 1902-ben költöztek a Deák tér 18-ból a 16-ba, de biztos adat, hogy ott laktak csak 1906-ból, Wälder Józsefné hagyatéki leltárából származik. (SVL IV.B. 154/1916.)

⁴³⁹ Winkler, 1988. 147.

⁴⁴⁰ SVL XXIV. 10 374.

⁴⁴¹ Kubinszky, 1999. 185.

vitatta, és annak ellenére, hogy a fegyelmi eljárás megállapította, hogy Wälder jogosan járt el, halála után a város nem akarta kifizetni a 15 000 koronát az örökösöknek. Wälder József évi fizetése 1896 és 1910 között 3600 korona volt. A törzsfizetés változatlansága ellenére, a lakáspénz 720 koronáról 900-ra emelkedett, s 1898-tól hivatali pótlékot,⁴⁴² majd később 540 korona korpótlékot is kapott. Ehhez járult 365 korona úti vagy lótartási általány. Mindezeket összeadva 1910-ben évi 5405 korona fizetést kapott.⁴⁴³ Wälder fizetése a városi tisztviselők között magasnak mondható. A polgármester, a rendőrfőkapitány és a városi tanácsos után a negyedik legmagasabb fizetést a főjegyzővel együtt a főmérnök vehette át.⁴⁴⁴ Az 1912:LVIII. tc. értelmében Wälder törzsfizetését 6000 koronára emelték.⁴⁴⁵ A törvény a városi tisztviselők fizetését, melyet korábban törvényileg nem szabályoztak, egységesítette, harmonizálta. A magas fizetés ellenére látható, hogy Wälder jövedelme nem tette lehetővé nagy vagyon gyűjtését, sőt a népes család költségvetését a különböző betegségek nagyon megterhelték. Schuster Máriának a leltárába 2573, Wälderébe 550 korona orvosi és gyógyszerertári költség volt bejegyezve. Gondoskodnia kellett fiáról is, akit feltehetően magánbetegápolásban kezeltek, mert gyengeelméjű volt. Wälder halálakor nagyszámú számla- és bankkövetelést hagyott hátra. Nem végrendelkezett,⁴⁴⁶ így az örökösödési törvénynek (1894:XVI. tc.) megfelelően két életben maradt gyermeke örökölte vagyonát, s az özvegyi jog második feleségét illette. A Schuster házaspár viszont jelentős vagyont tudott felhalmozni, melyet a soproni házépítésbe fektettek. A Deák téri házat a házaspár közösen birtokolta, mely 1915-ben 94 130 koronát ért. A Schuster

⁴⁴² Polgármester, 1902. 85.

⁴⁴³ Polgármester, 1910. 112.

⁴⁴⁴ Uo. 110-112.

⁴⁴⁵ Polgármester, 1912. 30.

⁴⁴⁶ Wälder József és a család tagjai nem végrendelkeztek, és házassági szerződés megkötéséről sincs tudomásunk Wälder József és felesége között.

házaspár magánzóként, házuk lakásainak kiadásából élt.⁴⁴⁷ Miután áttekintettük Wälder családjának történetét az általuk használt bútorokat vegyük szemügyre.

5.4. A Wälder és a Schuster család lakáshasználata és tárgyi világa

Wälderék háromszobás lakásban laktak. A szobák száma és funkciója Wälder Józsefné leltárából annak ellenére világosan látszik, hogy a lakásleltár nem szobánkénti leírást ad. Az ebédlő került először felvételre, majd a szalon és a hálószoba. Jellegzetes középosztálybeli bútorok tették ki a lakás berendezését. A legértékesebb bútoregyüttes a szalongarnitúra volt, mely hat karosszékből, szalontasztalból, szalonszőnyegből és egy szófából állt (140 korona). Értékes darab volt a trumeauszekerény tükörrel (40 korona), a mosdóasztal márványlappal és tükörrel (40 korona), két dívány (40 korona) és két faágy (80 korona). A hagyatékából 690 koronát tett ki a bútorzat és 440 koronát a személyes holmik (ruha-, fehér- és ágynemű).

Wälder Józsefné halála után egyes tárgyak a férje tulajdonába kerültek. A bútorzat Wälderné hozománya, illetve kelengyéje volt, így minden berendezést a gyerekek örökölték. A gyerekek közül azonban Endre és Ida Wälder József előtt haltak meg, így az anyai örökségük apjukra szállt. Mária pedig apjával lakott még Wälder halálakor, így nem vitte el az anyai örökségét képező bútorokat, melyeket tévedésből édesapja vagyonához leltározta.⁴⁴⁸ Wälderné bútorainak egy része így férje leltárában is megtalálható. A bútorok összértéke is közel megegyezik, Wäldernél ezt 626 koronában határozták meg.⁴⁴⁹ A két leltár bútorlistája között azonban különbségek vehetők észre. A teljes megegyezés azért zárható ki, mert egyrészt a legidősebb lány örökségét

⁴⁴⁷ SVL IV.B. Schuster Ernő és Ernóné hagyatéki leltára. 154/1916.

⁴⁴⁸ SVL IV.B. Hagyatéki tárgyalási jegyzőkönyv. Sopron, 1914. február 23. 154/1916.

⁴⁴⁹ Wälder József leltárát a függelék XXI. táblázata tartalmazza.

valószínűleg elvitte, másrészt Wälder tulajdonában is lehettek olyan bútorok, amelyek nem kerültek be a felesége leltárába, harmadrészt Wälderné elhunytá után új bútorok vásárlására is sor kerülhetett. Wälderné bútorai közül hiányzik egy szófa, egy ingaóra és egy vázaállvány fából. Wälder József leltára szerint a főmérnök tulajdonát képezte egy zongora az ebédlőben, egy íróasztal a hálóban és egy könyvszekrény könyvekkel a szalonban. Az íróasztal és a könyvszekrény Wälder munkájából adódóan már 1906 előtt is a lakás részei lehettek. A zongora **vagy** Wälderé volt az első felesége halála előtt is, vagy a második felesége kedvéért vásárolta meg.

A szobák bútorzata után a szobák használóit próbáljuk beazonosítani. Wälder Józsefné elhunytakor még mind a négy gyermek életben volt. Anna 20 éves volt, és négy évvel később ment férjhez 1910-ben: ekkor költözött külön a szülőkől.⁴⁵⁰ Ida 18 éves, Endre 16, Mária 13. Mivel Endrét feltehetően magánbetegápolóban kezelték, 1910 előtt három, azután két gyermek elhelyezését kell keresnünk a bútorok között. Magától adódik a kérdés, hol aludt a két felnőtt és a három gyermek? A hálószoa a szülőké volt, mivel két ágy állt benne, s a gyermekek korát nézve kizárható, **hogy** együtt aludtak. Wälderné leltárából az olvasható ki, hogy a szalonban és az ebédlőben lévő díványok szolgálhatták a gyerekek alvási céljait. Wäldernél a két gyermek feltehetően az ebédlőben aludt, mivel a leltárban két ágy szerepel az ebédlőben, bár a szalonban lévő díványon is alhattak.

A Wälder házaspár leltáraiból kitűnik, hogy a lakáshasználat egyfajta funkcionális torlódást mutat. A helyiségek alapfunkciójára a szobákban található bútorok, garnitúrák alapján lehet következtetni. Mindazonáltal a szobák elnevezését adó bútorok mellett számos más használati tárgy is helyet kapott bennük. A különböző funkciók egy szobában sokféle variációban fordulnak elő.

⁴⁵⁰ A házassági anyakönyv szerint Wälder Anna a Deák tér 10-ben lakott. SVL XXXIII./1.a. Házassági anyakönyv másodpéldány. XI. kötet. 1910-1912.

A hálószoza háló-dolgozó, az ebédlő ebédlő-háló, a szalon szalon-háló jelleget öltött.

Schuster Mária szüleinek leltárai közül csak édesapja, Schuster Ernő inventáriumában szerepeltek bútorok, melyeket nejével közösen birtokolt.⁴⁵¹ A leltár nem szobánkénti leírást tartalmaz, de a bútorok felsorolásából két hálószobára és egy ebédlőre lehet következtetni. A házban csak három- és négyszobás lakások voltak, és a bútorok mennyiségét nézve a háztulajdonos házaspár feltehetőleg háromszobás lakásban lakott. A bútorok meglehetősen szerény, mondhatni puritán környezetéről árulkodnak. A fejenként több mint 50 000 koronával rendelkező szülők együttesen mindössze 319 korona értékű bútort birtokoltak. A listán nem szerepel szalongoarnitúra, van viszont többek között egy ebédlőberendezés (egy nagy asztal, hat nádszék, egy pohárszék) és egy "ottomán".⁴⁵² Az értékesebb bútorok közé tartozott az íróasztal (30 korona), a pohárszék (30 korona), az aranykeretű tükör (20 korona) és a tükörszekrény (20 korona). Ezeken kívül meglehetősen értéktelen és egyszerű bútorokat tartottak, mint például négy vaságyat, nem márványos mosdó- és éjjeliszekrényeket. A lakásberendezésben egyáltalán nem domináltak az akkortájt divatos garnitúrák. A szalon-, ebédlő- és hálógarnitúrák közül egyetlenegy sem lehet felfedezni.

A berendezési tárgyak csekély összértékének az oka lehet, hogy a bútorok "régiek" lehettek (például 19. század közepiek), így az összeíró számára értéktelennek tűntek. Azt ugyanis nem lehet kizárni, mikor Schusterék Budapestről Sopronba költöztek, régi bútoraikat magukkal hozhatták. A leltár fukar bútorleírása alapján azonban a bútorok stílusát, korát nem lehet megállapítani. Mindenesetre a vagyonuk és a státusuk alapján egyaránt a középpolgársághoz sorolható Wälder és Schuster család bútorainak egy része, például az ágyakat tekintve, nem

⁴⁵¹ Az inventáriumot a függelék XXII. táblázatában adom közre.

⁴⁵² Több személy számára alkalmas ülóbútor, ami a török díványokhoz hasonlít. Mindkét végén kerek, párnás kartámlája volt.

sorolható azonos kategóriába. A lényegében vagyontalan Wälder család mellett a vagyonos Schuster házaspár lakberendezési tárgyai másfajta mentalitást, értékrendet, s ezáltal identitást tükröztek.

IX. A soproni temetkezések a századfordulón

A korabeli temetéseknek presztízs-jellege is volt. A temetés lebonyolítása, a sírkő, s még a koporsó anyaga, díszítése is a halott személy társadalmi szerepéről, státusáról árulkodott. A presztízs sokszor már a temetkezés helyében is megnyilvánult: Márai Sándor Kassa esetében például két "úri temető"-t említett, "a Rozália és a Kálvária, ahol sírboltokba temetkeztek a jobb családok, nem úgy, mint a Köztemető egyhangú sírparcelláiban a proletárok és a zsidók. A Rozália volt az egészen előkelők, a patríciusok, környékbeli nagy családok, dzsentrik és arisztokraták temetője, a Kálvária kakukkfüves, rezedaszagú sírjaiban aludtak a módosabb bugriscsaládok".⁴⁵³

1. Bürokratikus szabályozás és kommercializáció a temetkezésben

A századfordulón a temetkezéseknek már pontosan kialakult bürokratikus menetrendje volt, mely a halottszemle után a ravatal felállításával kezdődött. A legtöbb elhunyt temetéséről családja gondoskodott, de "teljes szegénység esetében, s ha temetésre köteles rokonok, testületek vagy egyesek nincsenek, a temetési költségek is a szegény-ügyet első sorban kezelő község terhére esnek".⁴⁵⁴ így az 1876:XIV. értelmében jelentős költségek hárultak a községekre. Budapest városa a nincstelenek elszállítására például külön szerződést kötött az "Első Magyar Szállítási Vállalat Részvénytársasággal" 1886-ban.⁴⁵⁵ A vizsgált korszakban ennek ellenére mindenki igyekezett elkerülni a köztemetkezés szégyenletes bélyegét: még a legszegényebb családok is tekintélyes összeget áldoztak a temetésre.

A közegészségügyi törvényt kiegészítő fővárosi szabályrendeletek aprólékosan szabályozták a

⁴⁵³ Márai, 1990. 60.

⁴⁵⁴ 1876:XIV. tc. 114. paragrafus. Magyar Törvénytár, 1876.

⁴⁵⁵ Szántó, 1911. 801.

temetésügyet. A szabályrendeletek meghatározták a fővárosi sírhelyek árait, sőt még a sírhantok egymás közti távolságát, azok mélységét és szélességét is. Gondoskodtak a temetők nyitva tartásáról, s még a látogatók megfelelő viselkedéséről is.⁴⁵⁶

A halottszemle után lehetett szó a ravatal felállításáról, a koporsó elszállításáról és a temetésről. A ravatalozást korszakunkban még többnyire az elhunyt lakásán rendezték meg, de egyre inkább a temetők váltak a ravatal színterévé. A főváros élen járt a ravatalozás szabályozásában. Az 1879. évi szabályrendelet a következő esetekben tiltotta az otthoni ravatalozást: azokban a lakásokban, ahol nem oldható meg a "hulla" elkülönítése a családtól; ha a hullát külföldről szállították; vízihulla és járványos betegség megállapítása céljából elrendelt boncolás esetén; és járványok idején.⁴⁵⁷ A budapesti temetők ekkor már fel voltak készülve a ravatalozás lebonyolítására: a Kerepesi temetőben például 1880-ban készült el a díszravatalozó.⁴⁵⁸ A 20. század első két évtizedében a temetői ravatalozás fokozatosan terjedt, majd 1920-ban kötelezővé tették.⁴⁵⁹

A dualizmus korában a halált már nemcsak a bürokrácia, hanem a kommercializáció is átszötte.⁴⁶⁰ A temetkezéseket az erre szakosodott vállalatok intézték, amelyek Magyarországon, miként Ausztriában és Németországban is, többnyire magánkézben voltak. Bécsben 1907-ben a két legnagyobb temetkezési vállalatot megváltotta a főváros, míg erre Budapesten a Tanácsköztársaság idején került sor. Ekkor államosították a temetkezési vállalatokat, melyeket a főváros a Tanácsköztársaság bukása után megváltással tartott saját

⁴⁵⁶ Szabályrendelet a temetőkről; Szabályrendelet a székesfőváros által fenntartott köztemetők látogatása tárgyában; Budapest székesfőváros által fenntartott köztemetőkben fizetendő különféle díjakról. In: Fővárosi Közlöny, 1901. 34. 633-643.

⁴⁵⁷ Xantus, 1980. 80-81.

⁴⁵⁸ Lakner, 1993. 85.

⁴⁵⁹ Xantus, 1980. 84.

⁴⁶⁰ Hanák, 1988/2. 70.

kézben. A megváltás azonban egészen 1926-ig elhúzódott, ekkor sikerült az utolsó két temetkezési vállalatot is megvásárolni a fővárosnak.⁴⁶¹

A századfordulón Bécsben és Budapesten a temetkezéseket osztályokba sorolták, s ennek megfelelően állapították meg a temetkezési vállalatok az áraikat. Bécsben a városi tulajdonú vállalatok a díszes, féldíszes, pompás mellett hat osztályt ajánlottak. Az árak 55 és 4800 korona közé estek, melyek a sírkövet nem tartalmazták. Budapesten, hasonlóan Bécshez, két nagyobb vállalat uralta a piacot, és az *"Első Magyar Szállítási Vállalat Részvénytársaság"* árai ismertek. Az árjegyzék alapján a vállalat kétféle dísz A, B, C és öt további osztályt különböztetett meg. A "dísz" ajánlatok között lényeges eltérés a koporsóban volt, míg a "dísz A" görög alpacca szarkofág, a "dísz B" antik ércszarkofág megvételét jelentette. A különböző temetkezési osztályok másféle halottaskocsit (dísztól a III. osztályig), koporsót (érc, tölgyfa, bükkfa, fenyőkoporsó) és fogatot (hat-, négy- és kétlovas kocsi) biztosítottak. A temetkezés felső ára Budapesten is 4800 korona volt, míg a legalsó 80. Megemlítendő, hogy a budapesti vállalat árajánlata nem tartalmazta a sírhely, a sírkő és a temetési szertartás költségeit.⁴⁶² A temetési szertartást kísérő kellékeknek is fontos szerepe volt; az énekkar, az orgonás kíséret, a papok száma is a presztízst mutatta,⁴⁶³ így Budapesten a legegyszerűbb temetés összege is elérte a 97 koronát, amely lakkozott fenyőkoporsót és kétfogatú halottaskocsit jelentett.⁴⁶⁴ Bécsben ez körülbelül 65 koronába került. Látható, hogy Budapesten a temetkezések drágábbak voltak, mint Bécsben, és mint ahogy Szántó Béla kimutatta, egyes németországi városokban is.⁴⁶⁵ Hanák Péter véleménye szerint Budapesten a legdrágább temetés költsége akár 15 000

⁴⁶¹ Xantus, 1980. 95.

⁴⁶² Szántó, 1911. 790-806.

⁴⁶³ Hanák, 1988/2. 70.

⁴⁶⁴ Lakner, 1993. 71-72.

⁴⁶⁵ Szántó, 1911. 806.

koronát is kitehetett. Egy nagyobb sírhely ára 100 évre 8000 koronába is kerülhetett,⁴⁶⁶ míg a legelőkelőbb temetésért közel 5000 koronát kértek el. Ehhez járultak még további jelentős költségek, például a gyászjelentések megjelentetése, és a gyászruhák elkészíttetése.⁴⁶⁷

További költségtényező volt a sírkő, vagy családi sírbolt, kriptá és mauzóleum építése, melyek Budapesten divatosak voltak. Nemcsak a nemzet nagyjai kaptak mauzóleumokat, például Batthyány, Deák, Kossuth, hanem tehetősebb polgári családok is építettek ilyet. A Kerepesi temetőben, mely a századfordulón a nemzet panteonjává vált, többek között a Saxlehner⁴⁶⁸ és a Ganz család mauzóleumai épültek.⁴⁶⁹ Az efféle síremlékek építésének költségei felérhettek akár egy pesti bérház építési költségeivel. Gross Zsigmond földbirtokos például végrendeletében családi mauzóleum építését írta elő 40 000 korona költségen. Külön kikötötte azt is, hogy kik azok a családtagok, akik a családi mauzóleumban eltemethetők lesznek.⁴⁷⁰

2. A soproni temetkezések vizsgálatának forrásai

A 609 hagyatéki leltár közül 523 esetben tüntették fel az elhunyt temetésének költségét. 86 esetben azért hiányzik a temetési költség, mert néhány elhunyt ingyenes városi temetést kapott. Más esetekben a hagyatéki leltárt esetleg a halál után jóval később vették fel (netán

⁴⁶⁶ A 8000 koronás ár a Farkasréti temető legdrágább sírboltjának ára volt. Az 1901. évi budapesti árlista alapján a Kerepesi temetőben ekkor már nem voltak sírboltok számára szabad helyek. A 8000 korona kiemelkedően magas ár volt, például a Kerepesi temetőben "kettős sírhely sarkon vagy első sorban" 30 évre 1200 koronába került. (Budapest székesfőváros által fenntartott köztemetőben fizetendő különféle díjakról. In: Fővárosi Közlöny, 1901. 34. 642.)

⁴⁶⁷ Hanák, 1988/2. 70.

⁴⁶⁸ Saxlehner András a kor ismert vállalkozója volt. Vagyonát a Hunyadi János keserűvíz forgalmazásából szerezte, lakásában később a Postamúzeum kapott helyet. Saxlehner András lakásának leltárát Gyáni Gábor közölte. (Gyáni, 1992. 35-36.)

⁴⁶⁹ Kovács, 1894. 6.

⁴⁷⁰ BFL VII. 151. Rupp Zsigmond közjegyző iratai. 1283/1907. Köszönetet mondok Sarusi Kiss Bélának, aki a fontos forrásra felhívta a figyelmemet.

évekkel), vagy az elhunyt lakásán talált készpénzből kiegyenlítették a temetkezési számlákat, vagy a hagyatéki leltár felvételekor a számlák még nem érkeztek meg, vagy az elhunytat máshol temették el, mint ahol a leltárt felvették.

A hagyatéki leltárakban a temetési költségek és egyéb adósságok levonása után határozták meg az elhunyt tiszta, vagyis örökölhető vagyonát. Ezért a temetés költségeit valójában az elhunyt fedezte. A hagyatéki leltárak legtöbbször részletezés nélkül csak a temetés végösszegét tüntették fel. Ez az örökösödési törvénynek (1894:XVI. tc.) és az 1895. évi belügyi és igazságügyi rendeletnek köszönhető, melyek az örökösödési eljárást és ezzel együtt a haláleset-felvételi lap és a leltár elkészítését szabályozták. 1895-től a leltárakban a hátrahagyott vagyon felvételének a sorrendjét is előírták, a temetési költségek az adósság második tételeként voltak megjelölve.⁴⁷¹ Korábban általában a temetés költségei részletezve kerültek a leltárba, például a koszorút vagy más kiadásokat is feljegyezték. Ezek a leltárak élesen elkülönítették a temetési és a "gyászi" vagy "kegyeleti" költségeket. A temetési költségek közé számították többek között a koporsó, a koporsóvánkos, a sírkő, a szállítás, a sírhely és a temetési szertartás költségeit. A gyászi költségeket gyászruhára (például gyászkalapra), gyászjelentésekre, koszorúra, virágra és a halotti torra (például borra) használták fel. Érdekes megjegyezni, hogy a családtagok gyászruháival is az elhunyt vagyonát terhelték meg.

A temetkezés költségei súlyos terhet róttak a korabeli városi társadalom minden egyes tagjára. A temetkezésre való gyűjtés sok esetben már fiatal korban elkezdődött. Sopronban két városi egyesület működött a temetési költségek terheinek enyhítésére: a "Soproni polgári temetkezési-, árva- és özvegy- segélyező-egylet" és az "Első Soproni Családi Betegsegélyező Pénztár". Az első egylet kimondottan csak temetkezési, míg a második

⁴⁷¹ 1895. évi 43.194. i.m. 39. paragrafus.

betegségi segélyt is nyújtott. Az egyletekbe belépők évi vagy heti befizetéseket vállaltak, melyeket egyéni tagkönyvekben vezettek. A "Soproni polgári temetkezési-, árva- és özvegy- segélyező-egylet"-be belépők számára csak évi egy korona befizetése volt kötelező. Az egyletbe csak 40 év alattiakat vettek fel. Halálesetkor az egylettagok családja 60 koronát kapott a temetési költségek fedezésére.⁴⁷² A másik egyletbe belépők nagyobb összeg befizetését vállalták, mely elérhette a heti 50 fillért is. A magasabb befizetés a szolgáltatások szélesebb körét is jelentette: betegség esetén legfeljebb 20 heti táppénzt, orvosi és gyógyszerellátást, halál esetén pedig a jogutódok 50 koronát kaptak a temetési költségekre.⁴⁷³

A leltárakban a temetkezés helyét egyetlen esetben sem tüntették fel, mert a temető az elhunyt vallása alapján magától értetődő volt. Sopronban a századfordulón három vallási felekezet tartott fent saját temetőt: a katolikus, az evangélikus és a zsidó. 1674-ig a városban csupán egy temető létezett, ahol az evangélikusok is temetkeztek. Ekkor hozták létre az evangélikus temetőt a mai Széchenyi és Deák tér között. A temető azonban a város növekedésének útjában állt, s a Deák téri negyed kiépülésével 1886-ban felszámolták. Az új evangélikus temető a Balfi úton nyílt meg. Időközben a katolikus temetőt is bővíteni kellett: az új temetőt a régi temető megtartása mellett 1894-ben nyitották meg. A zsidó vallásfelekezet 1863-ban alapította meg saját temetőjét, s 1911-ben az ortodox hitet követő zsidók létrehozták a soproni zsidóság második temetőjét.⁴⁷⁴

3. A temetési költségek főbb összetevői

A hagyatéki leltárak alapján a korabeli soproni temetkezések nem rekonstruálhatók. Mindazonáltal a leltárakba beírt részköltségek és főleg az egyes

⁴⁷² Alapszabály, 1897. 3-7. paragrafus.

⁴⁷³ Alapszabály, 1913. 1-12. paragrafus.

⁴⁷⁴ Heimler, 1936. 27.

temetések összköltsége sok mindenről árulkodnak. A soproni temetkezések egyik legjelentősebb tétele a sírkő volt. Sopronban a családi sírboltok terjedtek el, kripták egyáltalán nem, míg családi mauzóleumot csak a Lenck család építtetett Otto Hofer terve alapján.⁴⁷⁵ A századfordulón a nívósabb sírköveket soproni kőfaragók készítették fekete, vagy néhány esetben szürke gránitból. Mechle József és Hild Károly⁴⁷⁶ vezetéknevei ma is láthatók a sírkövek jobb alsó sarkában. A harmadik kőfaragó, Lopicz Antal, szerényebb sírköveket készíthetett, neve ugyanis nem lelhető fel a mai soproni temetőekben. A szerényebb sírkövek készítéséről árulkodik továbbá az a tény, hogy nem volt cégeként bejegyezve,⁴⁷⁷ és hagyatéki leltárában 15 darab homokkő volt felvéve. Ez azt sejteti, hogy az olcsóbb alapanyagú homokkőből készített sírköveket.⁴⁷⁸ A leltárakba beírt összegek alapján a mai soproni temetőben is látható fekete gránitsírkő ára 400 koronánál kezdődhetett, de akár több mint 1000 koronába is belekerülhetett. Ditz József mérnök "tisztességes" sírköve 400,⁴⁷⁹ míg Krenn Alajos kereskedő sírköve vaskerítéssel együtt 1000 koronába került.⁴⁸⁰ Azoknál a temetéseknél, ahol sírkövet állítottak, a sírkő ára a temetkezési költségek körülbelül felét tette ki. Így a máig fennmaradt gránitköves sírok esetében a temetkezési költségek (sírkővel együtt) nagyjából 800 és 2000 korona között voltak. Ezt az összeget támasztja alá az a tény, hogy a hagyatéki leltárak közül az evangélikus és a katolikus temetőben négy személy sírját sikerült azonosítani, és mind a négy esetben a temetkezési költségek 940 és 2141 korona közé estek.⁴⁸¹

⁴⁷⁵ Winkler, 1988. 122.

⁴⁷⁶ Naptár, 1893. 111.

⁴⁷⁷ Naptár, 1904. 32.

⁴⁷⁸ SVL IV.B. 1405. 110/1914.

⁴⁷⁹ SVL IV.B. 1405. 20/1892.

⁴⁸⁰ SVL IV.B. 1405. 71/1904.

⁴⁸¹ A temetési költségek a következők voltak: Hercz József soproni társaskáptalan kanonokja 2141 korona (SVL IV.B. 1405. 2599/1908), Jány Ferencné kereskedő neje 1216 korona (SVL IV.B. 1405. 159/1904), Triebaumer Andrásné magánzónó temetési, orvosi és ápolási költsége összesen 2000 korona (SVL IV.B. 1405. 177/1909), Patzill Nep János

A temetések költségeiből a koporsó szintén jelentős összeget tett ki. A leltárakban a koporsó árát azonban kevesebb esetben tüntették fel, mint a sírkő árát. Így a korabeli koporsók áraitól Leckl Györgyné soproni temetkezési vállalkozó neje leltára alapján nyerhetünk információt. Sopronban a századfordulón két temetkezési vállalat működött, Leckl György és Huber Samu.⁴⁸² Leckl Györgyné leltárába 96 koporsót vettek fel, ebből 21 érckoporsó (15 darab nagy, darabja 113 korona és 6 kisebb, darabja 17 korona) és 75 fakoporsó volt. A fakoporsók közül 15 darab díszesebb (darabja 27 korona), 10 darab fényezett (darabja 10 korona) és 50 darab "fekete festett egyszerű" (darabja 6 korona) volt. A leltárban előfordult még nagy mennyiségben szemfedél, koporsóvánkos és halotti ruhák.⁴⁸³

A gyászi költségek szintén számottevőek voltak. A legjelentősebb tételt, a gyászjelentések elküldése mellett, sok esetben a gyászruhák megvásárolása jelentette. Két esetben ezek 400 korona fölé is emelkedtek: például Rohn Nándor⁴⁸⁴ családja 427, Wurm Samu utódai pedig 400 koronát költöttek gyászruhákra.⁴⁸⁵

4. Soproni temetések költségei nem, vallás, életkor, vagyon- és foglalkozáskategóriák szerint

A leltárakban szereplő temetési költségek 10 és 2141 korona között mozogtak. A legolcsóbb temetése Pulok István mészáros özvegyének,⁴⁸⁶ a legdrágább Hercz Józsefnek, a soproni társaskáptalan kanonokjának volt.⁴⁸⁷ A leltárak nem árulkodnak a Bécsben és Budapesten megfigyelt temetkezési osztályokról, de meglátuk nem zárható ki. Hanák Péter szerint egy átlagos polgári

nyugalmazott hercegi magántitkár pedig 940 korona. (SVL IV.B. 1405. 183/1900).

⁴⁸² Naptár, 1904. 39.

⁴⁸³ SVL IV.B. 1405. 37/1902.

⁴⁸⁴ SVL IV.B. 1405. 254/1920.

⁴⁸⁵ SVL IV.B. 1405. 30/1921.

⁴⁸⁶ SVL IV.B. 1405. 1354/1911.

⁴⁸⁷ SVL IV.B. 2599/1908.

temetés Bécsben 800-900 koronába került. Ebből körülbelül 700 koronát tett ki a különböző temetkezési vállalatok járandóságai, a fennmaradó összeg pedig a kegyeleti költség volt.⁴⁸⁸ Lakner Judit a fővárosi középosztály temetési költségeit 700 koronában határozta meg. Ekkora összegért fakoporsó ezüst felirattal, brillantin szemfödél, gyászfátyol, sírkereszt kemény fából, három fáklyavivő és a halottasszoba feldíszítése járt.⁴⁸⁹ Az 523 soproni hagyatéki leltárba beírt temetési költségek átlaga 339 korona, mely Hanák Péter és Lakner Judit által számított összeghez képest jóval szerényebb. Egyrészt feltehető, hogy a soproni temetési költségek alacsonyabbak voltak, mint a bécsiek és a budapestiek: Sopronban a sírhelyek és a kegyeletes költségek, például az újsághirdetések, biztosan kevesebbe kerültek; másrészt a hagyatéki leltárak által alkotott minta temetési átlaga az őstermelők felülreprezentáltsága miatt nem lehet irányadó. Az őstermelők, a városi munkásság és az altisztek kizárásával, a maradék 216 leltár átlaga 516 korona, amely így már egy soproni kis- és középpolgári temetkezési átlagot mutat.

A következőkben a temetési költségeket nem, vallás, életkor, vagyon- és foglalkozáskategóriák szerinti bontásban vizsgáljuk. Nemek szerint a férfiak magasabb temetkezési költség-átlaga tűnik ki. A 30 esetben dokumentált 1000 korona feletti temetkezés közül például csak 10 esetben temettek nőt. A korabeli társadalom férfiak és nők közötti státuskülönbsége világosan kifejeződik a temetési költségekben.

20. táblázat

Férfiak és nők temetési költségei					
Nem	Eset-szám	Temetési költségek átlaga	Minimum temetési költség	Maximum temetési költség	Bruttó vagyon átlaga
Férfiak	280	373	16	2141	11126

⁴⁸⁸ Hanák, 1988/2. 68.

⁴⁸⁹ Lakner, 1993. 71-72.

Nők	243	300	10	1683	7851
-----	-----	-----	----	------	------

Vallás szerint annak ellenére nem lehet lényeges különbséget felfedezni, hogy a mintában szereplő katolikusok bruttó vagyonának átlaga majdnem kétszeresen meghaladta az evangélikusok bruttó vagyonát. A nagyobb vagyon magasabb temetkezési költségeket is feltételez, amit jól mutat az a tény, hogy a 30 legdrágább temetés között csak kilenc volt evangélikus. A vagyonbeli különbség, ahogy ezt az előző fejezetben megállapítottuk, néhány leltár kivételével eltűnik, így a temetési költségek között sem jelennek meg lényeges eltérések. Ez annak is köszönhető, hogy az óstermelők temetkezési költségei nem húzzák le az evangélikusok átlagát.

21. táblázat

Temetési költségek vallás szerint					
Vallás ⁴⁹⁰	Eset-szám	Temetési költségek átlaga	Minimum temetési költség	Maximum temetési költség	Bruttó vagyon átlaga
Katolikus	224	346	10	2141	12106
Evangélikus	275	326	18	1800	7322
Zsidó	9	314	25	934	17572

Életkor és temetési költség összefüggéseinek vizsgálatánál az előfeltételezés az volt, hogy idősebbek magasabb költséggel temetkeztek. A magasabb temetkezési összeget az idősebb korosztálynál megfigyelt nagyobb vagyon feltételezte. Az elemzés során a hipotézis igazolódott; a minta alapján a 40. életévet lehet a választóvonalnak tekinteni. 40 év alatt és felett több mint 100 koronás eltérés vehető észre a temetési költségek átlagában, s mind a temetés legmagasabb összegében, mind a bruttó vagyonban a különbség jelentősnek mondható.

⁴⁹⁰ 523 elhunyt közül 15 ismeretlen vallású.

22. táblázat

Temetési költségek életkor szerint					
Életkor ⁴⁹¹	Eset-szám	Temetési költségek átlaga	Minimum temetési költség	Maximum temetési költség	Bruttó vagyon átlaga
40 év alatt	115	259	10	1454	3130
40 év és felette	393	358	16	2141	10540

A vagyonkategóriák szerinti elemzésben megfigyelhető, hogy a temetkezés leginkább az alsóbb rétegek számára jelentett nagy terhet: 21 esetben a temetkezés összege meghaladta a bruttó vagyont is. Kiinduló hipotézisként az fogalmazható meg, hogy a bruttó vagyon növekedésével, a temetkezési költségek is növekedtek. Az elemzés a hipotézist igazolta; a vagyon növekedésével a temetési költségek fokozatos emelkedése figyelhető meg. Minél vagyonosabb volt valaki, annál többet költött a temetésére. Néhány esetben viszont a magasabb vagyon ellenére a hátramaradt családtagok keveset fordítottak hozzátartozójuk eltemetésére. Az egyes vagyonkategóriák magas esetszámai miatt azonban a kivételek eltűnnek, nem lesznek hangsúlyosak, s a főbb trendek válnak láthatóvá.

23. táblázat

Temetési költségek vagyonnagyság szerint					
Vagyon-nagyság (koronában)	Eset-szám	Temetési költségek átlaga	Minimum temetési költség	Maximum temetési költség	Bruttó vagyon átlaga
1000 alatt	139	157	10	700	463
1000 felett	384	405	16	2141	12914
5000 alatt	347	237	10	1541	1720
5000 felett	176	534	20	2141	25151

⁴⁹¹ 523 elhunyt közül 15 ismeretlen életkorú.

10 000 felett	91	691	20	2141	42111
20 000 felett	47	878	89	2141	68366
30 000 felett	34	957	323	2141	84865
40 000 felett	24	991	323	2141	105910
50 000 felett	17	997	323	2141	131545
100 000 felett	8	1320	585	2141	202931

A foglalkozási kategóriákat elemezve a temetkezési átlag-költség alapján a következő sorrend alakult ki: napszámosok, szőlősök, városi munkásság, altisztek és szolgaszemélyzet, iparosok, gazdapolgárok, szolgáltatók, magánzók, kereskedők, tisztviselők. Az őstermelők között a két réteg világosan elkülönült, a gazdapolgárok emelkedtek ki temetkezési átlagukkal, mellyel az iparosokét is megelőzték. A poncichter réteghez tartozók nemcsak evangélikus vallásukkal, jellegzetes utcáikkal, bruttó és nettó vagyonukkal, gazdasági eszközük értékével, hanem temetkezésükkel is különálló "kasztot" alkottak a mezőgazdasági termelők között. A kistisztviselők, közép és felső tisztviselők elkülönítése további differenciálásra ad lehetőséget. Míg a kistisztviselők temetési átlaga (433) a szolgáltatók mögé helyezte a csoportot, addig a közép és felső tisztviselők temetési átlaga még magasabb lett. A kiugróan magas temetési költséget vagyonuk nem magyarázza, hiszen sokkal kisebb vagyonnal rendelkeztek, mint a magánzók és a kereskedők. A közép és felső tisztviselői réteg és a gazdapolgárok magasabb temetkezési átlagát társadalmi állásuk és önbecsülésük követelte meg. Mindkét réteg számára fontos volt az őstermelők, illetve a tisztviselők csoportján belüli magas státuszuk kifejezése, noha ezt vagyoni helyzetük, főleg a tisztviselők esetében, nem is engedte meg.

24. táblázat

Temetési költségek foglalkozási kategóriák szerint					
Foglalkozás-kategóriák	Eset-szám	Temetési költségek átlaga	Minimum temetési költség	Maximum temetési költség	Bruttó vagyon átlaga
Napszámosok	12	71	19	129	995
Szőlősök	115	167	16	972	2229
Gazdapolgárok	108	327	20	1800	6813
Városi munk.	42	143	12	680	1989
Altisztek és szolgaszem.	20	183	18	587	2229
Iparosok	62	309	10	899	6259
Szolgáltatók	15	478	136	1318	10423
Magánzók	45	519	34	1683	26693
Kereskedők	29	644	35	1930	28740
Tisztviselők	46	691	101	1844	10498
ezen belül Kis-tisztviselők	15	433	101	1000	4215
Közép és felső tisztviselők	31	816	340	1844	13538

X. Vagyoni és foglalkozási lakóhelyi elkülönülés

Sopronban a foglalkozási-társadalmi csoportok lakóhelyi elkülönülésének évszázados hagyományai vannak, és ezt négy tanulmányban is elemezték már. Csógör Csaba a város társadalmi és térbeli tagozódását három időmetszetben vizsgálta (1527, 1589, 1720).⁴⁹² Thirring Gusztáv az 1780-as évek állapotát írta le.⁴⁹³ Thirring Lajos, Thirring Gusztáv fia, édesapjának az 1848. évi soproni népszámlálásról készített jegyzetei alapján pontos képet adott a foglalkozási csoportok térbeli elhelyezkedéséről.⁴⁹⁴ A századfordulót illetően Horváth Zoltán az 1911. évi házbér-adólajstrom alapján vizsgálta az egyes foglalkozási csoportok háztulajdonlását.⁴⁹⁵ Mivel a lajstrom csak a tulajdonosokat tartalmazta, a lakókat nem, a leírtak más források alapján, mint például cím- és adójegyzékek, vagy éppen inventáriumok alapján kiegészítésre szorulnak.

A következőkben a 609 leltárból álló minta alapján a soproni lakosok foglalkozási és vagyoni lakóhelyi elkülönülését városrészenként vizsgáljuk.⁴⁹⁶ A városrészek kialakításakor a korabeli közigazgatási

⁴⁹² Csógör, 1995.

⁴⁹³ Thirring, 1939.

⁴⁹⁴ Thirring, 1957.

⁴⁹⁵ Horváth, 1985.

⁴⁹⁶ A város eredetileg két jól elhatárolható részből állt: a belvárosból és a külvárosból. A belvárost is két részre osztották fel: a külső (azok a házak számítottak ide, amelyek a falak mentén épültek) és a belső körre. A belvárost a XIV. században épült hatalmas bástya- és árokrendszer választotta el a külvárostól, amely a külső falakig terjedt. A külső városfalat Lackner Kristóf polgármester idejében, 1616/1617-ben emelték (Thirring, 1939. 2-15.). A külváros négy fertályból, s minden fertály négy alkerületből állt. Ez a közigazgatási rendszer a középkorra nyúlt vissza, s lényegében a 19. század második feléig ez a beosztás adta a város közigazgatásának alapjait. A 18. században a lakosság elkezdett a külső városfalakon kívül építkezni (Extramoenialia), s az így kialakult elővárosok részben a város kapuira kaptak elnevezést. Az elővárosok kialakulásának egyik első befejező szakasza a századfordulóra tehető: az Újteleki kapu előtt az Újteleki előváros, Bécsi és a Szent Mihály kapu előtt a Bécsi, a Szent Mihály és a Balfi kapu előtt a Fertői, míg a Magyar kapu előtt a Győri előváros. Az 1880-as években kezdetét vette a Deák téri negyed kiépülése, melyet az Alsó- és Felső-Lővérek beépülése követett (Horváth, 1985. 126.).

beosztást követtük. Változtatást jelent, hogy a belvároshoz soroltam a Színház utcát, mely fizikailag elvált, és társadalmi összetételét tekintve is különbözött a Várkerülettől.⁴⁹⁷ A Várkerület a belvárost teljesen körbe fogta, így a Széchenyi és az Ógabona tér lakosait is ide osztottam be.⁴⁹⁸ A Várkerülethez az abba torkolló utcák elejét is a hozzászámoltam, mint például az Ikva-hidat és a Lackner Kristóf út első házait. A vizsgálat elvégzésére összevontam a külvárosokat és az elővárosokat.⁴⁹⁹ Az összevonásra azért volt szükség, mert a külvárosok csak néhány utcából álltak, így nem képezhettek önálló vizsgálati kategóriákat. Az Újteleki városrészt így az Ikva patak, Várkerület, Hátulsó utca, Rákóczi Ferenc utca, Képezde utca, Bánfalvi patak határolta.⁵⁰⁰ A Bécsi városrész az Ikva patak, a

⁴⁹⁷ A belváros lényegében már a XVI-XVII. századra területileg beépült, 1766-ban ugyanannyi ház (106) állt, mint 1910-ben. (Thirring, 1939. 49.; Horváth, 1985. 127.) A XVIII. században még csak két bejárata volt, az Előkapu és a Hátulsókapu, de falát 1784-ben áttörték, hogy a Színház utca felé újabb kaput nyissanak. A város szíve a gazdasági növekedés lehetőségeinek bezárulásával és az újabb városrészek megjelenésével a századfordulóra át tudta menteni régi épületeit. A legnagyobb építkezés az új városháza megépítésekor zajlott le 1893-96 között (Tompos, 1977. 310-317.), ami sajnálatos módon megzavarta a Fő tér építészeti egységét.

⁴⁹⁸ A Várkerület a várárok feltöltése után a 19. században jött létre: egyrészt a belvárost körbevevő falak mentén épült házakból, másrészt a várárok túloldalán felépült épületekből. A külső házsor sokáig nem is tartozott a Várkerülethez, különböző utcanevekkel látták el, s közigazgatásilag is a négy különböző fertály alkerületeibe voltak besorolva. A Várkerület belső része rohamos beépülésének első írásos bizonyítékát az 1776/77-es városi telekfelmérések adják, mikor 53 házat számoltak össze (Thirring, 1939. 22-24.). Ezen házak legtöbbje üzletként funkcionált, a Várkerületet a kereskedők vették birtokukba. 1848-ban már 86 ház állt a Várkerület belső részén (Thirring, 1957. 45.), összesen a két oldalon 1850-ben 168 (Horváth, 1985. 127.).

⁴⁹⁹ A város falain kívüli építkezések elkezdésének pontos dátumát nem ismerjük, bár azt tudjuk, hogy 1725-ben kiadtak egy építkezést tiltó rendeletet. A külső falakon kívüli terjeszkedés és a belső városfal mentén húzódó házak (Várkerület) építésének elkezdése közel egy időre eshetett. Az első pontos információt az 1766. évi lakásfelvétel szolgáltatja, amikor is 38 házat számoltak össze a falakon kívül (Thirring, 1939. 33.).

⁵⁰⁰ Az Újteleki előváros fejlődése volt a legdinamikusabb a dualizmus idején, a legtöbb ház itt épült meg. 1869-ben az 1910-re kiépült 18 utca közül csak kilenc volt meg. Ebben a városrészben nyitották a legtöbb üzemet, és ez a terület lett sopron "ipari negyede". A

Várkerület és a Szent Mihály utca között helyezkedett el.⁵⁰¹ A Fertői a Szent Mihály utcánál kezdődik, és az Ikva patakánál fejeződik be.⁵⁰² A Győri területe az Ikva, a Várkerület, a Domonkos utca és a Mátyás király utca közé esik.⁵⁰³ A Deák téri negyed a Várkerület és a vasúti pályaudvar közti utcákat öleli fel, melyet a Képezde és a Mátyás király utca határol két oldalról. Az utolsó városrész a Lövérek, melynek a beépülése az első világháború előtt már elkezdődött, de elsősorban a polgárság nyári rezidenciái épültek fel. A kevés állandó lakos miatt csupán öt lakos került be a mintába, s emiatt ezt a városrészt nem vontam be az elemzésbe. A korabeli közigazgatási és a vizsgálati besorolást a melléklet térkép szemlélteti.⁵⁰⁴

1. A foglalkozási és lakóhelyi elkülönülés

összefüggései⁵⁰⁵

A nagy létszámú foglalkozási csoportok lehetővé tették azok lakóhelyi elhelyezkedésének vizsgálatát. A napszámosok, az őstermelők, a városi munkásság (kivéve a háztartási alkalmazottakat) és az altisztek közös vonása, hogy a kül- és elővárosokban laktak. A belvárosban, a Várkerületen és a Deák téri negyedben elvétele, csak egy-két ember neve bukkan fel. A napszámosok leginkább a Fertői elő- és külvárosban laktak, az összes eset

laktanyák nagy száma és a város első vasúti pályaudvara (épült 1847-ben) érdemel még említést (Horváth, 1985. 138.).

⁵⁰¹ A Bécsi előváros volt a legkisebb. Itt mindössze hat utcát írtak össze 1911-ben, mivel a terjeszkedést a Bécsi-domb akadályozta. Itt épült fel a Vízmű és a Jéggyár is (Horváth, 1985. 140.).

⁵⁰² A Fertői előváros a Szent Mihály és a Balfi kapu előtt alakult ki (Horváth, 1985. 140.). Az előbbi előtt a környezeti viszonyok miatt a fejlődés lassúnak mondható. A város kapui közül a Balfi előtt volt viszont a fejlődés a második legnagyobb. A város egyik leghosszabb utcája húzódik itt, mely Balf község felé vezet. Ezt az utcát a külső városfalig Balfi utcának, onnantól kezdve Balfi útnak hívták. Ebben az utcában döntő többségben az őstermeléssel foglalkozók laktak.

⁵⁰³ A Győri elővárosban, a Magyar kapu közelében tartották az állatvásárokat (Horváth, 1985. 141.).

⁵⁰⁴ A térképet Németh Ferenc rajzolta. Megjelent: Horváth, 1985. 136-137.

⁵⁰⁵ 609 esetből 16 utca ismeretlen vagy azonosítatlan volt.

Béni el-ô-âros

Újteleki előváros

Fertő
előváros

Győri
előadás

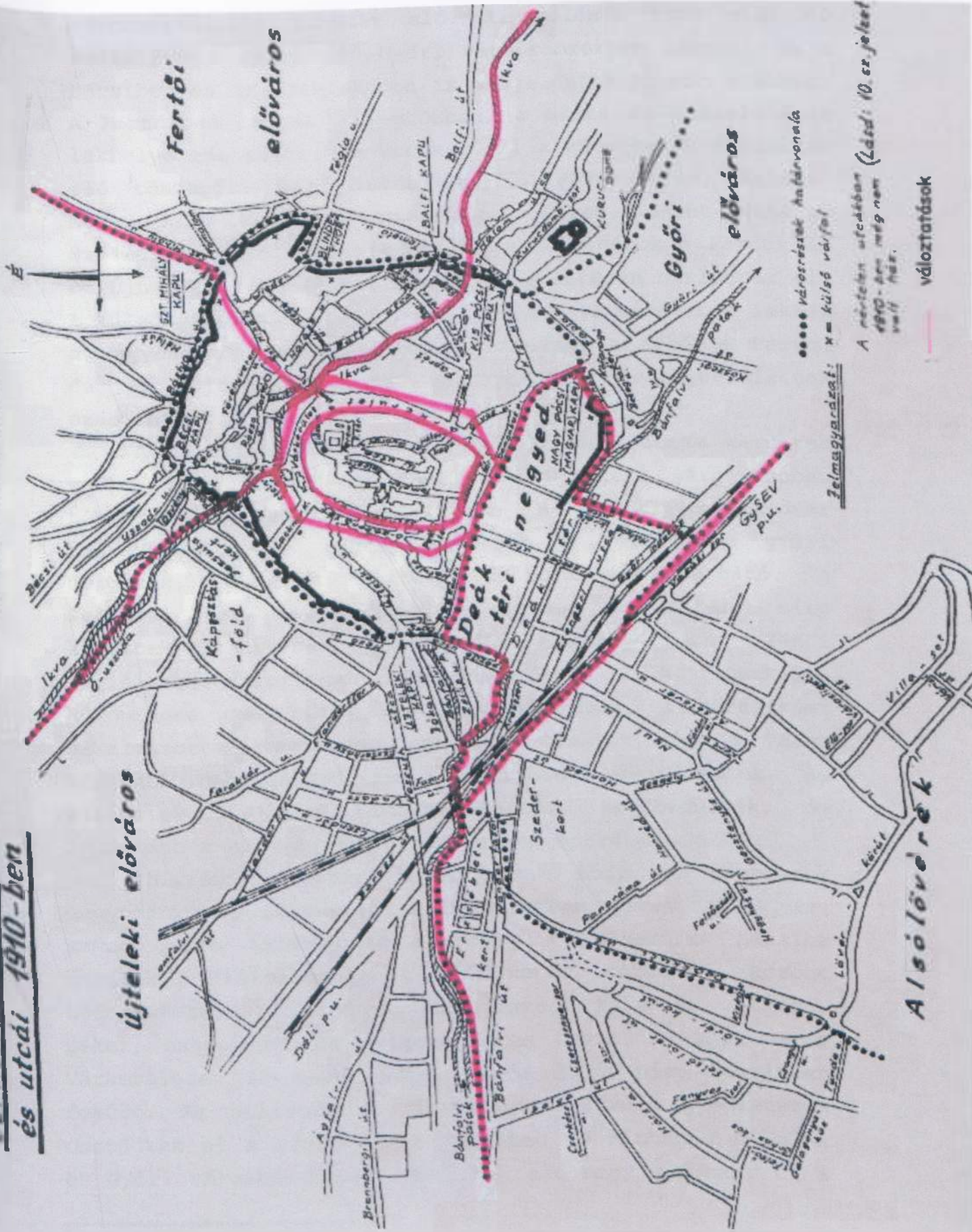
Alsö lövrek

===== Antivovnia

Felmagyarázat: $x =$ külső várfal

A nörten uf d'm
#80-Ann. n'dg n'm
vett. Ann.
(Ldtd: 10 sr-j/zel)

változatások

egyharmada itt fordult elő. A szőlősök több mint 80 százaléka a Fertői és Győri városrészekben lakott, de a Bécsiben és az Újtelekiben is megjelentek kisebb számban. A Fertőiben laktak a legtöbben, a minta 50 százalékának lakhelye ide esett. Az utcák közül a következők fordultak elő többször: Balfi utca és út, Fövényszerem, Halász, Hegy, Kis, Kurucdombsor, Malom, Rózsa, Szent Mihály, Szélmalom, Újteleki, Wieden. A gazdapolgárok a Fertői és az Újteleki városrészek között egyenletesen oszlottak el. A külső városfalon belül, az Újteleki városrészben laktak a vagyonosabb poncichterek: a Hátulsó, a Rákóczi Ferenc és az Újteleki utcák gazdapolgári felségterületnek számítottak.

A városi munkásság esetében hasonló utcák kerülnek szóba, mint az őstermelőknél. Az Újteleki városrészben több gyár, laktanya, illetve a vasúti pályaudvar helyezkedett el, ezért leginkább a vasúti és gyári dolgozók, valamint katonák felbukkanása várható. A leltárak ezt nem igazolják vissza, a mintába alig kerültek olyan személyek, akik a fenti foglalkozáscsoportokat reprezentálnák. A munkások különleges csoportjai voltak a cselédek, a háztartási alkalmazottak, akik munkaadójuknál laktak, így a város módosabb negyedeiben is a címlistára kerülhettek. Az altisztek a város minden részében megfordultak, de leginkább a kül- és elővárosokra koncentráálódtak.

Thirring Gusztáv azt írta, hogy az iparosok hagyományosan többnyire a belvárosban éltek.⁵⁰⁶ A 19. század első felében az iparosok a Várkerület házaiba kezdtek beköltözni: 1848-ban többek között bádgosmestert, cipészt, cukrászt, kalapost, órast, péket, szappanost és üvegest írtak össze.⁵⁰⁷ 1911-ben a Várkerületen 38 házuk volt, ebből 33 a piac közelében feküdt. Az iparosok a Várkerületen kívül egyenletesen oszlottak el a város többi részében. A mintában a Balfi és Győri városrészekben fordultak elő nagy számban, de a

⁵⁰⁶ Thirring, 1957. 15.

⁵⁰⁷ Uo. 13.

város minden részében felbukkantak. A külváros negyedeiben éltek a kisiparosok, a Balfi utcában például több aprómarhahúsvágó és kolbászkészítő működött.⁵⁰⁸

A kereskedők a belvárosból eleinte elsősorban a Várkerület belső részére, később a külső házsorokra is költöztek:⁵⁰⁹ a mintát alkotók majdnem a fele lakott ezen a területen. Az Újteleki városrészben is számos kereskedő birtokolt házat, a Kossuth Lajos utcában például Flandorffer nagykereskedő háza állt. Ha a kereskedőket vagyonnagyság szerint szétbontjuk, akkor az utcák összetételét nézve nem látunk különbséget. A Várkerület a kereskedők és az iparosok mellett a szolgáltatók - a kocsmárosok, kávéosok, fogadósok - területévé is vált. A szolgáltatók a külső városfalakig terjeszkedtek, az elővárosokban egyik sem lakott.

A magánzók birtokolták 1911-ben Sopron házállományának 43 százalékát.⁵¹⁰ A nagy arányú háztulajdonlás feltételezi, és a leltárakba beírt címek meg is erősítik, hogy a magánzók rendkívül szétszórtan laktak. A házbér-adólagstrom alapján azonban nem lehetne megmondani, hogy mely házakat lakták saját maguk, és melyeket adták bérbe. A magánzók között lakóhely és vagyonnagyság szerint legalább két csoportot lehet elkülöníteni. A kistőkepénzesek a kül- és elővárosokban laktak, mint például a Balfi, a Rózsa és a Temető utcákban. A nagytőkepénzesek pedig lakóhely szempontjából a Várkerületet, a Színház utcát, a Deák téri negyedet és környékét, az Újteleki városrész néhány utcáját kedvelték. A Deák tér és környéke szellős, parkos részeivel és utcáival a vagyonosokat, a közép és felső tisztviselőket csábította el a szűk belvárosból. A negyed házainak tervrajzait, a lakók foglalkozási összetételét és vagyoni állapotát nézve elmondható, hogy az újonnan épített városrészt egyáltalán nem jellemezte a társadalmi keveredés.

⁵⁰⁸ Horváth, 1985. 218.

⁵⁰⁹ Thirring, 1940. 14.

⁵¹⁰ Horváth, 1985. 220.

A tisztviselők és értelmiségiek az új városrészek megjelenéséig, hasonlóan az iparosokhoz, főleg a belvárosban laktak.⁵¹¹ A századfordulón még sok tisztviselő élt a belvárosban, de hasonló számban laktak a Várkerületen és a Deák téri negyedben is. A tisztviselők címei között a belvárosból leggyakrabban a Kolostor, a Szent György és a Színház utcák voltak megemlítve. Annak ellenére, hogy a tisztviselők két rétege azonos városrészekben lakott, éles különbségek fedezhetők fel a lakhelyeket tekintve. A középső és felső tisztviselők címei között a Deák és Széchenyi tér, az Erzsébet és a Szent György utca, az Újteleki városrészből az Esterházy és a Kossuth utca is felbukkant. A kistisztviselők közül azonban elvétve laktak ezen utcákban. Látható, hogy a tisztviselők különböző összegű lakástámogatása mennyire más lakókörnyezetre adott lehetőséget.

2. A vagyoni és lakóhelyi elkülönülés összefüggései

A vagyoni szempontokat figyelembe véve elmondható, hogy a legvagyonosabb rész nem a belváros volt. A századfordulón már több magyar városban megfigyelhető volt, hogy az elitek kiköltöztek a belvárosból. Budapesten villákból álló negyedek is létrejöttek, mint például az Andrássy út harmadik szakasza, vagy az Árkay Aladár által tervezett bírák és ügyészek villatelepe (XII. Ráth György utca és környéke).⁵¹² Sopronban is hasonló folyamat játszódott le, amikor az elit egy része a Deák tér környékére, illetve a Kossuth Lajos utcába költözött. Ennek ellenére - a kereskedőknek köszönhetően - a legvagyonosabb városrész a Várkerület volt.

⁵¹¹ Thirring, 1957. 15.

⁵¹² Sármány, 1992. 216.

25. táblázat⁵¹³

Vagyoni különbségek a városrészek között		
Városrész	Esetszám	Átlag
Belváros	46	12797
Várkerület	67	28940
Újteleki	89	11292
Bécsi	57	4010*
Fertői	173	3409
Győri	133	5595
Deák téri	22	26409

A Várkerületet a gazdag kereskedők tették a legvagyonosabb városrésszé. Két kereskedőnek a vagyona meghaladta a 170 000 koronát, egy vagyon pedig 300 000 koronánál is nagyobb volt. Mindazonáltal a vagyonos magánzók, tisztviselők, értelmiség és vendéglősök szintén közrejátszottak a magas vagyoni átlagban. A Várkerület társadalmi összetétele a 19. század második felében némiképp megváltozott. Ekkor a körgyűrű összes épülete (magán- és középület) teljesen kicserélődött. A parkosított Széchenyi tér teljesen új formát kapott az evangélikus temető megszüntetésével, a kaszinó és a postapalota felépítésével, és a város egyik közkedvelt korzójává vált. A megszépült, kiépült Széchenyi tér és Várkerület így már nemcsak a kereskedők, az iparosok, a vendéglősök, a kávéosok kedvelt lakhelye volt, hanem a magánzóké és az értelmiségé is.

A Várkerület után a második legvagyonosabb városrész a Deák téri negyed volt. A Belváros dél felé, a város második vasúti pályaudvara felé terjeszkedett. A negyed történetéről, lakásainak nagyságáról már a VIII/3.1. fejezetben szó esett. A társadalmi összetételt nézve

⁵¹³ Bizonyos esetekben a kapott átlagokat a nagy szóródás használhatatlanná tette. Ezért a szóródás mértékét a legnagyobb vagyonok figyelmen kívül hagyásával csökkentettem. Az így számított értékeket a következő két táblázatban csillaggal jelölöm.

elmondható, hogy vagyonosabb magánzók, gyárosok, iparosok, tisztviselők szerepeltek a háztulajdonosok között és a címlistákon.⁵¹⁴ A cselédszobák nagy száma a háztartási alkalmazottak tömeges előfordulására utal.

A vagyonosságot tekintve a belváros a harmadik helyre szorult a városrészek között. Lakosságának összetétele az 1848-as népszámláláshoz képest pedig alapvetően nem változott: iparosok, kereskedők, tisztviselők és magánzók lakták. Míg a belváros a 19. század közepén még a leggazdagabbak lakhelyének számított, addig a századfordulóra a vagyonosak közül sokan már elhagyták azt. A minta legvagyonosabb embere egy kanonok volt 148 000 koronával, utána pedig egy magánzó következett 90 000-rel. A belváros épületei hosszú évszázadokon keresztül alig változtak. A megnövekedett igényeknek még a felújított lakások is kevésbé felelhettek meg a századfordulón, mert feltehetően nem rendelkeztek például cselédszobával és központi fűtéssel.

Az Újteleki városrész a legkülönbözőbb társadalmi rétegeknek adott otthont. A Kossuth, Esterházy, Jókai utcákat a polgári közép és felső rétegek lakták. A Kossuth utcában állt, többek között a Flandorffer villa mellett Mechle József kőfaragó és Jány Ferenc kereskedő háza is. A városrész magas vagyoni átlagát ezen utcák lakóinak vagyona húzza fel. Ha ezeket kihagyjuk az elemzésből, a városrész mintája nem különbözik lényegesen a többi negyedétől. A város leggazdagabb emberei mellett napszámosok, őstermelők, gyári munkások, altisztek, vasúti alkalmazottak, iparosok, kereskedők, gyárosok és katonák is szerepeltek a lakosok között.

A Bécsi, a Fertői és a Győri városrészek voltak a legszegényebb területei Sopronnak. Ezek között is a legkisebb vagyonátlagú a Fertői volt, ahol a legtöbb napszámos és szőlős élt. A Győri előváros magasabb átlaga a Várkerülethez közel eső utcákban (például Magyar utca) lakó magánzóknak köszönhető. A városrészek lakosainak

⁵¹⁴ Horváth, 1985. 218-219.

vagyoni és foglalkozási összetétele között nem lehet lényeges különbségeket felfedezni. Napszámosok, őstermelők, munkások, altisztek, kisiparosok, kis- és nagykereskedők, kistisztviselők, magánzók lakták azokat. Érdekességképpen elmondható, hogy a Bécsi úton működött a Lähne intézet, melynek tulajdonosa is bekerült mintába. A magas szóródás miatt azonban éppen őt kellett kihagyni az elemzésből.

26. táblázat

Nemek szerinti vagyoni különbségek a városrészek között				
	Férfiak		Nők	
Városrész	Esetszám	Átlag	Esetszám	Átlag
Belváros	23	20915	23	4678
Várkerület	40	35751	27	18851
Újteleki	43	12517	46	10147
Bécsi	32	2995	25	6221*
Fertői	88	3279	85	3543
Győri	67	5646	66	5544
Deák téri	16	22886	5	4203*

XI. Összefoglalás: A városi társadalom rétegződése Sopronban a századfordulón

A disszertáció áttekintette a társadalmi rétegződés három tengelye alapján a korabeli Sopron társadalmi rétegződését. A vizsgálatok középpontjába azt a kérdést helyeztem, hogy a vagyon szerkezetének és összetételének milyen szerepe volt a társadalmi rétegeképződésben. Az elemző fejezetek megállapították, hogy a vagyon szerkezetét figyelembe véve, ingó-ingatlan arány szerint társadalmi rétegződés kevésbé írható le. Ennek ellenére a foglalkozási csoportok között fontos különbségek mutathatók ki, mint például hogy mely foglalkozások esetében fordult elő a vagyonban többször csak ingóság vagy ingatlan. A faktorelemzés által felállított vagyonfelhalmozási típusok elkülönítése viszont az őstermelőket már leválasztotta a többi társadalmi csoportról. Sopronban a századfordulón nagyobb értékű termőföld (több ezer koronás) birtoklása választóvonalnak bizonyul a polgárság rétegein belül. Míg a kispolgárság körében elterjedt volt a föld birtoklása, addig a középpolgárságra nem volt jellemző. Ez alól a magánzók kivételek, akik többen is, például szőlőt birtokoltak. A többi négy vagyonfelhalmozás (rövid, közép, hosszú és tárgyi) nem bizonyult választóvonalnak például a kis- és középpolgárság körében.

A 18-19. században megfigyelt vagyonfelhalmozást a századfordulóra Sopronban már kevésbé lehet megfigyelni. Ezt a változást már a legegyszerűbb mutatószám alapján is ki lehet mutatni, hiszen a leltárak háromnegyede kizárólag csak ingóságból vagy ingatlanból állt. Ez a változás két okra is visszavezethető. Egyrészt a 19. században a folyamatosan csökkenő borkereskedelem miatt a szőlőtermesztés már a filoxéra előtt is veszített vonzerejéből, másrészt a földek elértéktelenedésére, tömeges eladására a peronoszpóra járvány után kerülhetett sor.

A kulturális jellemzők tekintetében elmondható, hogy az otthonkultúra egyes társadalmi rétegek számára kiemelt jelentőséggel bírt. Közülük a tisztviselők és a kereskedők tűntek ki. A tisztviselők mindkét rétege - anyagi lehetőségeihez képest - jelentősen túlköltekezett. Ennek megfelelően a tárgyak túlreprezentáltságáról lehet beszélni a vagyonukban. A kereskedők vagyoni lehetőségeiknek megfelelően rendezték be lakásaikat. A tárgyak átlaga a magánzóknál magas vagyonuk ellenére a kis- és középpolgári átlag alatt maradt, a szolgáltatók viszont meghaladták azt. Az iparosok közelébe sem érték annak, bútoraik alapján őket jellemezte legkevésbé a polgári lakáskultúra. A bútorok kvalitatív jellemzőit figyelembe véve is megfigyelhetők fontos eltérések a társadalmi csoportok között. Egyes bútorok, mint például a szalongarnitúrák, a könyv- és üvegszekrények, a kredencek, a zongorák kevésbé voltak használatosak a kispolgári környezetben. Ezek közül egy-kettő megjelent a kispolgári otthonokban is, de együttes előfordulásuk esetén mindenképpen rétegválasztónak bizonyultak. Mindezek alapján elmondható, hogy a berendezésre és a személyes tárgyakra fordított összeget a foglalkozás, a nem, az életkor, a bruttó vagyon nagysága és a státus befolyásolta. A bruttó vagyon nagysága a legtöbb esetben meghatározta a tárgyi világot, de a nemek (feleségek kelengyéje) és státus alapján a kettő között nem mindig található szoros kapcsolat.

A korabeli temetéseknek minden társadalmi réteg számára kiemelt jelentőse volt. Minden elhunyt családja anyagi lehetőségén felül próbált költeni, a végtisztességet kellően megadni. A magas esetszámok miatt a kivételek eltűnnek, nem lesznek hangsúlyosak. Hasonlóan a tárgyi világhoz, a temetkezési költségekben a foglalkozás, nem, az életkor, a bruttó vagyon nagysága mellett a státus játszott nagyon fontos szerepet. A leltárak tanúsága alapján a vallás viszont kevésbé befolyásolta a temetkezések költségét. A státus reprezentáció szempontjának fontosságát mutatja, hogy

ámbár vagyonnagyság és a temetés költségei között egyenes arányosságot lehet megállapítani, sok az olyan eset, ahol nem áll fenn ez az összefüggés. A temetésre fordított összeget ugyanis ekkor elsősorban nem a vagyon nagysága határozta meg, hanem az elhunyt státusa.

Foglalkozás, vagyon és lakóhely együttes elemzése megmutatta, a lakó- és munkahely kevésbé vált szét Sopronban. Az iparosok, kereskedők, őstermelők, cselédek ugyanott éltek és dolgoztak. A műhely, az üzlet és a lakótér, a család otthona viszont feltehetően már elkülönült a házon vagy a lakáson belül. A kereskedők vagy a gyárosok közül csak egy-kettő választotta például a Deák teret vagy a Kossuth utcát lakóhelyül, inkább üzletük közelében (mellett vagy felett) laktak. Zettl Gusztáv likörgyáros lakását például közvetlenül a gyára mellé építette a Balfi utca elejére.⁵¹⁵ A szabad lakóhely választása gyári munkások, magánzók és a tisztviselők esetében vetődik fel. A munkások szűkös anyagi lehetősége nem tette lehetővé lakóhelyeik megválasztását. A magánzókékat leginkább az öröklött viszonyok (például lakás), vagy a korábbi gazdasági tevékenység határozta meg, így a tisztviselőknél lehet leginkább a szabad lakóhelyválasztásról beszélni. Mindezek alapján elmondható, hogy a lakóhely elsősorban még a foglalkozástól függött Sopronban. A vagyon szerepe lényegében csak a magánzóknál merült fel, tisztviselőknél pedig a lakáspénz szabta meg a lakás helyét, nagyságát és minőségét.

A társadalmi rétegzódás elemzésén kívül Sopron hanyatlása is többféle módon tetten érhető. A leltárak alapján is kimutatható, hogy Sopronban jelentős vállalkozói réteg a századfordulón már nem élt. Horváth Zoltán tanulmányából tudható, hogy a soproni sertéskereskedők például földet, birtokot vásároltak, és elhagyták a várost: 1911-ben már egyikük sem lakott a városban.⁵¹⁶ A város lakosai adósságának vizsgálata azt

⁵¹⁵ Erre Budapesten is lehet példát találni. Saxlehner András például lakását és üzletét egy házban helyezte el. (Gyáni, 1992. 35-36.)

⁵¹⁶ Horváth, 1995. 65.

mutatja, hogy város gazdasági szempontból stagnált a 19. század második felében. Az adósságállomány aránya az 1840-es és a 20. század első évtizedében lényegében ugyanannyi maradt. A lakások technikai felszereltségéből és a lakáskultúrából is a változatlanság olvasható ki.

Összefoglalásképpen megfogalmazható, hogy kizárólag a vagyon, mint önálló rétegződési elem figyelembe vételével nem lehet leírni az egyének társadalmi helyzetét. A vagyon nagysága és összetevői bizonyos társadalmi csoporthoz való tartozást valószínűsítene. Például az értékes ingatlanok és egyes értékpapírok birtoklása egyértelműen a középpolgárságot jellemezte. Mindazonáltal nem lehet olyan foglalkozási-társadalmi csoportot találni, ahol kizárólag a vagyon döntötte volna el az egyének társadalmi helyzetét. Egyedül a vagyonnagyság figyelembe vételével (8000-10 000 koronás határt használva), nem ismerve a jövedelmet és a viselkedésszociológiai ismérveket, a polgárság rétegeinek elkülönítése teljes bizonyossággal nem vihető véghez. Sopronban a Várkerületen egymás mellett sorakoztak a kereskedők, akik mégis különböző társadalmi helyzetet tudtak magukénak aszerint, **hog**y milyen áruval kereskedtek, mekkora forgalmat bonyolítottak le, kikkel álltak üzleti kapcsolatban, hány alkalmazottal dolgoztak, és mekkora vagyont tudtak felhalmozni. Ezen kívül a származás, rokoni és baráti kapcsolatok, valamint kulturális jellemzők is meghatározták az egyének társadalmi helyzetét. A gazdapolgárok társadalmi helyzetét annak ellenére nem lehet kulturális jellemzők nélkül leírni, hogy az őstermelők két csoportja között főleg vagyoni különbségeket találtunk. Ezek ház, termőföld és gazdasági eszközök birtoklásában nyilvánultak meg. A gazdapolgároknál is, többek között a származás, a rokonsági kapcsolatok voltak státusformálók, s a leltárak alapján egyértelmű, hogy státusukat a temetkezéssel is kifejezésre juttatták. A poncichterek dualizmus-kori polgárosodására utaló nyomokat egyébként nem találtunk. Ennek ellenére esetleg másféle

vizsgálatok, mint például mobilitási tendenciák elemzése, eltérő képet adhat az itt megrajzoltaktól.

A kulturális jellemzők, mint önálló státuselemek azonban rétegekvalifikálónak bizonyultak. Az otthonkultúra kialakítására és a temetkezés lebonyolítására a vagyoni állapot, a valós vagy "áhitott" státus függvényében került sor. A tárgyi világ és a temetkezés az egyén társadalmi helyzetének két állapotát tükrözte: a kezdetet és a véget. A korábbi fejezetek tárgyalták, hogy a lakásberendezés legtöbbször a házasságkötéskor alakult ki, ennek nagyját a kelengye adta. A házaspárok a kapott, vásárolt bútorokat gyakran életük végéig megőrizték, miközben a társadalmi helyzetük, megítélésük változhatott. Ebben az esetben a halál bekövetkeztekor a lakás berendezési tárgyai és az elhunyt státusa nem álltak feltétlenül összhangban egymással. Persze az is előfordult, hogy a bútorokat kicserélve, felújítva az összhang tökéletes volt. A temetkezésre fordított összeggel ugyanez a probléma merül fel. A temetkezés elvileg az élet végére elért társadalmi presztízst adta vissza. Egyesek azonban túlköltekezéssel, évekig tartó spórolással az áhitott, de nem a valós státust mutatták meg. Látható, hogy az egyének státusának pontos megállapításához a kulturális jellemzők más elemeit is vizsgálat alá kell vonni.⁵¹⁷

A kulturális jellemzők és a vagyon összefüggéseit vizsgálva megállapítottuk, hogy vagyonnagyság, otthonkultúra és temetkezés között nincs mindig szoros összefüggés. Ez arra mutat rá, hogy az egyének társadalmi helyzetét alapvetően a rang és a presztízsz határozta meg. Vagyonnal, magas fizetéssel a státust nem lehetett kiváltani.⁵¹⁸ A vagyon, mint önálló rétegzódási elem, az egyének társadalmi helyzetét kevésbé befolyásolta, ha nem járult hozzá megfelelő rang és presztízsz. Az is

⁵¹⁷ Ilyen szempont például az egyének egyleti aktivitása. (Tóth Á., 1998.)

⁵¹⁸ Allt Lajos esete is ezt bizonyítja. Allt magas fizetése, polgári otthonkultúrája ellenére csak a tűzoltóparancsnoki tiszti rendfokozat hozott számára társadalmi felemelkedést. (Szabó, 1981. 35.)

nyilvánvaló, hogy a rang és a presztízs alapvetően nagyon nélkül is meghatározta az egyének társadalmi helyzetét. Így a dualizmus-kori Magyarországon a társadalmi választóvonalat leginkább a rangkategóriák alapján lehet leírni, a Hanák Péter által már sokak idézett "urak" és "kendek" szerint.⁵¹⁹

Rank	Rank
1	Állam
2	Magyarország
3	Magyar Királyság
4	Magyar Királyság
5	Magyar Királyság
6	Magyar Királyság
7	Magyar Királyság
8	Magyar Királyság
9	Magyar Királyság
10	Magyar Királyság
11	Magyar Királyság
12	Magyar Királyság
13	Magyar Királyság
14	Magyar Királyság
15	Magyar Királyság
16	Magyar Királyság
17	Magyar Királyság
18	Magyar Királyság
19	Magyar Királyság
20	Magyar Királyság
21	Magyar Királyság
22	Magyar Királyság
23	Magyar Királyság
24	Magyar Királyság
25	Magyar Királyság
26	Magyar Királyság
27	Magyar Királyság
28	Magyar Királyság
29	Magyar Királyság
30	Magyar Királyság
31	Magyar Királyság
32	Magyar Királyság
33	Magyar Királyság
34	Magyar Királyság
35	Magyar Királyság
36	Magyar Királyság
37	Magyar Királyság
38	Magyar Királyság
39	Magyar Királyság
40	Magyar Királyság
41	Magyar Királyság
42	Magyar Királyság
43	Magyar Királyság
44	Magyar Királyság
45	Magyar Királyság
46	Magyar Királyság
47	Magyar Királyság
48	Magyar Királyság
49	Magyar Királyság
50	Magyar Királyság

⁵¹⁹ Hanák, 1962. 215-216.

XII. Függelék

I. táblázat

Huszár Jenőné (született Schwarz Mária) 31 darabos kelengyéje 2000 korona összértékben ⁵²⁰	
Darab	Megnevezés
2	ágy matt
2	szekrény matt
1	mosdószekrény
1	dívány plüss áthuzattal
1	kredenc
1	pohárszék
1	asztal
6	szék
2	éjjeliszekrény
1	ottoman
36	edénytörlőruha
18	konyhakendő
24	asztalkendő
12	asztalterítő
36	zsebkendő
30	női ing
2	lúdtollal töltött dunna
8	dunnaáthuzat
6	lúdtollal töltött párna
24	párnaáthuzat
10	kisebb párnaáthuzat
4	ágyterítőáthuzat
24	lepedő
6	alsószoknya
9	női nadrág
2	dunna és 4 párna cselédágyhuzat
24	törülközőkendő
12	corsett
3	kávégarnitúra
3	színes alsószoknya
24 pár	harisnya

⁵²⁰ SVL VII. 152. Huszár Jenő és Schwarz Mária házassági szerződése. 1907. június 20. 400/1907.

II. táblázat

A hagyatéki leltárak időbeli megoszlása 1879-1913

Év	A mintában szereplő leltárak száma
1879-1889	43
1890	33
1891	22
1892	21
1893	14
1894	20
1895	20
1896	30
1897	44
1898	24
1899	23
1900	33
1901	28
1902	43
1903	25
1904	38
1905	37
1906	31
1907	35
1908	25
1909	23
1910	1
1913	1
Összesen	609

III. táblázat

A minta vagyoni megoszlása		
Vagyon nagysága koronában	Esetszám	Százalék
0-1000	192	31,5%
1000-5000	223	36,6%
5000-10000	91	15%
10000-20000	46	7,5%
20000-50000	33	5,4%
50000-100000	14	2,2%
100000-	10	1,8%
Összesen	609	100%

IV. táblázat

A rotáció után nyert faktorsúly-mátrix					
	1. Faktor	2. Faktor	3. Faktor	4. Faktor	5. Faktor
Aktív	.74063	.50535	.15239	.38468	.06902
Ingó	.80443	.54610	.15977	.05978	-.00768
Készpénz	.45961	.71365	.06628	.00449	-.02470
Ékszer	.33942	-.04688	.75866	.04847	-.03682
Bútor	.11280	.05766	.83713	.05376	-.02980
Ruházat	.01292	.03394	.89381	.01071	-.01776
Gazd. f.	-.05843	.06173	.02160	.00260	.86567
Áruraktár	.01583	.78793	-.03591	-.03767	.04409
Értékpapír	.90498	.12060	.19345	-.00322	-.02678
Követelés	.06118	.80180	.02310	.24380	-.06087
Betétkönyv	.84417	-.07156	.09331	.09990	-.00178
Ingatlan	.10439	.07828	.03609	.96358	.21962
Ház	.09761	.10556	.06419	.97512	.02466
Föld	.05382	-.08389	-.09829	.21200	.80683

V. táblázat

Az egyes faktorok hozzájárulása a változók szórásnégyzetéhez			
Faktor	Egyedi érték	Kumulált érték	
1.	4,71266	33,7%	33,7%
2.	2,19865	15,7%	49,4%
3.	1,89156	13,5%	62,9%
4.	1,31434	9,4%	72,3%
5.	1,16867	8,3%	80,6%

VI. táblázat

A férfiak és nők vagyontételeinek átlagértékei koronában 1879-1913		
Tételek	Férfiak átlagértékei	Nők átlagértékei
Esetszám	320	289
Aktívum	11434,41	7728,12
Ingóság	7042,17	4003,55
Készpénz	170,33	63,3
Tárgy	109,91	169,9
Gazdasági. f.	139,43	75,86
Áruraktár	1243,42	72,01
Értékpapír	3466,95	2508,71
Követelés	1409,29	586,99
Betétkönyv	502,84	526,7
Ingatlan	4392,24	3724,56
Ház	3106,85	2547,52
Föld	1285,38	1171,05
Passzívum	4623,7	2129,61
Betegápolási	145,67	118,57
Temetési	326,94	252,3
Tartozás szem	2292,12	660,12
Adóhátralék	22,83	11,49
Váltókövetelés	114,6	81,32
Kölcsöntőke	354,71	153,99
Jelzálog	1343,66	840,76
Tiszta	6810,7	5598,51

VII. táblázat

A férfiak és nők vagyontételeinek százalékos értékei 1879-1913		
Tételek	Férfiak százalékos értékei	Nők százalékos értékei
Esetszám	320	289
Ingóság	35	34,64
Készpénz	3,19	4,66
Tárgy	19,35	47,11
Gazdasági. f.	29,83	16,47
Áruraktár	12,6	2,7
Értékpapír	15,16	8,2
Követelés	14,2	12,46
Betétkönyv	5,58	8,35
Ingatlan	65	65,35
Ház	45,55	34,68
Föld	54,44	65,32
Passzívum	81,03	54,33
Betegápolási	8,3	11,92
Temetési	33,39	44,12
Tartozás szem	32,54	22,63
Váltókövetelés	2,55	1,24
Kölcsöntőke	2,62	1,23
Jelzálog	17,51	16,47
Tiszta	18,96	45,66

VIII. táblázat

A soproni foglalkozáskategóriák vagyontételeinek százalékos értékei 1879-1913. I.						
Tételek	nap- számos	szőlős	gazda- polgár	városi munk.	al- tiszt	iparos
Esetszám	23	133	109	48	28	66
Ingóság	6,67	8,61	11,89	38,45	23,28	41,32
Készpénz	7,14	1,0	2,04	6,37	0	3,1
Tárgy	72,85	48,67	23,06	27,34	64,87	30,77
Gazd. f.	8,44	41,58	65	14,59	4,6	3,6
Áruraktár	0	0	0	0	4,63	32,03
Értékpapír	0	0	0,63	6,55	0	8,09
Követelés	11,29	6,78	6,51	19,26	7	17
Betétkönyv	0	1,79	2,77	25,87	10,8	5,03
Ingatlan	93,32	91,38	88,1	61,54	76,71	58,67
Ház	6	25,37	33,39	30,42	23,96	60,13
Föld	94	74,98	66,6	69,57	76,03	39,86
Passzívum	61,38	68,97	55,34	49,36	37,38	93,70
Betegápol	7,67	6,29	7,22	6,32	16,07	7,38
Temetési	25,85	35,36	30,27	55,15	43,29	34,65
Tartozás	40,83	29,37	23,77	21,26	26,21	40,7
Váltókövet	0	1,94	3,27	1,03	3,36	3,6
Kölcsön	0	0,83	2,47	0	2,38	0,4
Jelzálog	15,43	23,44	31,97	13,65	7,6	13,01
Tiszta	38,61	29,55	44,65	50,63	62,61	6,29

IX. táblázat

A soproni foglalkozáskategóriák vagyontételeinek százalékos értékei 1879-1913. II.						
Tételek	magán- zók	keresk.	tisztv.	kis- tisztv.	felső tisztv.	szol- gált.
Esetszám	55	35	52	19	33	18
Ingóság	65,5	67,8	66,4	63,2	68,2	64,7
Készpénz	6	8,69	7,8	8,61	7,36	0,1
Tárgy	25,9	23,21	31,26	33,5	30,03	26,02
Gazd. f.	3	2,79	1,4	2,54	1	10,4
Áruraktár	1,16	27,73	2	0	3,22	27,07
Értékpapír	30,91	18,13	32	18,49	39,28	8,05
Követelés	22,61	12,29	19,65	27,31	15,43	24,76
Betétkönyv	10,51	7,12	5,66	9,52	3,71	3,4
Ingatlan	34,5	32,16	33,58	36,78	31,74	35,23
Ház	68,84	85,75	70	64	74,02	86,6
Föld	31,16	14,24	30	36	25,97	13,31
Passzívum	33,82	68,32	77,76	58,37	88,92	87,46
Betegápol	16,12	17,87	19	22,21	17,35	8,55
Temetési	52,6	34,58	47,38	42,02	50,06	29,58
Tartozás	15,97	35,61	22,09	26,85	19,71	38,66
Váltókövet	0,29	0,63	0	0	0	5,29
Kölcsön	5,87	3,03	4,18		6,027	1,63
Jelzálog	7,29	7,35	5,2	8,12	3,71	15,9
Tiszta	66,17	31,67	22,23	41,62	11,07	12,53

X. táblázat

A soproni foglalkozáskategóriák vagyontételeinek százalékos értékei 1879-1899. I.						
Tételek	nap- számos	szőlős	gazda- polgár	városi munk.	al- tiszt	iparos
Esetszám	11	63	49	24	7	36
Ingóság	2,4	8,75	13,36	55,53	18,20	35,32
Készpénz	0	0	0,8	11,62	0	6,65
Tárgy	100	60,25	30,48	23,06	68,49	31,32
Gazd. f.	0	31,75	53,86	6,81	0	2,45
Áruraktár	0	0	0	0	8,1	33,71
Értékpapír	0	0	0,89	0,17	0	2,59
Követelés	0	7,99	9,94	35,13	0	16,88
Betétkönyv	0	0	3,96	23,18	23,39	6,37
Ingatlan	97,5	91,25	86,63	44,46	81,79	64,67
Ház	0	20	40	23	21,41	61,33
Föld	100	80	60	77	78,59	38,66
Passzívum	75	72,11	59,63	35,75	34,37	80,58
Betegápol	14,17	6,55	4,81	9,5	16,17	7
Temetési	23,34	35,06	29,13	64,84	45,76	38,59
Tartozás	33,72	32,3	32,52	18,8	28,09	41,04
Váltókövet	0	1,28	0,9	0	0	1,52
Kölcsön	0	1,54	0	0	4	0
Jelzálog	17,64	21,78	32,58	1,5	5,9	11,82
Tiszta	24,97	27,88	40,36	64,24	65,62	19,41

XI. táblázat

A soproni foglalkozáskategóriák vagyontételeinek százalékos értékei 1879-1899. II.						
Tételek	magán- zók	keresk.	tisztv.	felső- tisztv.	kis- tisztv.	szol- gált.
Esetszám	25	19	19	9	10	10
Ingóság	64,58	69,67	65,7	68,42	63,26	59,72
Készpénz	10,9	14,25	12,33	10,48	14,18	0,1
Tárgy	26,86	24,85	33,41	32,69	34,12	32,34
Gazd. f.	0	0	1,7	3,1	0	0
Áruraktár	0	24,53	5	11	0	20,56
Értékpapír	29,28	13,73	25,38	41,46	9,3	12,6
Követelés	20,37	15,3	20,84	1,3	40,54	27,98
Betétkönyv	11,87	7,3	0,7	0	1,5	6,2
Ingatlan	35,41	30,32	34,29	31,57	36,73	40,27
Ház	71,62	85	69,1	99	57	100
Föld	28,37	15	30,9	1	43	0
Passzívum	27,32	47,86	40,14	36,53	43,39	59,46
Betegápol	13,51	16,06	19,9	18,67	21,22	6,9
Temetési	62,11	37,8	88,03	60,81	55,25	27,72
Tartozás	18,68	37,8	15,65	7,88	23,19	43,09
Váltókövet	0	0	0	0	0	0
Kölcsön	4,59	4,57	0	0	0	0
Jelzálog	0	3,04	3,7	7,45	0	10,31
Tiszta	72,67	52,13	59,86	63,46	56,6	40,53

XII. táblázat

A soproni foglalkozáskategóriák vagyontételeinek százalékos értékei 1900-1913. I.						
Tételek	nap- számos	szőlős	gazda- polgár	városi munk.	al- tiszt	iparos
Esetszám	12	70	60	24	11	29
Ingóság	10,55	8,49	10,69	21,37	31,13	49,63
Készpénz	9,52	1,9	2,9	0	0	0,15
Tárgy	63,13	40,05	17,28	32,53	60,04	30,89
Gazd. f.	11,26	48,89	73,59	24,03	10,7	1,86
Áruraktár	0	0	0	0	0	31,68
Értékpapir	0	0	0,43	14,3	0	13,12
Követelés	16	5,87	3,84	0	16,5	17,7
Betétkönyv	0	3,14	1,85	29,12	12,69	4,5
Ingatlan	89,44	91,5	89,30	78,62	68,86	50,63
Ház	11	29,39	28,38	36,07	28,75	61,54
Föld	89	70,6	71,61	63,92	71,24	38,45
Passzívum	48,88	69,16	51,8	62,97	42,02	112,47
Betegápol	2,35	6,06	9,15	3,57	15,92	7,73
Temetési	27,91	35,62	31,19	46,77	39,73	30,46
Tartozás	46,66	26,79	16,77	23,4	23,49	41,03
Váltókövet	0	2,51	5,14	1,92	8,23	6,04
Kölcsön	0	0,2	4,45	0	0	0,8
Jelzálog	13,6	24,9	31,49	24,1	10	13,37
Tiszta	51,11	30,84	48,16	37,02	57,97	-12,47

XIII. táblázat

A soproni foglalkozáskategóriák vagyontételeinek százalékos értékei 1900-1913. II.						
Tételek	magán- zók	keresk.	tisztv.	kis- tisztv.	felső tisztv.	szol- gált.
Esetszám	30	16	33	9	24	8
Ingóság	66,2	65,64	66,81	63,15	68,18	71,07
Készpénz	1,7	1,14	5,09	2,35	6,08	0
Tárgy	25,09	20,99	29,9	32,79	28,95	18,13
Gazd. f.	5,41	6,58	1,34	5	0	23,56
Áruraktár	1,6	32,06	0	0	0	35,2
Értékpapír	32,3	24,1	35,84	28,82	38,39	2,23
Követelés	24,53	8,21	18,9	12,43	21,3	20,74
Betétkönyv	9,34	6,8	8,8	18,55	5,25	0
Ingatlan	33,73	34,35	33,18	36,84	31,81	28,92
Ház	66,23	87,34	70	75	68,1	60
Föld	33,76	12,65	30	25	31,8	40
Passzívum	39,24	92,63	99,42	75,02	108,5	122,4
Betegápol	18,14	19,79	18,4	23,19	16,91	10,63
Temetési	45,2	31,1	42,06	28,79	46,48	31,9
Tartozás	13,86	33,26	25,31	30,2	23,66	31,87
Váltókövet	0,51	1,31	0	0	0	10,7
Kölcsön	6,8	1,4	6,1	0	8,2	3,6
Jelzálog	12,9	11,9	5,9	16,2	2,5	10,37
Tiszta	60,75	7,36	0,57	24,97	-8,57	-22,47

XIV. táblázat

A foglalkozáskategóriák vagyontételeinek átlagértékei 1879-1913. I.			
Tételek	Napszámos	Szőlős	Gazdapolgár
Esetszám	23	133	109
Aktívum	727,75	2006,1	6751,69
Ingóság	46,5	134,46	628,34
Készpénz	4,26	3,91	25,56
Tárgy	11,35	18	36,06
Gazd. f.	4,35	65,25	351,49
Áruraktár	0	0	0
Értékpapír	0	0	6,42
Követelés	26,09	31,61	161,72
Betétkönyv	0	15,29	47,09
Ingatlan	681,25	1871,64	6123,36
Ház	172,28	795,14	2355,3
Föld	508,97	1076,5	3768,06
Passzívum	460,3	1044,54	3279,95
Betegápolás	4,78	50,7	97,98
Temetési	37,18	144,53	324,06
Tartozás	284,45	377,78	1083,14
Adóhátralék	6,74	26,91	18,83
Váltókövet	0	34,83	129,36
Kölcsöntőke	0	6,84	108,8
Jelzálog	108,72	393	1518,09
Tiszta	267,45	961,56	3471,75

XV. táblázat

A foglalkozáskategóriák vagyontételeinek átlagértékei 1879-1913. II.			
Tételek	Városi munk.	Altiszt	Iparos
Esetszám	48	28	65
Aktívum	1784,03	1897,56	5905,47
Ingóság	904,65	241,24	2065,67
Készpénz	29,94	0	29,89
Tárgy	29,45	50,69	76,05
Gazd. f.	19,98	0,71	106,47
Áruraktár	0	0	759,6
Értékpapír	49,44	0	172,8
Követelés	599,29	14,29	727,3
Betétkönyv	176,54	173,43	193,35
Ingatlan	879,38	1656,32	3839,8
Ház	472,65	1030,77	3196,01
Föld	406,73	625,55	643,79
Passzívum	610,61	737,77	4614,1
Betegápolás	23,45	50,34	128,86
Temetési	125,05	130,85	290,17
Tartozás	252,45	383,71	2527,18
Adóhátralék	1	0	1,52
Váltókövet	16,29	2,86	431,43
Kölcsöntőke	0	7,14	2,4
Jelzálog	192,19	158,52	1225
Tiszta	1173,43	1159,79	1291,37

XVI. táblázat

A foglalkozáskategóriák vagyontételeinek átlagértékei 1879-1913. III.			
Tételek	Szolgáltató	Magánzó	Kereskedő
Esetszám	18	55	35
Aktívum	10182,61	26414,45	30875,95
Ingóság	6186,58	18664,35	24411,27
Készpénz	27,78	238,29	748,33
Tárgy	300,11	253,99	406,05
Gazd. f.	118,67	92,34	27,03
Áruraktár	1682,58	194,65	9149,45
Értékpapir	1095,16	13074,22	7585,58
Követelés	2807,62	2767,6	4341,78
Betétkönyv	154,66	2174,39	2153,06
Ingatlan	3996, 03	7750,1	6464,68
Ház	3459,06	6286,73	6273,04
Föld	536,97	1463,37	191,64
Passzívum	4524,37	3040,94	6018,62
Betegápolás	170,22	194,65	324,79
Temetési	439	425,31	534,07
Tartozás	1947,98	590,16	3824,23
Adóhátralék	26,39	0	7,15
Váltókövet	333,45	54,65	70,57
Kölcsöntőke	209,58	1115	427,69
Jelzálog	1397,07	650,22	716,7
Tiszta	5658,23	23373,51	24857,33

XVIII. táblázat

A foglalkozáskategóriák vagyontételeinek átlagértékei 1879-1913. IV.			
Tételek	Tisztviselő	Kis- tiszt.	Felső tiszt.
Esetszám	52	18	33
Aktívum	10427,45	6196,49	12863
Ingóság	6386,91	4096,3	7705,74
Készpénz	163,3	114,18	191,57
Tárgy	387,73	301,52	437,37
Gazd. f.	12,05	10,45	12,97
Áruraktár	1814,48	297,34	290,7
Értékpapir	3484,451	752,68	5057,28
Követelés	2066,75	2362,72	1687,27
Betétkönyv	220,83	554,74	28,58
Ingatlan	4040,55	2100,2	5157,72
Ház	3975,88	1997,16	5115,14
Föld	64,67	103,04	42,58
Passzívum	6011,15	2840,84	7836,48
Betegápolás	356,01	297,34	389,79
Temetési	611,8	342,23	767,01
Tartozás	2066,75	1097,68	2547,51
Adóhátralék	9	6,3	10,61
Váltókövet	6,6	2,63	9,09
Kölcsöntőke	1227,95	0	1934,96
Jelzálog	1694,81	1085,79	2045,45
Tiszta	4416,3	3355,65	5026,98

XVIII. táblázat

A leltárakban előforduló betétkönyvek és értékpapírok
1. Betétkönyv
<p style="text-align: center;">Soproni pénzügyintézeti betétkönyvek</p> <p>Soproni Takarékpénztár Soproni Takarékszövetkezet és Kölcsönegylet Soproni Népbank Soproni Ipari és Kereskedelmi Segélyszövetkezet Soproni Építő és Földhitelbank</p> <p style="text-align: center;">Nem soproni pénzügyintézeti betétkönyvek</p> <p>Balfi Takarékszövetkezet és Kölcsönegylet Budapesti Magyar Királyi Postatartozékpénztár Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Kismartoni (Eisenstadt) Takarékpénztár Répcekehelyi (Mattersdorf) Takarékpénztár</p>
2. Értékpapírok
<p>2.1. Államadóssági papírok</p> <p style="text-align: center;">Magyar állampapírok</p> <p>Magyar aranyjáraadék Magyar földterhermentesítési kötvény Magyar kir. regalekártalanítási kötvény 1890. Magyar koronajáraadék Magyar nyereségközlcsön Magyar papírráraadék Tiszai és Szegedi nyereségközlcsön</p> <p style="text-align: center;">Osztrák állampapírok</p> <p>Osztrák aranyjáraadék Osztrák államsorsjegyek (1860, 1864, 1870.) Osztrák államadósság ezüstben Osztrák államadósság papírban Osztrák egyesült államadósság ezüstben Osztrák egyesült államadósság papírban Osztrák koronajáraadék Osztrák papírráraadék</p>

Idegen állampapírok

Bolgár államvasúti zálogkölcsön
Szerbiai nyereségek kölcsön

2.2. Más közkölcsönök, községi papírok

Bécs városi nyereségek kölcsön az 1874. évből
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank
Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja

2.3. Záloglevelek

Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár
Erdélyrészi Magyar Jelzáloghitelbank Rt.
Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete
Magyar Földhitelintézet
Magyar Jelzáloghitelbank
Magyar Országos Takarékpénztár
Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja
Osztrák Földhitelintézet
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank

2.4. Elsőbbségi kötvények

Magyar keleti vasút

2.5. Részvények

Takarékpénztári és banki

Soproniak:

Soproni Népbank
Soproni Takarékpénztár
Soproni Építő és Földhitelbank
Sopron megyei Takarékpénztár

Más:

Csáktornyai, Csepregi és Répcevidéki, Győri, Kismartoni
(Eisenstadt), Kőszegi, Nagycenki, Nagykanizsai,
Nezsideri Takarékpénztárak
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank
Magyar Országos Központi Takarékpénztár
Bécsi Länder Bankház

Egyéb

Kőszegi Serfőzde Rt.
Soproni Légszuszítógépi Rt.
Soproni Serfőzde és Malátagyár
Soproni Uszoda Rt.
Soproni Vízügy Rt.
Soproni Villavendéglő Rt.
Morva-Sziléziai Központi Vasúttársaság

2.6. Részjegyek

Soproni Bortermelők szövetkezete
 Soproni Fogyasztási Szövetkezet
 Soproni Ipari és Kereskedelmi Segélyszövetkezet
 Soproni Korona Takarékszövetkezet
 Soproni Népbank
 Soproni Takarékszövetkezet és Kölcsönegylet
 Soproni Tisztviselők Szövetkezete
 Soproni Vendéglátók, Kávésok, Italmérők Szövetkezete

2.7. Nyereménykötvények (pénzintézetek)

Osztrák Földhitelintézet
 Magyar Jelzáloghitelbank

2.8. Sorsjegyek

Magyar tőzsdén jegyzettek:

Bazilika
 Buda városi
 Jószív
 Magyar, Olasz és Osztrák Vöröskereszt
 Pálffy

Magyar tőzsdén nem jegyzettek:

Innsbruck
 Krakkó
 Laibach
 Salzburg
 Szent Genoics
 Velence
 Waldstein

XIX. táblázat

Murker Samuné magánzónó bútorai ⁵²¹		
Darab	Megnevezés	Becsérték forintban
A szalonban		
1	garnitúra, (1 dívány, 6 fotel, 1 asztal, 1 szőnyeg)	40
1	tükörszekrény különféle porcelán edényekkel és figurákkal	8
1	fényezett trumeauszekrény	4
2	olajfestmény nyomat	2
1	függő petróleumlámpa	3
1	ingaóra 3 súllyal	10
2	fehér függöny tartóval	5
1	vasból készült kályhaellenző	1
1	falitükör nagy aranykeretben	6
A hálósobában		
1	fényezett duplaajtós szekrény	10
2	fényezett egyajtós sifonár	8
1	fényezett szekrény	2
1	fényezett varróasztal	1
1	fényezett ágy	3
1	fényezett éjjeliszekrény	0,5
1	fényezett asztal	4
1	dívány	5
6	szék	4
1	falitükör aranykeretben	2
1	állóóra	1
3	kép aranykeretben	2
2	függöny tartóval	1
1	petróleumlámpa	0,5
1	futószőnyeg	0,5
Az ebédlőszobában		
1	fényezett kredenc	15
1	fényezett ebédlőasztal	2
1	sublóttszekrény 4 fiókkal	2
1	mosdószekrény	1,5
1	kis dívány	4
1	kis asztal	1
2	szék nádból	0,5
1	függőlámpa	0,5
1	kis petróleumlámpa	0,2
1	falitükör fakeretben	1
4	kép aranykeretben	1

⁵²¹ SVL IV.B.1405. 286/1897.

A vendégszobában		
1	fényezett íróasztal	5
3	fényezett sifonár	18
1	fényezett ág	3
1	éjjeliszekrény, illetőleg mosdó- szekrény	3
1	dívány zölden áthúzva	10
2	kis karszék	3
1	falitükör aranykeretben	5
1	állvány	1
1	köpőláda	0,2
2	függönytartó	2
2	olajfestmény aranykeretben	3
1	kép aranykeretben	1
Az előszobában		
2	fényezett egyajtós szekrény	8
1	ruhatartó	0,5
1	kis varrőasztal	1
4	kicsiny kép	1
A cselédszobában		
1	nagy szekrény puhafából	2
1	konyhaszekrény	1
A konyhában		
1	cselédágy	2
1	konyhaszekrényke	1
1	konyhaasztal	1,5
1	konyhaszekrényke	0,5
1	kis asztal	0,2
2	konyhaállvány	1
	különféle konyhaedény és konyha- tárgyak	10
Porcelánedények és üvegek		
18	porcelán tányér	2
1	levestál	0,5
3	pecsenyetál	0,5
2	hústál	0,5
12	üveg pohár és 1 korsó	1
A kertben		
1	asztal	0,5
2	pad	1
	különféle kerti eszközök	0,5
A pincében		
	fa- és kőszénkészlet	3

XX. táblázat

Jellegzetes bútorok és értékük			
Átlagos, mindenki által használt bútorok			
Bútor	Típus	Forma, anyag	Becsérték koronában
ágy	ónémet, cseléd, nyug, gyermek, tábori	dió-, réz-, puha-, és keményfa, vas fényezett, festetlen, öreg, nagy	1-80
asztal	dohányzó, kihúzó, mosdó, ebédlő, varró, virág, szivar, hűsvágó, éjjeli, vasaló, játék kerti, kártya, toalett	hosszúkás, kerek, ovális, négy-, hat-, nyolcszögletes, tükörrel, márványlappal, fényezett, közönséges	1-100
szék	hinta, alvó, konyha, ónémet, támlás, összehajtható	nád, szalma, puhafa bőr	0,5-40
szekrény	egy- és kétajtós, tükörrel	puhafa, fényezett	1-80
almárium	egy- és kétajtós,	puhafa, fényezett	4-80
sifonár	egy- és kétajtós,	közönséges, fényezett	2-60
sublót	három-, négyfiókos	fényezett	0,6-30
dívány	háló, ebédlő,	bőrrel és amerikai vászonnal bevont, tükrös, magas támlával	1-100
Kis- és középpolgárság bútorai			
Bútor		Forma, anyag	Becsérték koronában
szalongarnitúra			8-160
mosdószekrény	márványlappal, tükörrel, mosdóédénnyel, lavórral		1-100
éjjeliszekrény	márványlappal, fényezett		1-40
trumeau	tükörrel, fényezett		2-100
könyvszekrény			10-90
üvegszekrény	könyvekkel, üvegekkel		2-40
íróasztal	fényezett, fiókkal		3-50

kredenc	márványlappal, fényezett	2-300
zongora		40-200

Kiegészítők

Tárgy	Típus	Forma anyag	Használók	Becsérték koronában
kép	festmény, olajnyomat	fa- és aranykeret	ált.*	1-30
lámpa	álló, függő, gáz, petróleum		ált.	0,6-20
tükör	fali, toalett, kézi, konzoltükör álló, kézi, asztal	fa- és aranykeret, faragott, márványlappal	ált.	0,2-100
óra	ébresztő, falióra, ingaóra 2-3 súllyal álló, konyha		ált.	1-50
szőnyeg	asztal, ágy-, szoba-, futószőnyeg		k. és k.*	0,6-100

Ékszerek

Tárgy	Típus	Forma anyag	Haszn.	Becsérték koronában
zsebóra		ezüst és arany lánccal tokban	k. és k.	2-200
nőióra		aranylánccal, medállal	k. és k.	4-100
bross		különféle kövekkel (opál, gyémánt, gránit korall, gyöngy)	k. és k.	1-120
fülbevaló		rubinkővel, gyémánttal, briliánssal, korallal	ált.	2-120
gyűrű	pecsét, jegy	gyémánttal, briliánssal más kövekkel (vörös, zöld, fehér, gránit, opál)	ált.	1-120
karkötő		smaragd, gyémánt, gyöngy berakással	ált.	1-80
nyaklánc		medállal és kövekkel (gyöngy, rubin)	k. és k.	2-166

*ált. = általánosan használt; *k. és k. = kis- és középpolgárság

XXI. táblázat

Wälder József bútorai ⁵²²		
Darab	Megnevezés	Becsérték koronában
A szalonban		
1	garnitúra (1 dívány, 6 fotel)	100
2	szalonasztal	10
1	kis női íróasztal	3
1	kis játékasztal	3
1	trumeauszekrény tükörrel	15
2	könyvszekrény könyvekkel	20
A hálósobában		
2	ágy	30
2	éjjeliszekrény	20
2	kétajtós ruhaszekrény	60
1	márványos mosdó tükörrel	20
1	íróasztal	10
6	párna, 2 matrac, 1 paplan	30
1	húzósz gázlámpa	6
Az ebédlőben		
1	zongora	80
1	ebédlődívány	30
1	ebédlőasztal és hat thonet szék	10
1	kredenc	30
2	kétajtós szekrény	40
2	ágy	30
1	éjjeliszekrény	3
1	kétajtós szekrény	20
1	pad, 2 kis szék, 1 asztal	6
1	fakeretű tükör	4
3	függőlámpa	15
1	gardróbszekrény	10
Az előszobában		
1	ruhafogas	1
A konyhában		
az összes konyhaberendezés		20

XXII. táblázat

A Schuster házaspár bútorai ⁵²³		
Darab	Megnevezés	Becsérték koronában
Bútorok		
3	2 kétajtós és 1 egyajtós szekrény	60
1	íróasztal	30
1	dívány	20
1	pohárszék	30
1	nagy asztal	25
6	nádszék	5
1	tükörszekrény	20
1	aranykeretű tükör	20
1	egyajtós szekrény	10
1	mosdószekrény	4
2	vaságy	10
1	éjjeliszekrény	3
1	régi karos nádszék	1
1	toalett-tükör	5
2	vaságy	8
2	éjjeliszekrény	4
1	ottomán	12
1	mosdó	4
3	egyajtós szekrény	8
A folyosón		
1	ruhaállvány tükörrel	25
A fürdőszobában		
1	vasasztal, egy vasruhafogas	10
A konyhában		
1	konyhaasztal és szekrény	10

⁵²³ Uo.

XIII. Módszertani melléklet

1. Az elemzésben használt definíciók⁵²⁴

AKTÍVUM = a bruttó vagyon (ingóság+ingatlan)

Ingóság

Készpénz =

Ékszer =

Bútor = a lakás teljes berendezése, lakásfelszerelési tárgyak is

Ruházat = összes fehér- és ruhanemű

Tárgy = ékszer, bútorzat, ruházat együttesen

Gazdasági felszerelés = alatta értendő a gazdálkodáshoz szükséges eszközök (szekér, eke, szüretelő edény, a hordók, a bennelévő borral együtt, valamint az élő állatok is)

Áruraktár = bolti berendezés és árukészlet együttesen

Értékpapír = minden a leltárakban előforduló idevágó elnevezés kivéve a követelést és a betétkönyvet

Követelés = magánszemély és pénzüintézet elleni követelés

Betétkönyv =

Pénztőke = értékpapír, követelés, betétkönyv együttevve

Ingatlan

Ház = ház és részház

Föld = szántó, szőlő, rét, kert, legelő, stb.

PASSZÍVUM = az összes adósság

Betegápolási = betegápolási költségek (pl. orvosi költség, nővérek bére, gyógyhelyeken való tartózkodás díja)

Temetési = temetési költségek (pl. gyászruha, koszorú, szállítási költség)

Tartozás = magánszemélynek való tartozás, a zálogosítottak is ide kerültek

Adóhátralék = az államnak be nem fizetett adó összege

Váltókövetelés = váltótartozás pénzüintézeteknek és magánszemélyeknek

Kölcsöntőke = pénzüintézetnek való tartozás biztosíték nélkül

Jelzálog = pénzüintézetnek való tartozás, amelyet ingatlanra terheltek

TISZTA = a nettó vagyon értéke (aktívum-passzívum)

⁵²⁴ Ahol nem szerepel leírás ott az elnevezés egyértelmű, így nem szükséges külön magyarázatot adnom.

2. A foglalkozási kategorizálásról

2.1. A leltárakban előforduló foglalkozások kategorizálásának problémái

A leltárak által kínált elemzési lehetőségek kiaknázása foglalkozáscsoportok kialakítása alapján vihető véghez. A kiterjedt, évtizedek óta folytatott nemzetközi és hazai kutatások ellenére a foglalkozások kategorizálásának nincs kialakult egységes gyakorlata. A különböző kutatások másféle kategóriákat használnak, így az eredmények egymás mellé tétele, összehasonlítása nem minden esetben oldható meg. A problémát minden hagyatéki leltárral foglalkozó kutató érzékelte, és a tanulmányokban szokássá vált a kategorizálás ismertetése. Egy francia szerzőpáros, Alain Blum és Maurizio Gribaudi, példákön keresztül mutatta be, hogy a kategorizálás milyen veszélyekkel járhat.⁵²⁵ A kvantitatív társadalomtudományos történetírást ért különböző kritikák miatt a foglalkozási kategorizálás rendkívül alapos véghez vitele elsőszámú követelmény. A foglalkozási csoportok kialakításhoz, mint például a tisztviselők szétválasztásához például a törvényi szabályozást, a fizetési listákat kell figyelembe venni. Kereskedők és iparosok esetében a korabeli címtárak nyújthatnak a kategorizáláshoz segítséget. A foglalkozások megfelelő csoportokba osztásának ellenőrzésére kontrolleljárásokat kell kidolgozni. Ezek mellett az összes leltárt együtt nézve, foglalkozáskategóriák nélküli elemzés elvégzése is szükséges, és az így kapott végeredményeket, következtetéseket a foglalkozáscsoportok vizsgálati eredményeivel szükséges szembesíteni.

A nemzetközi és a hazai módszerek alapján a foglalkozások kategorizálását illetően háromféle trend különíthető el. Az első gyakorlat a korabeli foglalkozásokat a jelenlegi statisztikai nomenklatúrák alapján csoportosítja. Erika Silber és Josef Bucek a ma is használatos ISCO (International Standard Classification of Occupations) besorolás alapján végezte el a foglalkozási besorolást. Egy másik irányzat a foglalkozáskategóriákat a korabeli népszámlálások csoportosítása szerint alakítja. Winfried Bammer a korabeli népszámlálások és a "Polizei- und Kommerzialgewerbe" iparosztályzásait használta fel. Ezt a módszert a magyar forrásokra elsősorban a 18. századra és a 19. század első felére lehet alkalmazni. A korabeli népszámlálások a rendi jogállást rögzítették, ami a társadalmon belül pontosan adta vissza az egyes csoportok közötti választóvonalakat. A dualizmus-kori népszámlálások foglalkozási besorolásai azonban a mai szemmel nézve néhány ponton elavultak, nem felhasználhatók.

⁵²⁵ Alain Blum és Maurizio Gribaudi tanulmányát Granasztói Péter ismerteti. (Granasztói, 1998. 27.)

Ezért a foglalkozások besorolására az ún. vegyes rendszert alkalmaztam.⁵²⁶ Ebbe a korabeli népszámlálásokban szereplő és az általam kialakított foglalkozási csoportok kerültek. Le kell szögezni, hogy csak a leltárakba feljegyzésre került foglalkozások besorolását végeztem el. Nem volt célom egy minden foglalkozásra kiterjedő rendszer felállítása. A csoportokba való osztás során elkerülhetetlen volt, hogy néhány foglalkozás ki ne maradjon a kategóriák közül, ezek az elemzés szempontjából sajnos elvesztek. Ezek között volt az alafás, az építőmester, a gulyás, a mészégető, a savanyúvízáruló, az úszómester és a nem városi alkalmazásban álló ügynökök. A kevés esetszám miatt nem lehetett önálló csoportot képezni a papok (szentszéki ülnök, lelkész, kanonok), a gyárosok (cement, szappan, kalap, maláta) képviselőiből. A besorolt foglalkozások számát csökkentette a statisztikai elemzés. A statisztika szabályai szerint a kategóriákból a felső és az alsó értékekkel bíró egyének kivehetők (range). Az elemzésbe például a több mint 2000 százalékos passzívummal rendelkező iparos nem került be. A beosztás miatt az eredeti 609 hagyatéki leltárból álló minta leszűkült 567-re. Azért ennyire, mert elmebetegsége és ismeretlen eredetű foglalkozásúak is voltak (összesen 15). Ezekben az esetekben még a halotti anyakönyvek alapján sem sikerült meghatározni az elhunytak foglalkozásait. Akik például nem Sopronban haltak meg, azok nem szerepelnek a városi halotti anyakönyvben. Az 567-es mintát azonban csak a foglalkozási csoportok elemzésekor használtam. Az összes többi esetben, mint például a férfi-női vagyon közti különbségek meghatározására, az értékpapírok és a tárgyak birtokosainak meghatározására, a 609 invenráriumból álló mintát alkalmaztam.

A kilenc homogén foglalkozási kategória mellett külön vagyon nagyság szerinti csoportokat nem alakítottam ki. Erre azért nem került sor, mert az elemzés el akart kerülni minden olyan hibát, amely a különböző vagyonhatárok húzásából esetlegesen következett volna. Ezért a vagyonhatárt alkalomszerűen, rendkívüli körültekintéssel, csak próbaszerűen és nem állandó kategóriaként használtam.

⁵²⁶ Birgit Friebe az iparosok és kereskedők csoportosítására koncentrált Bécs történetének irodalma alapján (Uhlritz, 1905. és Thiel, 1911.). Az osztályozás érdekessége, hogy létrehozott egy "higiénia" és egy "művész" kategóriát is, melyekbe fodrászt, borbélyt, orvost, festőt, zenészt, színészt, énekest is besorolt. (Friebe, 1966. 25-62.)

2.2. Foglalkozáskategóriák

A foglalkozásokat a következő csoportokba osztottam.

1. Napszámos

2. Őstermelők

Az őstermelő, mint foglalkozási kategória, a helyi társadalom és a hagyatéki leltárak által is két jól elkülöníthető csoportra osztható fel - szőlősökre és gazdapolgárookra -, melyekről az elemzésekben is kiderült, hogy valóságos kategóriánként funkcionáltak. Érdekes megjegyezni, hogy a halotti anyakönyvek ezt az elkülönítést nem követték, általában a szőlősökre a "kisbirtokos és napszámos", a gazdapolgárokra a "kisbirtokos" megnevezést alkalmazták.

3. Városi munkásság

A vagyonszerkezet és a foglalkozás alapján ezen a csoporton belül is homogén foglalkozáscsoportokat sikerült azonosítani. A háztartási alkalmazottak (cselédek, szakácsok), gyári munkások és iparossegédek teljesen más társadalmi presztízst és jövedelmet hordoztak. A MÁV rendkívül hierarchikus szervezete például 15 fizetési osztályt alkalmazott a szolgaszemélyzetre.⁵²⁷ Egy jól kereső főművezető például polgári szinten is élhetett, mint ahogy ezt Allt Lajos esete is bizonyítja.⁵²⁸

4. Altisztek és szolgaszemélyzet

A dualizmus-kori városi szervezési szabályrendeletek szigorúan elkülönítették a tisztviselőket és a segédszemélyzetet. Az alkalmazottakat például Pozsonyban öt kategóriába sorolták: tisztviselők, segéd- és kezelőszemélyzet, szolgaszemélyzet, ideiglenesen alkalmazottak és rendőrszemélyzet.⁵²⁹ E rendeletek alapján elmondható, hogy a városok rendkívül kevés alkalmazottat soroltak a tisztviselők közé. A segéd- és

⁵²⁷ Szabó, 1981. 20.

⁵²⁸ A polgári szint elérését Allt Lajos számára rendkívül magas fizetése tette lehetővé. Jövedelme 1907-től például 3600 korona volt, melyhez egyéb juttatásokat, így lakáspénzt is kapott (uo. 22.). A magas fizetésre rámutat az a tény, hogy Wälder József, Sopron város főmérnöke évi törzsfizetése 1896 és 1910 között szintén 3600 korona volt.

⁵²⁹ Pozsony, 1899.

kezelőszemélyzethez tartozott többek között a mérnök, a mérnöksegéd, a szám- és irodatiszt is. A rendeletek ellenére a tisztviselők köre tágabban értelmezhető: például a mérnök vagy a számtiszt mindenképpen a tisztviselők közé vehető. A városi alkalmazottak elkülönítése a pozsonyi gyakorlat alapján a következőképpen kivitelezhető. Míg az első két kategóriába esők a tisztviselők közé, addig az utolsó kettőbe tartozók az altisztek és a szolgaszemélyzethez sorolhatók. A segéd- és kezelőszemélyzet pedig szétválasztó: egy részük a kistisztviselőkhez, másik felük pedig az altisztekhez fog kerülni. Ennek megfelelően az utóbbiakhoz fog számítani például a hivatalszolga, a kertész, a levélhordó és a rendőr is.

5. Iparosok

Az iparosok közé mind a kis- és nagyiparosok bekerültek. A kisiparosok voltak többségben, de egy-két nagyiparos is felbukkant, mint például egy kádármester, akit szinte gyárosnak lehet tekinteni, mivel bruttó vagyona elérte a 60 000 koronát. A leltárakban "gyárosok"-nak nevezett egyének nem kerültek ebbe a kategóriába, s alacsony számuk miatt külön csoportot sem alkotnak. Az iparosok között a következő foglalkozások szerepelnek: asztalos, ács, órás, aranyműves, bognár, bádogos, csizmadia, cipész, cukrász, esztergályos, hentes, kovács, üveges, kesztyűs, puskás, kárpitós, pék, pincemester, szabó, szitakészítő és üveges.

6. Szolgáltatók

A korabeli statisztika a vendéglősöket, kávésokat, szállodatulajdonosokat az iparosok közé sorolta. Ennek megfelelően eleinte ezt gyakorlatot követtem, s nem hoztam létre külön szolgáltatók kategóriát. A mai kategorizálási gyakorlat és a vagyonszerkezeti jellemzők alapján azonban a korabeli besorolás nem volt tartható, így került sor ennek a csoportnak a kialakítására. A fentebb említett foglalkozások mellett ide került még a fényképész, kocsmáros, zongoramester, fodrász, gyógyszerész, temetkezési vállalkozó és a zenész is.

7. Kereskedők

A kereskedők közé a kis- és nagykereskedőket egyaránt besoroltam, így több százezer és néhány száz koronás leltár is megjelent köztük. A kiskereskedők között előfordult olyan eset, amikor az elhunyt alig rendelkezett vagyonnal. Ezekben az esetekben a korabeli cégjegyzék alapján döntöttem a besorolásról. A kereskedők

között sokféle felbukkan, mint például a fűszer-, bor-, edény-, gabona-, könyv-, kávé-, liszt- és vaskereskedő.

8. Magánzók

Annak ellenére, hogy a leltárok a magánzókat teljesen világosan elkülönítették, nyilvánvaló, hogy teljesen heterogén csoportról van szó. A vagyonukból élőkre használták ezt a meghatározást, akik korábban bármilyen foglalkozást űzhettek. Így magánzó lehetett az iparos vagy akár a polgármester özvegye, valamint az üzlettel felhagyott kereskedő is. A legtöbb esetben azonban az eredeti foglalkozás nem tudható. A magánzó megjelölés mellett egy-két esetben feltüntették a megélhetés forrását is: ennek alapján például szállodatulajdonost, háztulajdonost és gyógyszerészt lehet elkülöníteni. Az utóbbi feltehetően üzletének bérbeadásából fedezte mindennapos költségeit. A magánzók között többféle vagyonfelhalmozás fedezhető fel, így a kutatás célja a homogén vagyonszerkezetű csoportok elkülönítése.

9. Tisztviselők és szellemi szabadfoglalkozásúak

A kis- és középpolgári rétegek szétválasztására a tisztviselőket két kategóriára bontottam (kistisztviselők, középső és felső tisztviselők). A kategorizálás során a tisztviselők megfelelő elkülönítése bizonyult a legnagyobb nehézségnek. Az állami és a megyei tisztviselőknél a törvényi besorolás lett a megkülönböztetés alapja. Ezt az 1883:I. tc. (A köztisztviselők minősítéséről), az 1893:IV. tc. (Az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről), az 1904:X. tc. (A vármegyei alkalmazottak illetményének szabályozásáról) és az 1912:LVII. tc. (A vármegyei alkalmazottak illetményének szabályozásáról szóló 1904:X. tc. módosításáról) alapján készítettem el. Az 1883:I. tc. bizonyos állások betöltését megfelelő képzettséghez kötötte. Az 1893:IV. tc. hozta létre a tisztviselők tizenegy osztályú besorolását, melyet tovább finomítottak a későbbi törvények.⁵³⁰ Az 1904:X. tc. a vármegyék közötti fizetési különbségeket rendezte.

1912-ig a városok önállóan végezték tisztviselőik besorolását, ezt az 1886:XXI. tc. 77. paragrafusa utalta hatáskörükbe. A városok szervezési szabályrendeletekben szabályozták a tisztviselők munkakörét és beosztását. Az egységes szabályozás hiánya miatt nagy különbségek alakultak ki az egyes városok tisztviselőinek fizetése között. A budapesti fizetések, főleg a lakbértámogatások miatt nagyobbak voltak, mint a vidékiek. Mazsu János

⁵³⁰ Gyáni-Kövé, 1998. 90.

kimutatta, hogy a 1909-ben a városi tisztviselők 40 százaléka az értelmiségi létminimum (2000 korona) alatti éves jövedelemmel rendelkezett.⁵³¹ A tarthatatlan helyzet felszámolása végett született meg az 1912:LVIII. tc. (A városok fejlesztéséről), aminek a harmadik fejezete szólt a "városi közigazgatási tisztviselők illetményeinek és egyes szolgálati viszonyainak rendezéséről". A törvény előírta, hogy a városi tisztviselőket az állami tisztviselők fizetési osztályaiba kell sorolni. A besorolás mellett az évi fizetések minimumát is szabályozták, amelytől felfelé az egyes városok természetesen eltérhettek. A törvénynek köszönhetően egyes állások, mint például a főmérnökök fizetése rendeződött. A soproni városi tisztviselők besorolásában az éves soproni polgármesteri jelentések végén közzétett fizetési listák nyújtottak segítséget. A Mazsu János által megállapított értelmiségi évi létminimumnak megfelelő fizetést használtam az egyes tisztviselők besorolására. 2000 korona felett a középső és felső, az alatt a kistisztviselők közé kerültek az egyes személyek. A fizetés mellett az egyének beosztásából eredő rangot (például iskolaigazgató) is figyelembe vettem a kategorizálásnál.

A fentiekén kívül a Győr-Sopron-Ebenfurti-Vasút (GYSEV) tisztviselőit az 1907:XLIX. tc. (A vasúti szolgálati rendtartás) és az 1907:L. tc. (M. kir. államvasutak évi fizetéssel bíró alkalmazottai illetményeinek rendezéséről) alapján soroltam be. A GYSEV nem tartozott ugyan az állami vasúttársasághoz, a munkakörök és a fizetések azonban mindkét helyen hasonlóak voltak. A postai alkalmazottak esetében az évente megjelenő Közlekedési Szaknaptár nyújtott segítséget. A magántisztviselők kevés esetszáma miatt nem került sor hasonló részletes vizsgálatra. A szellemi szabadfoglalkozásúak esetében a képzettség lett a beosztás alapja, de csak ügyvédet lehetett közéjük besorolni.

⁵³¹ Mazsu, 1980. 13-18.

3. A hagyatéki leltárak számítógépes feldolgozásáról⁵³²

A számítógépes feldolgozás során a hagyatéki leltárakban előforduló minőségi ismérveket sikerült átalakítani a számítógép által is feldolgozható mennyiségi ismérvekké. Így született meg az a számítógépes adatfeldolgozó struktúra, mely végül lehetővé tette az adatfelvitelt. A számítógépbe a leltárakban előforduló minden adat, mennyiség, minőség beírásra került, tehát akár az összes leltár rekonstrukciója is megoldható lenne. A leltárakban előforduló különböző vagyonelemek és tételek miatt nem lehetett az adatfelvitelt egy file-ban megoldani. Azon a file-on kívül, mely magába foglalja az elhunyt adatait és vagyonának tételes értékeit, az aktívum négy, a passzívum egy file-ba lett beírva, ennek megfelelően hat file lett kialakítva. Minden leltár egy ún. azonosítót kapott, amely az összes file-ban az adott leltárhoz való tartozást jelenti. Az azonosító hét karakterből áll, az első kettő utal a városra, Sopron esetében ez "sn" lett, a következő három numerikus karakter az évre, azaz arra, hogy mely évű dobozban található meg a leltár, az utolsó kettő pedig azt árulja el, hogy a leltár az adott évben hányadikként került feldolgozásra. Az azonosító segítségével a hat file összeköthető, melyek ún. relációs adatbázist alkotnak. Így annak ellenére, hogy például egy elhunyt hátrahagyott vagyona az adatfelvitel során különböző file-okba lett elhelyezve, a file-ok összekötésével a vagyon együtt nézhető.

A dBase adatbáziskezelő programban a file-ok mezői "character", "numeric", "date", "logical" és "memo" típusúak lehetnek. A character mezőbe betűt és számot, a numeric-ba csak számot, a date-be dátumot lehet rögzíteni. A memo mező az adatbáziskezelő program szövegszerkesztőjét hívja be, s mivel minden file struktúráját úgy alakítottuk ki, hogy utolsó mező mindig a memo lett, így ebben a mezőben az átlagostól eltérő, de az értékeléshez mindenképpen szükséges információt lehet elhelyezni.

Az első file az elhunyt haláleset-felvételi lapján és leltárán rögzített személyi adatokat tartalmazza, s ezek mellett a vagyontételek értékeit is.⁵³³ Ez a file tehát, mind az elhunyttról, mind annak hátrahagyott vagyonáról részletes tájékoztatást ad. A második file-ba lett elhelyezve az elhunyt összes ingósága: bútorzata, ruhái és gazdasági eszközei is. A harmadik file az örökhagyó boltjának berendezését és árukészletét tartalmazza. Azért volt szükséges ezeket egy másik file-ba elhelyezni, mert az elhunyt ún. üzleti tőkéjét mindenképpen célszerű volt elválasztani a személyes tárgyakétól. A negyedik file az ingatlantulajdonról nyújt

⁵³² A számítógépes feldolgozásra ld. Güntner, 1997/2.

⁵³³ Az elhunyt személy vezetéknéve, keresztnéve, foglalkozása, családi állapota, életkora, vallása, születési helye, utolsó lakhelye, halálának dátuma, a hagyatéki leltár felvételi időpontja és levéltári jelzete.

pontos képet, egyrészt a lakóházakról, másrészt a mezőgazdasági földekről (például szántó, szőlő, rét, kert, legelő). Az ötödik file-ban az elhunyt pénzügyi befektetései szerepelnek, például értékpapírok, különböző követelések, részvények, betétkönyvek. A sokféle elnevezés miatt, **hogyan** kialakuljon valamilyen követhető rendszer, megpróbáltuk az előforduló megnevezéseket kategóriákba osztani. A kategóriákat a Révai József: Kereskedelmi, ipari és pénzügyi lexikon (Bp., 1929.) címszavai szerint alakítottam ki. A hatodik file az elhunyt személy adósságait tartalmazza mind a pénzintézetek, mind magánszemélyek felé. A file-ba a betegápolási és a temetési költségek, a házbér tartozások és az adóhátralékok azért nem kerültek beírásra, mivel általában nem részletezték azokat, és az első file már tartalmazza az összegüket. Az adatrögzítés pontosságának ellenőrzésére egy segédprogram készült, mely azt vizsgálja, **hogyan** a file-okba ugyanazok az adatok kerültek beírásra. Az alábbiakban közlöm a file-ok részletes felépítését.

1. Az első file mezői

1. **Azonosító** = az elhunyt személy azonosítója
2. **Név** = az elhunyt személy vezetéknéve
3. **Knév** = az elhunyt személy keresztnéve
4. **Leánynév** = a leánykori név
5. **Nem** = 1. férfi
2. nő
6. **Foglalkozás** = az elhunyt személy foglalkozása
7. **Csalállapot** = 1. nőtlen vagy hajadon
2. házas
3. özvegy
4. elvált
8. **Életkor** = az elhunyt személy életkora
9. **Vallás** = 1. katolikus
2. evangélikus
3. zsidó
4. unitárius
10. **Szülhely** = az elhunyt személy születési helye
11. **Lakhely** = az elhunyt személy lakhelye
12. **Utca** = az elhunyt személy címe
13. **Halál** = az elhunyt személy halálának dátuma amerikai dátum szerint: hónap/nap/év
14. **Felvétel** = a hagyatéki leltár felvételi időpontja amerikai dátum szerint
15. **Jelzet** = a hagyatéki leltár levéltári jelzete
16. **Aktív vagyon** = az összes vagyon értéke
17. **Ingó vagyon** = az összes ingóság értéke
18. **Készpénz** = az összes készpénz
19. **Ékszer** =
20. **Bútor** =
21. **Ruha** =
22. **Gazdasági felszerelés** = élő állat, hordó borral együtt, szüretelő edények
23. **Tárgyak** = az összes tárgy értéke (ékszer, bútorzat,

ruha- és fehérnemű)

24. **Áruraktár** = az összes boltban lévő felszerelés értéke
25. **Értékpapír** = összes értékpapír értéke
26. **Követelés** = az összes magánszemély és pénzügyintézet elleni követelés (az ötödik file követelés, követelés házbér, követelés hozomány, követelés üzleti, követelés váltó mezői ide kerültek beírásra)
27. **Betétkönyv** = az összes betétkönyv értéke, betétkönyvnek csak a leltárakban annak nevezett tételeket tekintettem és ezek kerültek beírásra
28. **Ingatlan** = az összes ingatlan értéke
29. **Ház** = az összes ház és részház értéke
30. **Föld** = az összes szántó, szőlő, rét, kert, legelő, értéke
31. **Passzív vagyon** = az összes adósság értéke
32. **Betegápolási** = az összes betegápolási költség (pl. orvosi költség, nővérek bére, gyógyhelyeken való tartózkodás díja)
33. **Temetési** = az összes temetési költség (pl. gyászruha, koszorú, szállítási költség, sírhely, sírkő)
34. **Tartozás** = az összes magánszemélynek való tartozás, a zálogosítottak is ide kerültek (a hatodik file lakbérhátralék ing terhelve mezője is ide került beírásra)
35. **Adóhátralék** = az államnak be nem fizetett adó összege
36. **Tartozásvá** = a városnak való összes tartozás
37. **Házbér** = az elhunyt összes lak-, illetve házbér tartozása
38. **Egyéb** = a fenti kategóriákba nem sorolható tartozások (pl. a kincstárnak, törvényszéknek, vagy a tartozás pontos megállapíthatatlansága esetén)
39. **Váltókövetelés** = váltótartozás pénzügyintézeteknek és magánszemélyeknek
40. **Kölcsön** = az összes pénzügyintézetnek való tartozás biztosíték nélkül
41. **Jelzálog** = az összes pénzügyintézetnek való tartozás, amelyet ingatlanra terheltek
42. **Tiszta vagyon** = a nettó vagyon értéke (aktívum-passzívum)
43. **Megjegyzés** = az adatbáziskezelő program szövegszerkesztője

2-3. A második és a harmadik file mezői (Tárgyak, áruraktár)

1. **Azonosító** =
2. **Tételszám** = a tárgy tételszáma a leltárban
3. **Darab** = a tárgy darabszáma
4. **Anyag** = a tárgy anyaga
5. **Megnevezés** = a tárgy megnevezése
6. **Névkieg** = a tárgy megnevezésének kiegészítése
7. **Szín** = a tárgy színe
8. **Állapot** = a tárgy állapota (pl. új, használt, viselt, öreg)
9. **Érték** = a tárgy vagy tárgyak értéke

10. **Tresz** = az értékben feltüntetett összeg hányszorosa a valódi értéknek, vagyis hányan birtokolták
11. **Megjegyzés** =

4. A negyedik file mezői (Ingatlan)

1. **Azonosító** =
2. **Tételszám** =
3. **Telekkönyv** = az ingatlan telekkönyvi száma
4. **Hrsz** = az ingatlan helyrajzi száma
5. **Megnevezés** = az ingatlan megnevezése
6. **Cím** = az ingatlan pontos címe, ha van ilyen
7. **Adója** = az ingatlan adójának pontos értéke korona, fillér
8. **Tresz** =
9. **Érték** = az elhunyt személy által birtokolt ingatlan értéke
10. **Megjegyzés** =

5. Az ötödik file mezői (Értékpapír, betétkönyv, követelés)

1. **Azonosító** =
2. **Tételszám** =
3. **Darab** = darabszám
4. **Megnevezés** = a pénztőke megnevezése
5. **Pénzintézet** = értékpapírnál a kibocsátó megnevezése
6. **Tartozássz** = személynek való hitelezés
7. **Névérték** = értékpapíroknál a névérték
8. **Árfolyam** = az értékpapíroknál az árfolyam
9. **Szorzó** = 0 akkor koronában,
2 akkor forintban értendő a névérték
10. **Kamat** = értékpapír és betétkönyv kamata
11. **Hozadék** = értékpapír és betétkönyv kamat utáni hozadéka
12. **Érték** = a megnevezésben előforduló tételek értéke
13. **Összes** = érték+hozadék
14. **Megjegyzés** =

6. A hatodik file mezői (Adósság)

1. **Azonosító** =
2. **Tételszám** =
3. **Megnevezés** = az adósság megnevezése
4. **Intézmény** = a hitelező pénzintézet megnevezése
5. **Összeg** = az adósság teljes összege, ha ingatlan biztosítékról van szó
6. **Szorzó** = 0 az összeg korona
2 az összeg forint
7. **Törlesztés** = az összegből az elhunyt személy mennyit törlesztett
8. **Kamat** = az elhunyt személy hány százalékos kamatra

kapta a hitelt

9. **Tartozássz** = magánszemély vagy magánszemélyek megnevezése, akinek az elhunyt személy tartozott
10. **Érték** = az adósság értéke
11. **Tresz** =
12. **Megjegyzés** =

Táblázatok jegyzéke

A szövegben

1. Sopron népességének fejlődése 1850-1910 között	24
2. Születési és halálozási ráta Sopronban 1876-1910	26
3. Pósfai Sándor és Gallus Sándor soproni közjegyzők által felvett házassági szerződések száma, nyelve 1890-1911	44
4. Variációk a hozomány visszaadásáról a feleség halála esetén a soproni házassági szerződések alapján	47
5. Sopron és a minta felekezeti megoszlása	70
6. Sopron és a minta foglalkozási megoszlása	73
7. Iparosok és feleségeik vagyontételeinek százalékos és átlagértékei 1879-1913	86
8. Kereskedők és feleségeik vagyontételeinek százalékos és átlagértékei 1879-1913	87
9. Tisztviselők vagyontételeinek százalékos és átlagértékei 1879-1913	89
10. A soproni férfiak és nők vagyonának nagysága koronában 1879-1913	92
11. Az 1841-1848 közötti soproni leltárak százalékos értékei	92
12. Az 1900-1909 közötti soproni leltárak százalékos értékei	94
13. Foglalkozási csoportok százalékos részesedése a pénztőkéből	105
14. A soproni lakások szobáinak száma	114
15. Férfi és női tárgyak értékének átlaga	134
16. Tárgyak értékének átlaga vallás szerint	135
17. Tárgyak értékének átlaga életkor szerint	136
18. Tárgyak értékének átlaga vagyon nagyság szerint	136
19. Tárgyak értékének átlaga foglalkozáskategóriák szerint	138
20. Férfiak és nők temetési költségei	160

21. Temetési költségek vallás szerint	161
22. Temetési költségek életkor szerint	162
23. Temetési költségek vagyon nagyság szerint	162
24. Temetési költségek foglalkozási kategóriák szerint	164
25. Vagyoni különbségek a városrészek között	171
26. Nemek szerinti vagyoni különbségek a városrészek között	173

A függelékben

I. Huszár Jenőné (született Schwarz Mária) 31 darabos kelengyéje 2000 korona összértékben	180
II. A hagyatéki leltárak időbeli megoszlása 1879-1913	181
III. A minta vagyoni megoszlása	182
IV. A rotáció után nyert faktorsúly-mátrix	182
V. Az egyes faktorok hozzájárulása a változók szórásnégyzetéhez	182
VI. A férfiak és nők vagyontételeinek átlagértékei koronában 1879-1913	183
VII. A férfiak és nők vagyontételeinek százalékos értékei 1879-1913	184
VIII-IX. A soproni foglalkozáskategóriák vagyontételeinek százalékos értékei 1879-1913. I-II.	185-186
X-XI. A soproni foglalkozáskategóriák vagyontételeinek százalékos értékei 1879-1899. I-II.	187-188
XII-XIII. A soproni foglalkozáskategóriák vagyontételeinek százalékos értékei 1900-1913. I-II.	189-190
XIV-XVII. A foglalkozáskategóriák vagyontételeinek átlagértékei 1879-1913. I-IV.	191-194
XVIII. A leltárakban előforduló betétkönyvek és értékpapírok	195
XIX. Murker Samuné bútorai	198
XX. Jellegzetes bútorok és értékük	200
XXI. Wälder József bútorai	202
XXII. A Schuster házaspár bútorai	203

Hivatkozott források és irodalom

Levéltári források

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára

- IV.1401/a. = Törvényhatósági bizottsági jegyzőkönyvek
 IV.1403/c. XXIV. = Közrendészeti iratok
 IV.1403/c. XXV. = A városi haszonvételekre és magángazdálkodásra vonatkozó iratok
 IV.1403/d. XVI. = Sopron város polgármesteri hivatalának iratai
 IV.1403/d. VIII. = Csatornázási iratok
 IV.B.1405. = Árvaszéki iratok
 IV.B.1409. = Sopron Város Adópénztárának iratai
 IV.B.1425. = Sopron város felekezeti anyakönyveinek másodpéldánya
 VII.152. = Közjegyzői iratok
 XV. 8. = Sopron város kataszteri iratainak gyűjteménye
 Sopron szabad királyi város belsőségének kataszteri birtokvázlata 1908.
 XXXXIII./1.a. = Sopron város anyakönyveinek másodpéldányai

Budapest Főváros Levéltára

- VII. 151. = Közjegyzői iratok.

Nyomtatott források

- Alapszabály, 1897. A Soproni polgári temetkezési-, árva- és özvegy- segélyező-egylet alapszabályai. Sopron, 1897.
 Alapszabály, 1913. Első Soproni Családi Betegsegélyező Pénztár alapszabályai. Sopron, 1913.
 Beniczky, 1876. Beniczky Irma: Gyakorlati széptan. Tekintettel a házi életre. Bp., 1876.
 Beniczky, 1882. Beniczky Irma: A művészet a házban. Bp., 1882.
 Bodányi, 1998. Bodányi Ödön: Szombathely város fejlődése 1885-1910-ig és műszaki létesítményei. Reprint. Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 1998.
 Éhen, 1897. Éhen Gyula: A modern város. Szombathely, 1897.
 Faylné, 1908. Faylné Hentaller Mária: A háztartás kézikönyve. Bp., 1908.
 Feith, 1913. Michael Feith: Beleuchtungswesen im Jahre 1910. In: Österreichisches Staedtebuch. XIV.

Band. Wien, 1913.

- Iparkamara, 1895. A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara évi jelentése az 1895. évben. Sopron, 1896.
- Márai, 1990. Márai Sándor: Egy polgár vallomásai I-II. Bp., 1990.
- Naptár, 1893. Sopronmegyei naptár az 1893 közönséges évre. Sopron, 1892.
- Naptár, 1904. Sopronmegyei naptár és címtár az 1904 évre. Sopron, 1903.
- Naptár, 1911. Sopronmegyei naptár és címtár az 1911 évre. Sopron, 1910.
- Népszámlálás, 1900. A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként. Bp., 1902.
- Népszámlálás, 1910. A Magyar Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként. Bp., 1912.
- Pozsony, 1899. Pozsony szabad királyi város szervezési szabályrendelete. Pozsony, 1889.
- Scherz, 1913. A budapesti tőzsdén jegyzett értékpapírok táblázatos ismertetése. Összeállította: Scherz József. Budapest, 1913.
- Thirring, 1912. Thirring Gusztáv: A magyar városok statisztikai évkönyve. Budapest, 1912.
- Wälder, 1908. Wälder József: Bebauungsplan für Sopron. 1908.
- Wälder, 1906. Wälder József: Indokló jelentés Sopron szabad királyi város általános szabályozási és fejlesztési tervéhez. Sopron, 1906.
- Wohl, 1882. Wohl Janka: Az otthon. Utmutató a ház célszerű és ízlésteljes berendezésére és vezetésére. Bp., 1882.

Polgármesteri jelentések

- Polgármester, 1888. Sopron szab. kir. város polgármesterének 1888-ik évi jelentése a városi közigazgatás összes ágáról. Sopron, 1889.
- Polgármester, 1900. Sopron szab. kir. város polgármesterének 1900. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól. Sopron, 1901.
- Polgármester, 1902. Sopron szab. kir. város polgármesterének 1902.

évi jelentése a városi közigazgatás összes ágáról. Sopron, 1903.

Polgármester, 1905. Sopron szab. kir. város polgármesterének 1905. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágáról. Sopron, 1906.

Polgármester, 1910. Sopron szab. kir. város polgármesterének 1910. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágáról. Sopron, 1911.

Polgármester, 1912. Sopron szab. kir. város polgármesterének 1912. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágáról. Sopron, 1913.

Újságok

Fővárosi Közlöny 1901
Oedenburger Zeitung 1913
Soproni Napló 1899
Sopron 1900, 1913

Könyvek, tanulmányok, egyéb kiadványok

Askercz, 1976. Askercz Éva: Polgári otthonok a 17-18. századi Sopronban. In: Arrabona 18., 1976. 89-143.

Askercz, 1994. Askercz Éva: Id. Storno Ferenc pályakezdő éveinek bécsi kapcsolatai. In: Soproni Szemle, 1994. 4. 362-374.

Askercz, 1999. Askercz Éva: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején? In: Soproni Szemle, 1999. 4. 370-382.

Bammer, 1968. Winfried Bammer: Beiträge zur Sozialstruktur der Bevölkerung Wiens aufgrund der Verlassenschaftsakten des Jahres 1830. Dissert., Wien, Instituts für Wirtschafts- und Sozialgeschichte, 1968.

Bácskai, 1984. Bácskai Vera-Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp., 1984.

Bácskai, 1993. Bácskai Vera: A polgári vagyon nagysága és szerkezete a XIX. század első felében. In: Győri tanulmányok 13. Győr, 1993. 39-57.

Baumann, 1981. Baumann József: A soproni gázmű története (1865-1978). In: Soproni Szemle, 1981. 1. 1-32.

Beluszky, 1990. Beluszky Pál: A polgárosodás törékeny váza -

- városhálózatunk a századfordulón I. In: Tér és Társadalom, 1990. 3-4. 13-56.
- Bencsik, 1993. Bencsik János: Tokaj társadalma a tárgyak tükrében (1774-1849). Sátoraljaújhely, 1993.
- Benda, 1988. Benda Gyula: A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai I. Bp., 1988.
- Benda, 1989/1. Benda Gyula: A lakásfelszereltség változásai Keszthelyen 1790-1848. In: Építészet az Alföldön. Nagykőrös, 1989. 133-160.
- Benda, 1989/2. Benda Gyula: Inventárium és paraszti gazdaság a XVIII-XIX. században. In: Zalai Gyűjtemény 28. Zalaegerszeg, 1989. 241-249.
- Benda, 1990. Benda Gyula: A hagyatéki összeírások feldolgozása. (Áttekintés a külföldi irodalomról). In: Társadalomtörténeti Hírlevél, 1990. 3-4. 54-57.
- Benda, 1992. Benda Gyula: Az anyagi kultúra történeti vizsgálata: inventárium, kvantifikáció, osztályozás. In: Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Debrecen, 1992. 383-386.
- Benda, 1996. Benda Gyula: A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai II. Bp., 1996.
- Benda, 1997/1. Benda Gyula: Kézművesek és gazdák vagyona Zalaegerszegen az osztályos egyezségek tükrében (1762-1850). In: Zalaegerszeg évszázadai. Városháza történeti tanulmányok. Zalaegerszeg megyei jogú város közgyűlése, Zalaegerszeg, 1997. 217-250.
- Benda, 1997/2. Benda Gyula: A Keszthely környéki szőlőhegyek építkezése a hagyatéki és vagyonösszeírások tükrében (19. század első fele). In: A Balaton-Felvidék népi építésze (A Balatonfüreden, 1997. május 21-23-án megrendezett konferencia anyaga). Szerk.: Cseri Miklós-S. Lackovits Emőke, Szentendre - Veszprém, 1997. 293-310.
- Benevolo, 1994. Leonardo Benevolo: A város Európa történetében. Atlantisz, 1994.
- Berecz, 1957. Berecz Dezső: A soproni magyar színháztársulat kialakulása. In: Soproni Szemle, 1957. 3-4. 291-294.
- Berényi, 1892. Berényi Pál: A soproni takarékpénztár ötven éves története 1842-1892. Sopron, 1892.

- Bergmann, 1939. Bergmann Pál: Sopron városfejlesztési terve. In: Soproni Szemle, 1939. 211-231.
- Bertalan, 1996. Bertalan Judit: A soproni német nyelvű sajtó történetéből. In: Soproni Szemle, 1996. 1. 39-50.
- Boronkai, 1966. Boronkai Pál: A Soproni Petőfi Színház építésének története. In: Soproni Szemle, 1966. 2. 174-178.
- Boronkai, 1969. Boronkai Pál: Sopron parkosításának története. In: Soproni Szemle, 1969. 3. 145-161.
- Bucek, 1974. Josef Bucek: Methodische Probleme der Auswertung von Massenquellen am Beispiel der Wiener magistratischen Verlassenschaftsabhandlungen. Dissert., Wien, Instituts für Wirtschafts- und Sozialgeschichte, 1974.
- Budapest Lexikon, 1993. Budapest Lexikon. Budapest, 1993.
- Budapesti Negyed, 1996. Budapest, a kávéváros. Tematikus szám. Budapesti Negyed, 1996. 2-3.
- Crouzet, 1981. Francois Crouzet: A brit nagyiparosok társadalmi eredete az ipari forradalom korában. In: Történelmi Szemle, 1981. 2. 245-252.
- Csatkai, 1960. Csatkai Endre: A soproni színészet története. (1841-1950). Sopron, 1960.
- Csatkai, 1966. Csatkai Endre: A soproni vendégfogadók a 16/19. században. In: Soproni Szemle, 1966. 3. 201-217.
- Csipes, 1973. Csipes Antal: Az árvaszék szervezete, működése és iratai Magyarországon a kapitalizmus korában. In: Levéltári Szemle, 1973. 2. 176-189.
- Csógör, 1995. Csógör Csaba: Sopron a társadalmi tér változásának tükrében a XVI-XVIII. században. In: Rendi társadalom - Polgári társadalom 4. Csokonai Kiadó, 1995. 123-135.
- Czoch, 1997. Czoch Gábor-Szabó Gábor-Zsinka László: Változások a magyar város- és településrendszerben 1784 és 1910 között. In: Rendi társadalom - Polgári társadalom 7. Csokonai Kiadó, 1997. 25-49.
- Dávidházy, 1994. Dávidházy István: Egy érdekes soproni polgár élete Braun Nándor (1802-1877). In: Soproni

- Szemle, 1994. 4. 348-361.
- Deszkásy, 1944. Deszkásy Boldizsár: A soproni kaszinó 100 éve 1843-1943. Sopron, 1944.
- Dominkovits, 1992. Dominkovits Péter: Mőringlevelek Győr megyéből. (Válogatás a megyében lakók, megyei birtokosok mőringleveleleiből 1731-1837.) Győr, 1992.
- Erdei, 1980. Erdei Ferenc: A magyar társadalomról. Szerk.: Kulcsár Kálmán. Bp., 1980.
- F. Dózsa, 1975. F. Dózsa Katalin: Menyasszonyi kelengye a városiaknál. In: Folia Historica 3. Bp., 1975. 89-107.
- F. Dózsa, 1989. F. Dózsa Katalin: Letűnt idők, eltűnt divatok. Bp., 1989.
- Feiszt, 1993. Feiszt György: Wälder Alajos (1865-1904). In: Vas megyei levéltári füzetek 6. Előadások Vas megye történetéről II. Szerk.: Tilcsik György. Szombathely, 1993. 51-54.
- Félegyházy, 1896. Félegyházy Ágost: A budapesti tőzsde története 1864-1895. I-II. Budapest, 1896.
- Fischer, 1903. Fischer Jakab: Pozsony város népességének haladása az utolsó évtizedben. Pozsony, 1903.
- Fónagy, 1994. Fónagy Zoltán: A mindennapok története. In: Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. századi Magyarországon. Szerk.: Orosz István - Pölöskei Ferenc. Bp., 1994, 369-380.
- Friebe, 1966. Birgit Friebe: Die Sozialstruktur Wiens am Anfang des Vormärz. Univ., Dissert., Wien, Instituts für Wirtschafts- und Sozialgeschichte, 1966.
- Gajáry, 1989. Gajáry István: A városi tanácsai hagyatéki irategyűttesek az 1848 előtti társadalom történetének kutatásaiban. In: Rendi társadalom - polgári társadalom 2. Kutatás - módszertan. Gyula, 1989. 59-65.
- Gál, 1997. Gál Zoltán: A magyarországi városhálózat vizsgálata a banki betétforgalom alapján 1910-ben. In: Rendi társadalom - Polgári társadalom 7. Csokonai Kiadó, 1997. 50-65.
- Garád, 1981. Garád Róbert: A Fertő tó vitorláséletének múltjából. In: Soproni Szemle, 1981. 3. 251-259.
- Gergely, 1982. Gergely András: Egy gazdaságpolitikai

alternatíva a reformkorban. A fiumei vasút.
Bp., 1982.

- Granasztói P, 1965. Granasztói Pál: Vallomás és búcsú. Bp., 1965.
- Granasztói, 1996. Granasztói Péter: Az ágytól a kanapéig. A kiskunhalasi lakáskultúra 1760 és 1850 között. Kézirat.
- Granasztói, 1998. Granasztói Péter: Eltűnt mindennapok nyomában. Mezővárosi társadalom a tárgyak tükrében (Kiskunhalas 1760-1850). In: Tabula, 1998. 1-2. 25-59.
- Granasztói, 2000. Granasztói Péter: A tárgyaktól a tárgyak rendszeréig. Két példa a faktoranalízis alkalmazására. In: A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára. Szerk.: Bódy Zsombor, Mátay Mónika, Tóth Árpád. Osiris, 2000. 87-108.
- Güntner, 1995. Güntner Péter: A soproni polgárság vagyoni viszonyai a századfordulón a hagyatéki leltárak tükrében. In: Soproni Szemle, 1995. 3. 244-261.
- Güntner, 1997/1. Güntner Péter: A soproni polgári lakáskultúra a századfordulón. In: Soproni Szemle, 1997. 1. 21-31.
- Güntner, 1997/2. A soproni hagyatéki leltárak számítógépes feldolgozása. In: Levéltári Szemle, 1997. 3. 14-25.
- Güntner, 1998/1. Güntner Péter: A soproni polgár otthona és nyilvános élete. In: Műhely, 1998. 1. 66-71.
- Güntner, 1998/2. Güntner Péter: A balfi fürdő története 1865-1914. In: Soproni Szemle, 1998. 3. 228-246.
- Güntner, 1999/1. Güntner Péter: Soproni temetkezések a századfordulón - státus és vagyon összefüggései a hagyatékok tükrében. In: Fons, 1999. 1-2. 179-192.
- Güntner, 1999/2. Güntner Péter: A városi infrastruktúra kiépítése Sopronban a 19. század második felében. In: Tanulmányok Budapest Múltjából. XXVIII. kötet. Bp., 1999. 103-114.
- Gyáni, 1977. Gyáni Gábor: Hódmezővásárhely legnagyobb adófizetői (1888-1941). In: Történelmi Szemle, 1977. 3-4. 626-640.
- Gyáni, 1991. Gyáni Gábor: "Úri kapitalizmus" és a vállalkozók. In: Valóság, 1991. 12. 39-45.

- Gyáni, 1992. Gyáni Gábor: Polgári otthon és enteriőr Budapesten. In: Polgári lakáskultúra a századfordulón. Összeállította: Hanák Péter. Bp., 1992. 27-59.
- Gyáni, 1995/1. Gyáni Gábor: Hétköznapi Budapest. 1995.
- Gyáni, 1995/2. Gyáni Gábor: Az ipari vállalkozás szerepe a dunántúli városfejlődésben. In: Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. Szerk.: V. Fodor Zsuzsa. Veszprém, 1995. 7-18.
- Gyáni, 1996. Gyáni Gábor: Egy budapesti polgárcsalád 470 napja. In: Budapesti Negyed, 1996. 4. 125-152.
- Gyáni, 1997. Gyáni Gábor: Mai várostörténet-írás: teljesítmény és irányzatok. In: Századvég, 1997. tavasz. 55-68.
- Gyáni-Kövé, 1998. Gyáni Gábor - Kövé György: Magyarország társadalomtörténete. Osiris, 1998.
- Gyáni, 1999. Gyáni Gábor: Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten. Bp., 1999.
- Hanák, 1962. Hanák Péter: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. In: Történelmi Szemle, 1962. 2. 210-245.
- Hanák, 1983. Hanák Péter: Magyarország társadalma a századforduló idején. In: Magyarország története 1890-1910. Szerk.: Uő. Budapest, 1983. 403-608.
- Hanák, 1984. Hanák Péter: A polgári lakáskultúra szakaszai a 19. században 1815-1914. In: Történeti Antropológia. Szerk.: Hofer Tamás. Bp., 1984. 165-180.
- Hanák, 1988/1. Hanák Péter: Polgárosodás és urbanizáció. Bécs és Budapest városfejlődése a 19. században. In: Uő: A kert és műhely. Gondolat, 1988. 17-62.
- Hanák, 1988/2. Hanák Péter: A halál Budapesten és Bécsben. A nagyvárosi halál elidegenedése a múlt század végén. In: Uő: A kert és műhely. Gondolat, 1988. 63-80.
- Hanák, 1992. Polgári lakáskultúra a századfordulón. Összeállította: Hanák Péter. Bp., 1992.
- Hárs, 1961. Hárs József: A Soproni Építőbank működése és bukása (1873-1901). In: Soproni Szemle, 1961. 4. 317-331.
- Hárs, 1966. Hárs József: Sopron idegenforgalmának kezdetei. In: Soproni Szemle, 1966. 4.

303-319.

- Hegedűs, 1995. Hegedűs Sándor: Virilizmus Kaposváron 1888-1944. Szakdolgozat. ELTE BTK, 1995.
- Heimler, 1936. Heimler Károly: Sopron topográfiaja, utca és házjegyzékkel, részletes statisztikai adatok. Sopron, 1936.
- Horváth D., 1993. Horváth D. Tamás: Egy mezővárosi iparos a reformkor kezdetén (Steindl György keszthelyi rézműves hagyatéka). In: Agrártörténeti Szemle, 1993. 1-4. 14-38.
- Horváth J., 1995. Horváth József: Egy végrendeletkutató tapasztalataiból. In: Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. Hajnal István Kör, 1995. 433-444.
- Horváth J., 1997. Horváth József: Végrendeleti adalékok az emberélet fordulóihoz fűződő szokások vizsgálatához a 17-18. századi Győrből. In: Rendi társadalom - polgári társadalom 7. Csokonai Kiadó, 1997. 163-174.
- Horváth, 1970. Horváth Zoltán: Harc a soproni gyapjúvásártartási jog megszerzéséért (1843-1846). In: Soproni Szemle, 1970. 4. 306-316.
- Horváth, 1984. Horváth Zoltán: Wie aus Waidhofener Schweinehändlern vermögende Oedenburger Bürger und ungarische Grundbesitzer wurden. In: Burgerländische Forschungen Sonderband VII. Eisenstadt, 1984. 153-186.
- Horváth, 1985. Horváth Zoltán: Sopron városias fejlődése a kapitalizmusba való átmenet idején 1-2. Soproni Szemle, 1985. 2-3. 119-146. és 213-235.
- Horváth, 1988. Horváth Zoltán: Idegen (külföldi) tőkések gyáralapítási kísérletei Sopronban 1918 előtt. In: Soproni Szemle, 1988. 3. 193-220.
- Horváth, 1989. Horváth Zoltán: Sopron gazdasági és politikai gondjai a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején. In: Soproni Szemle, 1989. 2. 97-125.
- Horváth, 1994. Horváth Zoltán. Ifj. Flandorffer Ignác élete és munkássága (1816-1891). In: Soproni Szemle, 1994. 4. 332-348.
- Horváth, 1995. Horváth Zoltán: Sopron vállalkozó polgárainak jelentősége a város gazdasági és társadalmi életében az 1858., 1886. és 1911 évi adózás

- alapján. In: Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. Szerk.: V. Fodor Zsuzsa. Veszprém, 1995. 64-73.
- Horváth, 1997. Horváth Zoltán: Civitas fidelissima (Út Velencétől a soproni népszavazás magyar sikeréig). In: Magyarok maradtunk 1921-1996. Szerk.: Turbuly Éva. Sopron, 1997. 19-52.
- Hunfalvy, 1863. Hunfalvy János: Magyarország és Erdély eredeti képekben. Első szakasz: Magyarország. II. kötet. Darmstadt, 1863.
- Jakó, 1957. Jakó Zsigmond: Az otthon művészete XVI-XVII. századi Kolozsváron. In: Kelemen emlékkönyv. Kolozsvár, 1957. 361-393.
- Kaelbe, 1995. Harmut Kaelbe: A francia és a német polgárság 1870-1914. In: Világtörténet, 1995. tavasz-nyár, 3-18.
- Kamermans, 1999. Joan A. Kamermans: Materiele Cultuur in de Krimpenerwaard in de zeventiende en achttiende eeuw. Ontwikkeling en diversiteit. A.A.G. Bijdragen 39. Wageningen, 1999.
- Kalocsai, 1997. Kalocsai Péter: A dualizmus kori Szombathely. In: Vasi Szemle, 1997. 5. 621-636.
- Károlyi, 2000. Károlyi Antal: Emlékezés Wälder Gyula építészre (1884-1944). Közreadja Károlyi Mária. In: Vasi Szemle, 2000. 5. 688-692.
- Katus, 1980. Katus László: Demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. In: Történelmi Szemle, 1980. 2. 270-286.
- Katus, 1991. Katus László: Budapest népesség-növekedésének forrásai a 19. században. In: Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. Szerk.: Somogyi Éva. Budapest, 1991. 19-33.
- Katus, 1995. Katus László: Pécs népessége 1848 és 1920 között. In: Tanulmányok Pécs történetéből I. Szerk.: Vonyó József. Pécs, 1995. 37-93.
- Keresztény, 1969. Keresztény József: Sopron és a tornasport kezdetei. In: Soproni Szemle, 1969. 4. 363-368.
- Kocsis, 1988. Kocsis Gyula: Hagyatéki leltárak: Cegléd 1850-1900. Cegléd, 1988.
- Kocsis, 1993/1. Kocsis Gyula: 18. századi ceglédi végrendeletek. In: Történeti és néprajzi tanulmányok Ceglédéről. Szerk.: Uő. Cegléd,

1993. 5-31.
- Kocsis, 1993/2. Kocsis Gyula: Ceglédi háztartások tárgyi ellátottsága a 19. század második felében. In: Történeti és néprajzi tanulmányok Ceglédről. Szerk.: Uő. Cegléd, 1993. 33-46.
- Kocsis, 1997. Kocsis Gyula: Hagyatéki iratok: Cegléd 1755-1820. Cegléd, 1997.
- Kósa, 1998. Kósa László: Életmód és mentalitás. In: Magyar művelődéstörténet. Szerk: Uő. Osiris, 1998. 272-301.
- Kosján, 1993. Kosján László: A virilis-jegyzékek elemzésének néhány kérdése. In: Archivum Supplementum ad honorem Béla Kovács dedicatum. Eger, 1993.
- Kovács, 1894. A kerepesi úti temető. Utmutató és tájékoztató. Szerk.: Kovács Dénes. Bp., 1894.
- Kövér, 1989. Kövér György: A részvényesek jegyzéke mint társadalomtörténeti forrás. In: Rendi társadalom- polgári társadalom 2. Kutatás - módszertan. Gyula, 1989. 118-124.
- Kövér, 1999. Kövér György: Rangléta és középosztályosodás a reformkortól az első világháborúig. In: Századvég 14., 1999. ősz. 3-19.
- Kubinszky, 1957. Perkovácz Bódog-Kubinszky Mihály: Széchenyi István és a Sopron-Bécsújhely vasút építése. In: Soproni Szemle, 1957. 1-2. 44-64.
- Kubinszky, 1960. Perkovácz Bódog-Kubinszky Mihály: Széchenyi István és a magyar vasutak. In: Soproni Szemle, 1960. 2. 102-113.
- Kubinszky, 1998. Kubinszky Mihály: Adatok soproni építészek életéhez és működéséhez (1900-1945). I. rész. In: Tanulmányok Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Művészettörténet - Műemlékvédelem X. Szerk.: Bardoly István és László Csaba. Bp., 1998. 491-498.
- Kubinszky, 1999. Kubinszky Mihály: Sopron úttörő jellegű városrendezési terve 1905-ből. Emlékezés Wálder József főmérnökre. In: Magyar Építőipar, 1999. 7-8. 185-188.
- Kubinyi, 1999. Kubinyi András: Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban. In: Soproni Szemle, 1999. 4. 331-342.
- Kugler, 1909. Kugler Alajos: A soproni színészet története. Sopron, 1909.
- Kücsán, 1999. Kücsán József: Adatok Sopron északkeleti

- külvárosának 17-18. századi szőlőbirtoklásához. In: Soproni Szemle, 1999. 4. 382-389.
- Lakner, 1993. Lakner Judit: Halál Budapesten a századfordulón. Bp., 1993.
- Lenski, 1955. Gerhard Lenski: Status-Crystalization: A non-vertical Dimension of Social Status. In: American Sociological Review, 1955, Vol. 19.
- Lepetit, 1996. Bernard Lepetit: Építészet, földrajz, történelem. A lépték használata. In: Aetas, 1995 4. 142-158.
- Levéltári ismeretek, 1980. Levéltári ismeretek kézikönyve. Bp., 1980.
- Lovas, 1966. Lovas Gyula: A soproni villamos vasút. In: Soproni Szemle, 1966. 2. 110-118.
- M. Tóvári, 1980. M. Tóvári Judit: A miskolci társadalom gazdasági vezető csoportjának átrétegződése (1872-1917). In: Századok, 1980. 5. 781-817.
- Mannard, 1989. Rudolf Mannard: Studien zu den Korneuburger Inventaren des 18. Jarhunderts. Staatsprüfungsarbeit im Institut für österreichische Geschichtsforschung. Wien, 1989.
- Mayer, 1992. Arno J. Mayer: Az uralkodó osztályok Európában. A burzsoázia behódol. In: "Változás és folytonosság". Tanulmányok Európa XIX. századi történetéről. Szerk.: Gyáni Gábor. Debrecen, 1992. 13-49.
- Mazsu, 1980. Mazsu János: A szellemi foglalkozásúak jövedelmi viszonyainak alakulása a dualizmus időszakában. In: Magyar Történeti Tanulmányok XIII. Szerk.: Fehér András. Debrecen, 1980. 5-55.
- Mazsu, 1988. Mazsu János: A magyarországi tisztviselő-értelmiségi réteg társadalmi szerkezetének változási folyamata a dualizmus időszakában. In: Történelmi Szemle, 1987-88. 1. 32-37.
- Mazsu, 1992. Mazsu János: Egy debreceni bérpalota és lakói a századelőn. In: Polgári lakáskultúra a századfordulón. Összeállította: Hanák Péter. Bp., 1992. 141-178.
- Melega, 1999. Melega Miklós: A modern város főmérnöke. Adalékok Bodányi Ödön életrajzához. In: Vasi Szemle, 1999. 2. 254-264.
- Meiners, 1985. Uwe Meiners: Wohnkultur in süddeutschen

- Kleinstaeden vom 17. bis zum 19. Jahrhundert. Soziale Unterschiede und Wertestrukturen. Münster 1985.
- Mészáros, 1997. Mészáros Balázs: Társadalmi szegregáció a századeleji Pécsen. Kézirat.
- Mialkovszky, 1981. S. Mialkovszky Mária: Adalékok az otthonkultúra-kutatás kérdéshez az Allt hagyaték kapcsán. In: A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve 1979-1980. Bp., 1981. 43-122.
- Moess, 1969. Moess Jenő: Balfi fürdőlevelek. In: Soproni Szemle, 1969. 3. 263-264.
- Mohrmann, 1984. Ruth-E Mohrmann: Alltagswelt im Land Braunschweig 1-2. Münster 1984.
- Mohrmann, 1995. Ruth-E Mohrmann: A városi népi kultúra kvantitatív elemzésének lehetőségei és határai. In: Ethnográfia, 1995. 3. 429-443.
- Molnár, 1989. Molnár Attiláné: A paraszti vagyon összetételének alakulása Kecskeméten 1655-1769-ig a végrendeletek alapján. In: Bács-Kiskun Megye múltjából X. Gazdaság és társadalom. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1989. 5-57.
- Monok, 1994. Lesestoffe in Westungarn I-II. Szeged, 1994. és 1996. Szerk.: Monok István, Ötvös Péter, Harald Pickler.
- Németh, 1996/1. Németh Idikó: A Csöndes-féle nyilvános tan- és nevelőintézet. Soproni Szemle, 1996. 2. 208-227.
- Németh, 1996/2. Németh Idikó: A Lähne-féle nevelőintézet. In: Fons, 1996. 2. 181-210.
- Németh, 1997. Németh Idikó: Magánintézetek a XIX. század második felében Sopronban. In: Zalai Gyűjtemény 41. Zalaegerszeg, 1997. 341-346.
- Niethammer, 1979. L. Niethammer: Wohnen im Wandel. Beiträge zur Geschichte des Alltags in der bürgerliche Gesellschaft. Wuppertal, 1979.
- Pikler, 1911. Pikler J. Gyula: Az 1911. évi budapesti lakásszámlálás főbb eredményei. In: Városi Szemle, 1911. 577-609.
- Press, 1993. Volker Press: A nemesség a XIX. században. A régi Európa vezető társadalmi rétegei a polgári-bürokratikus korban. In: Túlélők. Elitek és társadalmi változás az újkori Európában. Bp., 1993. 11-41.

- Rácz, 1983. Rácz István: Debreceni végrendeletek (1595-1847). Debrecen, 1983.
- Rácz, 1984. Rácz István: Debreceni vagyonleltárak 1717-1848. Debrecen, 1984.
- Rácz, 1989. Rácz István: A debreceni cívisvagyon. Agrártörténeti Tanulmányok 14. Bp., 1989.
- Revel, 1996. Jacques Revel: A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása. In: Aetas, 1996. 4. 217-237.
- Révai, 1929. Révai József: Kereskedelmi, ipari és pénzügyi lexikon I-II. Bp., 1929.
- Roth, 1980/1. Klaus Roth: Historische Volkskunde und Quantifizierung. In: Zeitschrift für Volkskunde 1980. 37-57.
- Roth, 1980/2. Klaus Roth: Zur Auswertung von Nachlassinventaren. In: Probate inventories. A new source for the historical study of wealth, material culture and agricultural development. A.A.G. Bijdragen 23. 1980. pp. 43-51.
- Sandgruber, 1982. Roman Sandgruber: Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Sozial- und wirtschaftshistorische Studien. Bd. 15, Wien, 1982.
- Sármány, 1992. Sármány-Parsons Ilona: Villa és családi ház. In: Polgári lakáskultúra a századfordulón. Összeállította: Hanák Péter. Bp., 1992. 179-223.
- Sarusi Kiss, 1998. Sarusi Kiss Béla: Közjegyzői iratok, családtörténet a levéltáros szemszögéből. In: Pest-Buda egyesítésének 125. évfordulója 1873-1998. Bp., 1998. 51-56.
- Schneider, 1966. Schneider Lipót: Sopron fürdői. In: Soproni Szemle, 1966. 1. 56-61.
- Schneider, 1978. Schneider Lipót: A Soproni Korcsolyázó Egylet (1872-1951) 1-2. In: Soproni Szemle, 1978. 1-2. 11-22.; 129-143.
- Schurmann, 1980. Anton Schurmann: Probate inventories: research issues, problems and results. In: Probate inventories. A new source for the historical study of wealth, material culture and agricultural development. A.A.G. Bijdragen 23. 1980. pp. 19-31.
- Silber, 1977. Erika Silber: Beiträge zur Sozialstruktur Wiens im Vormärz. Eine sozial- und wirtschaftsgeschichtliche Arbeit aufgrund der

magistratischen Verlassenschaftsakten des Jahres 1840. Dissert., Wien, Instituts für Wirtschafts- und Sozialgeschichte, 1977.

- Silber, 1980. Erika Silber: Die Wiener magistratischen Verlassenschaftsabhandlungen 1840 als Quelle für eine sozial- und wirtschaftsgeschichtliche Analyse. In: Probate inventories. A new source for the historical study of wealth, material culture and agricultural development. A.A.G. Bijdragen 23. 1980. pp. 267-285.
- Stekl, 1998. Hannes Stekl: Stadtjubiläum und bürgerliche Identität: Wiener Neustadt 1192-1892. Kézirat. 1998.
- Stone, 1993. Lawrence Stone: Anglia és a nyitott nemesség (1540-1880). In: Túlélők. Elitek és társadalmi változás az újkori Európában. Bp., 1993. 77-117.
- Streller, 1988. Vera Streller: "Verschwender und Geizkrägen". Eine strukturelle Untersuchung des Wirtschaftsbürgertums in Wien um 1900 auf Grund von Verlassenschaftsakten. Univ., Diplomarbeit, Wien, Instituts für Wirtschafts- und Sozialgeschichte, 1988.
- Szabó, 1984. Szabó Jenő: A soproni városszépítő egyesület története 1896-1984. Sopron, 1984.
- Szabó, 1981. Szabó Béla: Egy munkáscsalád történetének néhány vonása Allt Lajos hagyatékának tükrében. In: A Magyar Műkaszozgalmi Múzeum évkönyve 1979-1980. Bp., 1981. 7-42.
- Szakál, 1997. Szakál Gyula: Győri elit a 19. és a 20. sz. fordulóján. In: Győr története a kezdetektől napjainkig. Győr, 1997. 95-108.
- Szántó, 1911. Szántó Béla: A temetkezés és a kötelező ravatalozás. In: Városi Szemle, 1911. 787-809.
- Szende, 1990. Szende Katalin: A soproni polgárság anyagi kultúrája a késő-középkorban. In: Aetas, 1990. 3. 69-123.
- Szende, 1993. Szende Katalin: A nők szerepe a kézműiparban a késő-középkorban a soproni és a pozsonyi végrendeletek tükrében. In: Házi Jenő emlékkönyv. Szerk: Turbuly Éva és Dominkovits Péter. Sopron, 1993. 169-179.
- Szende, 1996. Katalin Szende: The other half of the town: women in private, professional and public life in two towns of the late medieval western Hungary. In: East Central Europe, 20-23 (1993-1996), pp. 171-190.

- Szende, 1997/1. Szende Katalin: A luxus fogalma és a luxusigények kielégítése a középkorban. In: Luxusiparok. Válogatás a IX. Kézművesipartörténeti Szimpózium előadásaiból. Szerk.: Horváth Sándor és Szulovszky János. Budapest-Veszprém, 1997. 13-24.
- Szende, 1997/2. Szende Katalin: Családszerkezet és örökösödési szokások a késő középkori Pozsonyban és Sopronban. In: Levéltári Közlemények, 1997. 1-2. 77-98.
- Szende, 1999. Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példáján). In: Soproni Szemle, 1999. 4. 343-342.
- Tárkány, 1961. Tárkány Szücs Ernő: Vásárhelyi testamentumok. Bp., 1961.
- Tárkány, 1980/1. Tárkány Szücs Ernő: Jogi népszokások parasztságunk öröklési rendjében (1770-1945). In: Agrártörténeti Szemle, 1980. 3-4. 273-310.
- Tárkány, 1980/2. Tárkány Szücs Ernő: A temetés jogi rendje. In: Hajdú-Bihar temetőművészete. Főszerk.: Szöllősi Gyula. Debrecen, 1980. 109-129.
- Tárkány, 1981. Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Bp., 1981.
- Thiel, 1911. Viktor Thiel: Gewerbe und Industrie. Geschichte der Stadt Wien. IV. Band. Wien, 1911.
- Thirring, 1911. Thirring Gusztáv: Városaink népességének alakulása 1787-től 1910-ig. In: Városi Szemle, 1911. 465-492.
- Thirring, 1925. Thirring Gusztáv: Budapest félévszázados fejlődése 1873-1923. BpStK 53. k. Bp., 1925.
- Thirring, 1931. Thirring Gusztáv: Sopron népességének fejlődése és összetétele. In: Statisztikai Szemle 1931. 5. 407-453.
- Thirring, 1936. Thirring Gusztáv: Soproni részházak. Különlenyomat a Városi Szemle XXII. évfolyamából. Bp., 1936.
- Thirring, 1939. Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939.
- Thirring, 1940. Thirring Gusztáv: Adatok Sopron 112 év előtti gazdasági helyzetének ismeretéhez. A Soproni Szemle kiadványai. IV. évfolyam.

1940. 6. szám.

- Thirring, 1957. Thirring Gusztáv: Adatok a száz év előtti Sopronból és 1848. évi népességéről. Sajtó alá rendezte és kiegészítette Thirring Lajos. Sopron, 1957.
- Timár, 1993. Timár Lajos: Vidéki városiak. Bp., 1993.
- Tokaji, 1995. Tokaji Nagy Erzsébet: Szombathely urbanizációja a századfordulón. In: Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. Szerk.: V. Fodor, Zsuzsa. Veszprém, 1995. 212-235.
- Tompos, 1977. Tompos Ernő: A régi városháza újkori története és az új városháza építéstörténete. In: Soproni Szemle, 1977. 3-4. 212-233.; 298-320.
- Tóth Á., 1998. Tóth Árpád: A társadalmi szerveződés rendi normái. In: Fons, 1998. 4. 411-479.
- Tóth, 1987. Tóth Zoltán: Társadalmi státus és foglalkozás az osztrák és a magyar társadalomstatisztikában. In: Statisztikai Szemle, 1987. 1. 62-86.
- Tóth, 1989/1. Tóth Zoltán: Szekszárd társadalma a századfordulón. Bp., 1989.
- Tóth, 1989/2. Tóth Zoltán: A dualizmus-kori árvaszéki-hagyatéki iratokról. In: Rendi társadalom - polgári társadalom 2. Kutatás - módszertan. Gyula, 1989. 113-118.
- Tóth, 1992. Tóth Zoltán: Hanyatlás és átalakulás: egy régi kispolgári család sorsa a múlt századi budai Vízivárosból. In: Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Debrecen, 1992. 165-172.
- Tóth S., 1998. Tóth Sándor: 100 éves a Sopron-Pozsony helyi érdekű vasút. Kézirat.
- Uhl, 1996. Heidemarie Uhl: Urbane Identität und Politik. Formen politischer Selbstdarstellung und kollektiver Identitätsstiftung in Leipzig und Laibach/Ljubljana in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: Urbane Eliten und kulturellen Wandel. Studien zur Gesellschafts- und Kulturgeschichte 9. Wien, 1996.
- Uhlriz, 1905. Karl Uhlriz: Das Gewerbe (1208-1527). Geschichte der Stadt Wien. II. Band. Wien, 1905.
- Újhelyi, 1910. Újhelyi Géza: A vasútügy története. Bp., 1910.

- Xantus, 1980. Xantus Zoltán: A budapesti temetkezések történetéből. 1-3. Városgazdasági Tájékoztató 11, 1980. 1. 80-85., 92-96., 89-98.
- Visi, 1992. Visi Lakatos Mária: Élet egy régi pécsi polgárcsaládban. In: Polgári lakáskultúra a századfordulón. Összeállította: Hanák Péter. Bp., 1992. 121-140.
- Vörös, 1978. Vörös Károly: A fővárostól a székesfővárosig 1873-1896. In: Budapest története IV. Szerk.: Uó. Bp., 1978. 321-524.
- Vörös, 1979. Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1917. Bp., 1979.
- Waller, 1991. P.J. Waller: Town, City and Nation. England 1850-1914. Oxford, 1991.
- Weatherhill, 1988. Lorna Weatherhill: Consumer behaviour and material culture in Britain, 1660-1760. New York, 1988.
- Weber, 1987. Max Weber: Gazdaság és társadalom. Bp., 1987.
- Winkler, 1968. Winkler Gábor: Sopron építésze a 19. században. In: Soproni Szemle, 1968. 4. 339-371.
- Winkler, 1988. Winkler Gábor: Sopron építésze a 19. században. Bp., 1988.
- Woods-Woodward, 1984. Robert Woods és John Woodward: Urban Disease and Mortality in Nineteenth-Century England. London-New York, 1984.

Rövidítések jegyzéke

BFL = Budapest Főváros Levéltára
 SVL = Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
 Uó = ugyanó
 Uo = ugyanott